

# Våldsprevention i Sverige: En forskningsöversikt

Anna Franzén & Lucas Gottzén

Barn- och ungdomsvetenskap: Forskning (rapport 2020:2)  
ISBN 978-91-633-4357-5

© Anna Franzén & Lucas Gottzén, Stockholms universitet 2020

Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen  
Stockholms universitet  
SE-106 91 Stockholm

# Innehåll

Sammanfattning .....	1
Introduktion .....	3
Våld – perspektiv och definitioner .....	4
Riskfaktorer för våld mot kvinnor .....	6
Genusperspektiv och intersektionella strategier .....	8
Preventionsnivåer .....	10
Prevention och den socioekologiska modellen .....	12
Effekt och framgångsfaktorer i våldsprevention .....	13
Utmaningar med utvärdering av våldsprevention .....	16
Metod .....	18
Skola .....	20
Metoder som uppfyller kriterierna .....	21
Friendsprogrammet .....	21
Mentorer i våldsprevention .....	23
Tåget .....	29
Kompletterande metoder .....	32
Lås upp .....	32
Machofabriken .....	34
Safe dates .....	36
Fritid .....	38
Metoder inom fritid och idrott .....	38
Trygga säkra evenemang .....	38
Kompletterande metoder .....	41
Locker room talk .....	41
Coaching boys into men .....	43
Metoder med fokus på sex och pornografi .....	45
RFSU:s baspass .....	46
Kompletterande metod .....	47
Porn literacy .....	47
Hemmet .....	50
Alla barn i centrum .....	52
Kompletterande metod .....	54
Triple P .....	54
Institutions- och öppenvård .....	59
Kompletterande metoder .....	60
Program som uppfyller kriterierna .....	62
VIP-programmet .....	62
Diskussion .....	65
Referenser .....	69
Bilagor .....	85
Bilaga 1: Informanter .....	85
Bilaga 2: Uteslutna metoder och insatser .....	86
Bilaga 3: Inkluderade metoder .....	88



# Sammanfattning

Denna rapport granskar utvärderingsforskning kring metoder med genusperspektiv som förebygger mäns våld mot kvinnor på universell och selektiv nivå i Sverige. Den diskuterar även ett mindre urval internationella våldspreventiva metoder som bedöms relevanta i en svensk kontext. Metoderna som bedöms närmare i rapporten är dokumenterade och utvärderade av forskare eller annan oberoende part, i vissa fall endast av metodens ägare.

Metoderna har identifierats genom sonderingar i relevant litteratur och intervjuer med 24 centrala aktörer och forskare i preventionsfältet. Detta har resulterat i 93 initiativ, men efter vidare granskning har endast 16 insatser och metoder identifierats möta rapportens syfte och analyserats närmare. Metoderna delas in i fyra arenor, mot vilka de primärt riktar sig: skola, fritid och kommun, hemmet och institutionsvård.

Det stora flertalet identifierade insatser är inte strukturerade metoder, vilket gör det omöjligt att utvärdera dess effekt. Många saknar genusperspektiv. Trots en stor mängd initiativ saknas strukturerade preventionsprogram inom en rad olika områden. De flesta program riktar sig till skolungdomar på högstadium eller gymnasium, medan inga riktar sig mot unga på högskolenivå. Endast ett preventionsprogram riktar sig mot arbetsplatsen, men är inte utvärderat. Detta är anmärkningsvärt givet att arbetsplatsrelaterat våld och våld mot unga kvinnor är så vanligt. Inom institutionsvård återfinns få preventionsprogram med genusperspektiv, endast ett har identifierats men är inte en strukturerad metod. Det finns få föräldrastödsprogram med genusperspektiv, eller som har utvärderats specifikt för mäns våld mot kvinnor. Inget strukturerat program som riktar sig mot pornografikonsumtion har identifierats.

Det stora flertalet av de universella våldspreventiva insatserna har antingen inte utvärderats överhuvudtaget, eller så har utvärderingarna varit av mindre god kvalitet, vilket omöjliggör bedömning av programmets effekt. Ett mycket lite antal universella våldspreventiva metoder har identifierats med effektutvärderingar av god kvalitet. Få utvärderingar kombinerar experimentella eller kvasiexperimentella studier av effekt med kvalitativa metoder som möjliggör förståelse av manualtrogenhet. Endast ett program som används i Sverige har identifierats som strukturerat, våldspreventivt på universell eller selektiv nivå, genusförändrande och effektutvärderat med robusta metoder. Det finns med andra ord behov av våldspreventiva och strukturerade metoder i en rad områ-

den, men inte minst är behovet stort att utveckla och effektutvärdera existerande program och insatser. Översikten har identifierat ett antal internationella metoder som visat på god effekt på olika områden av mäns våld mot kvinnor och som bedöms vara implementeringsbara i Sverige. Även en rad lovande svenska initiativ skulle kunna utvecklas och effektutvärderas. För att göra detta krävs dock systematik och långsiktighet vad gäller programutveckling och forskning. Dessvärre finns idag ytterst få möjligheter för detta, utan de flesta initiativ finansieras av tillfälliga projektmedel och inkluderar inte robust forskning av programmen.

En utmaning kring bedömning av effekt rör manualtrogenhet. De flesta av utvärderingarna mäter oftast före och efter en insats och kan visa på mer eller mindre positiv förändring genom att även studera jämförelsegrupper. Men få utvärderingar genomförs på sätt som gör det möjligt att bedöma verkningfulla komponenter eftersom de ofta inte kan säga något om hur implementeringen av metoden går till. Etnografisk forskning tyder på att många program har utmaningar vad gäller manualtrogenhet, särskilt de inom skolan.

De flesta utvärderade våldspreventiva program studerar inte våld direkt, utan mäter andra faktorer relaterade till våldsanvändning, som exempelvis attityder till våld. En utmaning när attityder kring våld mäts, i en svensk kontext är att utgångsvärdena kan vara relativt höga eftersom mäns våld mot kvinnor på ett generellt plan ofta fördöms. En initialt hög nivå visar sällan på lika stor effekt av ett program jämfört med initialt låg nivå. Det är med andra ord avgörande att inte enbart studera på attitydförändring, utan också förändring av beteende och särskilt våldsanvändning. Ett alltför stort fokus på attityder riskerar att osynliggöra komplexa processer kring ojämlikhet och ojämställdhet. Mäns våld mot kvinnor är ett samhälleligt problem som inte enbart är relaterat till normer utan också materiella villkor och mäns handlingar i organisationer. Om preventiva insatser ska ha långsikt och djupgående effekt mot våld – och inte skapa nya problem – kan de inte ensidigt fokusera på genusnormer utan även andra sociala kategorier och inte minst andra strukturella utmaningar som ökar risken för mäns våld mot kvinnor.

Rapporten har producerats på uppdrag av Jämställdhetsmyndigheten.

# Introduktion

Arbetet mot mäns våld mot kvinnor är en central del av svensk jämställdhetspolitik. Målet är att mäns våld mot kvinnor ska upphöra och att kvinnor och män, flickor och pojkar, ska ha samma rätt och möjlighet till kroppslig integritet (Skr. 2011/12:3). I svensk jämställdhetspolitik anses våld mot kvinnor motverka jämställdhetens grundläggande utgångspunkt – att relationen mellan kvinnor och män ska ”präglas av ömsesidig respekt, hänsyn och tolerans” (Prop. 1997/98:55, s. 22). Våldsamma män utsätter inte bara enskilda kvinnor för våld och kränkningar, våldet är också ”ett allvarligt hinder för jämställdhet och kvinnors fulla åtnjutande av mänskliga rättigheter” (Skr. 2011/12:3, s. 23). Skärpt lagstiftning och stöd till brottsoffer har länge varit centrala för att motverka våld mot kvinnor och verka för ett mer jämställt samhälle (SOU 2015:55; SOU 2016:60; Skr. 2016/17:10). På senare år har även förebyggande arbete kommit att lyftas allt mer genom att uppmuntra utvecklandet av universell våldsprevention, bland annat inom ramen för föräldrastödsprogram och sex- och samlevnadsundervisning, men inte minst interventioner ”med fokus på män, pojkar och maskulinitetsfrågor i skolan och fritidsverksamheter i skolan” (Skr. 2016/17:10, s. 131).

Denna rapport är en översikt och kritisk granskning av utvärderade universella våldspreventiva metoder och insatser som används i Sverige. Den diskuterar även ett urval av internationella metoder som bedöms relevanta i en svensk kontext. Rapporten är upplagd på följande sätt. I introduktionsdelen presenteras definitioner av våld, riskfaktorer, genusperspektiv, prevention samt tidigare forskning om effekt och våldsprevention. I introduktionen diskuteras även utmaningar med utvärderingar, effektstudier, genusperspektiv och riskfaktorer. Därefter presenterar vi vår metod för att identifiera och välja de insatser som diskuteras i rapporten. Presentationen av metoderna är indelade på fyra områden: skola, fritid och kommun, hemmet samt institutions- och öppenvård. Varje metod beskrivs i detalj och bedöms utifrån utvärderingar och annan relevant forskning. Rapporten avslutas med en diskussion om utvärderingarna och metoderna samt rekommendationer. Rapporten är producerad på uppdrag av Jämställdhetsmyndigheten. Slutsatser och rekommendationer är författarnas egna.

## Våld – perspektiv och definitioner

Våld är ett omdiskuterat fenomen som ges olika betydelse i skilda sammanhang. En av de mest erkända definitionerna har utformats av Världshälsoorganisationen, WHO (2002), som definierar våld som:

Att uppsåtligt bruka eller hota att bruka makt eller fysisk styrka mot sin egen person, mot en annan människa, en grupp människor, en gemenskap eller ett samhälle, med följd eller tämligen sannolik följd att någon dör eller att det uppstår kroppsskada, psykisk skada, skador i den känslomässiga utvecklingen eller funktionshinder. (WHO, 2002; sv. övers. i Löfvenberg & Rahm, 2007, s. 14)

Denna definition är bredare än den relativt snäva ordboksdefinitionen, där våld tenderar att likställas med utövandet av fysisk kraft, ofta med avsikt att orsaka skada. Särskild betoning läggs på ”makt”, vilket inkluderar hot och andra former av maktmedel. Enligt denna definition utövas våld inte enbart mot enskilda personer, utan också mot grupper och hela samhällen. Även våldets kortsiktiga och långsiktiga fysiska och psykiska effekter poängteras. För att definieras som våld behöver inte handlingen orsaka skada eller vara intentionell (WHO, 2002). WHO (2002) skiljer mellan olika former av våld, mellan vad vi på svenska kan kalla för intrapersonellt (”self-directed”), kollektivt och interpersonellt våld. Intrapersonellt våld är former av våld som individen riktar mot sig själv, vilket inkluderar självmord och självskada. Kollektivt våld är former av våld som utövas av större grupper och stater. Interpersonellt våld är former av våld som riktas mot enskilda individer. Metoderna i denna rapport inriktar sig främst på att förebygga interpersonellt våld.

I Förenta nationernas (1993) deklARATION om avskaffande av våld mot kvinnor lyfts våldets könsmissiga dimension. Våld definieras som ”varje könsrelaterad våldshandling som resulterar i, eller troligen kommer att leda till, fysisk, sexuell eller psykisk skada eller lidande för kvinnor, samt hot om sådana handlingar, tvång eller godtyckligt frihetsberövande, vare sig det sker i det offentliga eller privata livet” (Johnsson–Latham, 2019, s. 25–26). Våld mot kvinnor kan vara såväl interpersonellt som kollektivt. Grundorsaken anses finnas i ojämlika maktförhållanden mellan könen, och våldet ses som en avgörande mekanism för att tvinga in kvinnor i en underordnad ställning gentemot män. Utifrån detta använder FN, svenska myndigheter och många forskare begreppet mäns våld mot kvinnor.

Våldsprevention utgår ofta från en ganska så bred definition av våld, där även lindrigare former inkluderas. Inte minst poängteras vikten av att se relationen mellan olika former av våld. Våldet förstås då som i ett kontinuum, det vill säga att det inte finns stora skillnader och abrupta övergångar mellan våldsamma och fredliga relationer (Kelly, 1988). Grovt och lindrigt våld har samma grundläggande funktion – det skadar och förnedrar och gör att offret förlorar kontroll över sig själv. I svenskt antivåldsarbete har teorin om våldets



kontinuum synliggjorts genom ”våldspyramiden” (t.ex. Fatta man, 2017). Denna placerar grövre former av våld högst upp i pyramiden, eftersom de är ovanligare än lindrigare former av våld, så som sexuella trakasserier. Dessa hamnar därför lägre ned i pyramiden.

Våld ges ofta olika begrepp beroende på arena och åldersgrupp. Eftersom mycket av det våldspreventiva arbetet riktar sig mot unga så kan det vara på plats att diskutera två återkommande åldersrelaterade termer. I en del skolbaserad våldsprevention används begreppet mobbning (t.ex. Friends, 2020a). Även om det finns ett värde i att lyfta det specifika i barns utsatthet för könsrelaterat våld och diskriminering, och begreppet delvis kan synliggöra detta, så är det symptomatiskt att handlingar som i ett vuxet sammanhang skulle ses som våld och kriminella handlingar till viss del minimeras och ”infantiliserar” när det gäller barn och unga.

Ett annat vanligt begrepp är dejtingvåld (”dating violence”), som återkommande använts i våldsforskning och i vissa preventionsprogram. Begreppet dejtingvåld är emellertid problematiskt eftersom inte alla samhällen har samma dejtingtradition som historiskt varit dominerande i amerikansk ungdomskultur. Därför har forskare pläderat för begreppet våld i ungas nära relationer (se t.ex. Gottzén & Korkmaz, 2013). Vissa menar att sexuella praktiker bland amerikanska ungdomar har förändrats radikalt under de senare år och en ”hook up-kultur” har uppstått där tillfälliga sexuella relationer är normaliserade (Wade, 2017). Även om tillfälliga förbindelser kanske inte är ett helt nytt fenomen verkar det ha blivit mer utbrett bland såväl ungdomar som vuxna, delvis som en följd av den växande populariteten av dejtingappar som Tinder och Grindr (Bonner-Thompson, 2017; Haywood, 2018). Detta delvis nya sexuella landskap skapar viss förvirring om vad våld ”i nära relation” eller ”dejtingvåld” egentligen är, men skapar också andra risker än till exempel våld mot kvinnor i mer långvariga och ”stabila” relationer (Hirsch & Khan, 2020).

En annan dimension som är avgörande för att förstå våld – och därmed våldsprevention – är de olika platser där våld utövas, eftersom det delvis har olika karaktär. I brottsofferundersökningar, som exempelvis Nationella trygghetsundersökningen (NTU), presenteras grovt sett tre olika typer av arenor: bostaden, arbetet/skolan och allmän plats. Den vanligaste brottsplatsen vid misshandel är allmän plats, därefter följer arbetet/skolan. Misshandelsbrott som ägt rum i hemmet anges i minst utsträckning (Brå, 2017). Platsen för var våldet äger rum skiljer sig mellan könen. Män utsätts oftast för våld på allmän plats (68%) av obekant person, medan kvinnor främst utsätts för misshandel på arbetsplatsen (32%) eller i hemmet (36%) och oftast är bekant med gärningspersonen (Brå, 2017). Att skilja på våldet som sker på gatan, arbetsplatsen/skolan och hemmet är dock inte helt enkelt och våld som oftast relateras till en arena kan också ske på annan plats. Exempelvis ses våld i nära relationer som prototypen för det våld som sker i hemmet, men det kan också ske när paret befinner sig i det offentliga, som i samband med nöjesliv eller i skolan. Sexuellt våld kan ske både utomhus, i hemmet och på arbetsplatsen eller i

skolan (Brå, 2017). Kvinnor (3%) faller offer för sexuellt våld i mycket högre utsträckning än män (0,4%), och yngre kvinnor är överrepresenterade som offer medan unga män dominerar bland gärningspersonerna (Brå, 2017).

## Riskfaktorer för våld mot kvinnor

Trots att våldsforskningen fokuserat på frågan om varför män utövar våld mot kvinnor i flera decennier så finns det inga entydiga förklaringar. Det finns flera olika typer av svar på frågan, vilka till stor del följer disciplinär tillhörighet eller teoretisk ingång. Förklaringsmodellerna kan sägas återfinnas på tre olika plan.

- Individens biologi och psykologi
- Individens socialisation och lärande
- Övergripande sociala och kulturella maktrelationer

Förklaringsmodellerna presenterar skilda uppfattningar om våld och män. Biologiska förklaringsmodeller har ofta betonat testosteron och neurokemi som orsak till mäns våld, psykologin talar inte sällan om psykisk störning och impuls kontroll medan sociologi, kriminologi och andra samhällsvetenskaper ofta använder begrepp som beskriver interpersonella, kollektiva och strukturella processer. Samhällsvetenskapliga forskare har bland annat diskuterat om mäns våld främst kan förklaras utifrån genus eller om andra aspekter, som etnicitet eller klasstillhörighet är viktigare. Det finns anledning att inte utesluta någon nivå, eftersom våld mot kvinnor är ett mycket komplext samhälleligt fenomen och en fullständig, generell förklaring till våld mot kvinnor troligtvis inte är möjlig. Det finns inte utrymme att här diskutera samtliga riskfaktorer för våld mot kvinnor, utan endast beröra några som återkommande lyfts i forskningen och som är relevanta i våldsprevention. De flesta studier har fokuserat på kvinnors riskfaktorer till att bli utsatta för våld snarare än att identifiera riskfaktorer för mäns våldsanvändning (Yakubovich et al., 2018). Här fokuserar vi dock främst på riskfaktorer relaterade till förövare.

Riskfaktorer identifieras oftast på individuell nivå medan faktorer på samhällelig nivå, och relationen mellan dessa, ofta förbises. Detta är delvis ett uttryck för att det primärt är psykologiskt och medicinskt orienterade forskare som intresserar sig för riskfaktorer, medan sociologer och andra samhällsvetare fokuserar på andra frågor kring våld. Samtidigt bör det påpekas att olika traditioner ibland talar om liknande faktorer och fenomen för att förstå och förklara våld mot kvinnor. Exempelvis så betonar såväl sociologer, kriminologer, psykologer som folkhälsovetare att förväntningar att leva upp till vissa former av normativ maskulinitet är en avgörande faktor för våld mot kvinnor (t.ex. DeKeseredy & Schwartz, 2013; Heise, 2011; Messerschmidt 2013;

Reidy et al., 2014). En del sociologiska kriminologer har betonat hur patriarkala värderingar medieras genom manliga vänners förväntningar på mannen att kräva sex från en kvinna och att detta aktiveras genom att han vänder sig till vänner för stöd i samband med relationsproblem (DeKeseredy & Schwartz, 2013). Vissa psykologer talar istället om "masculine discrepancy stress", att en känsla av att inte kunna leva upp till maskulinitetsnormer kan vara avgörande för våld mot kvinnor (Reidy et al., 2014). Psykosocialt orienterade kriminologer har visat på att utsatthet för våld i barndomen tillsammans med känslomässiga investeringar i maskulinitetsdiskurser kan få män att undvika sårbarhet och istället projicera det på andra, vilket kan leda till våld mot kvinnor (Gadd et al., 2015). Vi kan alltså till viss del tala om att en faktor som placeras på en samhällelig nivå också kan identifieras på gruppnivå och verka på en individuell psykologisk nivå (och tvärtom). Forskningen kring riskfaktorer ger stöd för att vad vi sammantaget kan kalla för ojämsställda genusnormer utgör riskfaktorer för mäns våld mot kvinnor (t.ex. Abramsky et al., 2011; Hagemann-White et al., 2010; Jewkes, 2012; Kiss et al., 2015; McCarthy, Mehta & Haberland, 2018). I synnerhet så är acceptans av våld mot kvinnor, föreställningar om mäns sexuella berättigande samt en traditionell syn på manligt och kvinnligt starka riskfaktorer för våldsutövande (McCarthy, Mehta & Haberland, 2018). Omfamnande av ojämsställd maskulinitet ökar risken för att utöva våld mot kvinnor (Fleming et al., 2015), medan uppvärderande av jämställdhet utgör en skyddsfaktor (Levtov et al., 2014).

En annan central faktor för våld mot kvinnor är ålder. Denna har främst identifierats genom att identifiera åldersrelaterad prevalens hos våldsoffer. Internationell forskning visar på att det är högre risk för unga än äldre kvinnor att utsättas för våld (Brown & Bulanda, 2008; García-Moreno et al., 2013; Yakubovich et al., 2018). Utsatthet för våld tycks vara hög redan hos tonårsflickor. En studie som inkluderar data från 81 länder visar på att prevalensen för fysiskt och/eller sexuellt partnervåld bland kvinnor som varit i en nära relation är 29,4% för kvinnor mellan 15 och 19 år och 31,6% för de mellan 20 och 24 år (García-Moreno et al., 2013). Enligt en stor, svensk prevalensstudie är andelen vuxna kvinnor som varit utsatta för sexuellt eller fysiskt våld det sista kalenderåret som högst bland unga kvinnor och sjunker med ökad ålder. Medan 10 procent av de yngsta kvinnorna (18–24 år) i studien hade utsatts för våldsamma sexuella övergrepp det senaste kalenderåret, så hade endast 0,7 procent av kvinnorna i den äldsta gruppen (65–74 år) drabbats (Heimer, Andersson & Lucas, 2014).

En annan återkommande riskfaktor för våldsutövande är egen utsatthet för våld i barndomen, eller för att ha erfårit våld mot sin mamma (t.ex. Abramsky et al., 2011; Levtov et al., 2014). Att leva med våld i hemmet kan göra att barn lär sig våld som ett vedertaget sätt att hantera konflikter och en normal del av nära relationer, vilket kan skapa en "intergenerationell överföring" av våld (Heise, 2011). En norsk studie visar på att våld mot barn är mindre förekommande i jämställda hem, än i hem som inte är jämställda. En särskilt stark

skyddsfaktor är om föräldrarna har lika möjlighet till beslutsfattande i familjen (Holter, 2013).

Forskning visar på en tydlig koppling mellan alkohol och våld mot kvinnor. Alkohol är ofta inblandat i sexuellt våld och andra former av våld mot kvinnor, och ökar risken för våld (WHO, 2006). Det är exempelvis betydligt högre risk för att personer som inleder missbruksbehandling har utövat våld än genomsnittet, och minskat drickande är relaterat till mindre våld (Klostermann & Fals-Stewart, 2005). Berusningens effekt på våld är dock omdebatterad, särskilt om den är kausal eller ej. Det är exempelvis inte nödvändigt så att drickande i sig leder till våld, utan hög alkoholkonsumtion kan snarare skapa olyckliga och stressiga relationer, vilket i sin tur ökar risken för våld. Föreställningar om att alkohol orsakar våld kan också uppmuntra våldsamt beteende i samband med berusning, och alkohol kan användas som en ursäkt för våld (WHO, 2006).

## Genusperspektiv och intersektionella strategier

Som vi diskuterat ovan så har våld en tydlig könsmässig karaktär, där kvinnor utgör den grupp som framför allt utsätts för våld i hemmet och i nära relationer, och framför allt det grova våldet. Våld mot kvinnor har många och komplexa orsaker men relaterar till kön och genus, vilket förenklat kan beskrivas som föreställningar och idéer om vad det innebär att vara man och kvinna på (se Eriksson & Gottzén, 2020).

Eftersom ojämsställda genusnormer utgör riskfaktorer för våld mot kvinnor har många våldsförebyggande program valt att anlägga ett mer eller mindre tydligt genusperspektiv. Att aktivt arbeta med genus och genusnormer har av WHO (2010) lyfts som en effektiv komponent i våldsprevention. Fyra förhållningssätt till genus i preventionsprogram har tidigare identifierats (Jämställdhetsmyndigheten, 2020). Interventioner kan vara:

- Genusneutrala: synliggör inte skillnader mellan könen.
- Genusredovisande: kvinnor och män figurerar som statistiska enheter.
- Genussensitiva: utgår från kön som socialt konstruerat och mäns och kvinnors skilda behov.
- Genusförändrande: försöker förändra könsnormer.

Uppdelningen synliggör hur interventioner relaterar till genus på skilda sätt, och kan på så vis vara ett redskap att identifiera en förändringskomponent. Det finns dock vissa problem och utmaningar med denna uppdelning. För det första så är gränserna mellan förändrande och sensitiva ansatser inte helt tyd-

liga. Det är inte självklart att en genussensitiv insats inte ämnar förändra genusnormer på något sätt. Om exempelvis våld kan ses som en central del i maskulinitet (Connell, 2002), så kan försök att skapa mindre våldsamma pojkar och män i sig ses som genusförändrande.

För det andra så är begreppet genusförändring oprecist. Detta har delvis att göra med det socialkonstruktionistiska perspektiv som begreppsparat kön/genus vilar på. Medan genus presenteras som historiskt, socialt och kulturellt föränderligt så lämnas kön till stor del därhän och framställs som relativt stabilt och fast. Därmed medverkar det till en fortsatt binär uppdelning mellan män och kvinnor. Sättet att vara man och kvinna på ses som möjligt att förändra, men deltagarna förväntas att vara stabila i sin könsidentitet. Detta skapar utmaningar på flera plan. Många forskare menar att könsbinaritet i sig är problematisk: det är en ”våldsamt” uppdelning av kön och en grund för könsmissig orättvisa eftersom mannen tenderar att bli överordnad norm. Fysiskt och sexuellt våld kan ses som ett uttryck för sådan könshierarki (se Eriksson & Gottzén, 2020). För att arbeta mot våld menar vissa aktivister att det också behövs en problematisering och destabilisering inte bara av maskulinitet i sig, utan också av uppdelningen av människor i kategorier som män och kvinnor (Jewkes et al., 2015). Vidare så kan det uppstå krockar när en könsbinär förståelse används som pedagogisk modell i ett program. Andelen unga som diagnostiseras med könsdysfori ökar i Sverige och internationellt (Socialstyrelsen, 2017). Även om många av dessa vill identifiera sig just som antingen män eller kvinnor så finns det många som inte vill identifiera sig med ett kön alls, eller utifrån andra könsrelaterade kategorier (Cover, 2018). Detta ställer högre krav i bemötandet av unga generellt, men kanske i synnerhet i våldspreventiva program, där queera och transpersoners våldsutsatthet osynliggörs.

En tredje utmaning är att ett fokus på genusnormer osynliggör andra aspekter som är avgörande för våld mot kvinnor. I preventionsmetoder omvandlas könsrelationer ofta till attityder och beteenden som ska förändras, men där ojämlika strukturer riskerar att lämnas därhän. Det finns risk att fokus och ansvar läggs på abstrakta genusnormer eller könsroller istället för på enskilda mäns problematiska praktiker i organisationer (Pease, 2019). Genus blir på så sätt endast en fråga om attityder eller eventuellt beteenden hos individer eller grupper, istället för att ses som bredare ojämlika, materiella könsrelaterade villkor.

En fjärde – och närliggande – utmaning är att ett ensidigt fokus på genus och kön osynliggör andra sociala kategorier och förutsättningar som kan vara avgörande för att förstå och arbeta mot våld. För att uppmärksamma detta så talar allt fler våldsforskare om behovet av intersektionella perspektiv där frågor om klass, sexualitet, etnicitet, plats, funktionalitet och så vidare lyfts samtidigt och fokus läggs på hur dessa samverkar på olika sätt (se Berggren, Gottzén & Bornäs, 2020). Intersektionellt tänkande har en lång historia, men det bör i sammanhanget påpekas att begreppet vuxit fram ur antivåldsaktivism

som visat på hur svarta kvinnor förstås och hanteras annorlunda av samhället än vita kvinnor när de blir utsatta för våld (Crenshaw, 1991). I ett intersektionellt ramverk blir frågor om kön och strukturell ojämlikhet centrala, men relateras ständigt till andra maktordningar. Dessutom problematiseras de sociala kategorierna i sig. På så sätt kan en intersektionell analys synliggöra hur respons på våld och våldspreventiva insatser som ämnar förändra genus kan skapa nya hierarkier där våld mot kvinnor placeras hos Andra män (Gottzén & Franzén, 2019; jfr Messner, 2016; Pascoe & Hollander, 2016).

## Preventionsnivåer

Vårdsprevention har sin grund i det arbete mot våld som utvecklades av feministiska forskare och aktivister från slutet av 1960-talet och framåt. De startade kvinnojourer, stöttade våldsoffer och verkade för förändrad lagstiftning. Som en del av detta började myndigheter och frivilligorganisationer att arbeta med så kallade universella våldspreventiva metoder i början av 1980-talet (Dahlberg & Mercy, 2009; Messner, 2016). Även om mycket av preventionsarbetet i Sverige idag utgörs av stöd till offer, så har allt fler insatser även kommit att inriktas på förövare och inte minst har universell våldsprevention utvecklats på senare år. Våldsforskningen har också börjat fokusera på att utvärdera våldspreventiva insatser. Med detta har fältet utvecklats metodologiskt och försökt identifiera svagheter i forskningsdesign, som exempelvis urvalsproblematik och avsaknad av jämförelsegrupper.

Det finns flera olika sätt att definiera våldsprevention. I en svensk kontext används ofta en uppdelning i tre inriktningar, beroende på målgrupp (se t.ex. Jämställdhetsmyndigheten, 2020):

- Universell prevention: hälsofrämjande insatser för breda grupper i befolkningen.
- Selektiv prevention: förebyggande insatser för avgränsade grupper.
- Indikerad prevention: akuta och behandlande insatser.

Ett annat, delvis överlappande sätt att dela in prevention är att fokusera på den temporala dimensionen, det vill säga när insatsen sätts in (Chamberlain, 2008).

- Primär prevention: Aktiviteter och insatser före våldet är ett faktum.
- Sekundär: Respons omedelbart efter att våldet är ett faktum, oftast av kortsiktig karaktär.
- Tertiär: Långsiktiga insatser efter våldet.

Det går även att identifiera prevention beroende på vilken nivå i ett samhälle insatsen genomförs. Prevention handlar inte bara om att utbilda potentiella förövare, offer eller åskådare, utan finns på flera plan och rör sig från individ till övergripande samhällsnivå. Vi kan alltså placera in preventionsmodeller på följande nivåer:

- Insatser på *individnivå* brukar ha målet att förstärka den enskilda individens möjlighet att förebygga våld. Detta kan röra sig om föräldrastöd till par, men också stöd till enskilda inom ramen för mentorskapsprogram.
- På *gruppnivå* har vi interventioner som riktar sig till en grupp samtidigt. Detta kan röra sig om en skolklass, men kan också utgöras av ett idrottslag eller en grupp föräldrar. Insatsen kan ske genom kortare eller längre lektionsserier, men kan också utgöras av kampanjer i media eller mer lokala initiativ.
- Insatser som riktar sig mot *utbildare och andra professionella* söker inte direkt förändra förmodade förövare (dvs. de som är den primära målgruppen), utan söker snarare påverka de som arbetar med denna grupp. Detta kan röra sig om utbildningsprogram för att stärka professionellas kunskap om våld och genus. Vissa program på grupp-nivå har också en komponent där förändring även förväntas ske bland de som genomför programmet, så som i program där äldre ungdomar genomför lektionsserier med yngre ungdomar. Även om förändring primärt förväntas ske hos mottagarna av programmet, så kan viss förändring ske hos mentorerna genom den utbildning och handledning de får.
- På *kommunnivå* finner vi interventioner som riktar sig till grannskap, stadsdelar eller hela städer. Detta kan röra sig om att förstärka säkerheten i ett område eller att aktivera lokala myndigheter och civilsamhälle för att samverka kring våld.
- På *organisationsnivå* finner vi interventioner som ämnar att förändra de arbetssätt och praktiker som finns i en organisation eller institution som främjar våld, särskilt på arbetsplatsen. Detta kan riktas till skola, en arbetsplats, en förening eller en festival.
- På *policynivå* finner vi insatser som söker att förändra politik och lagstiftning kring våld mot kvinnor (Flood, 2019).

De preventionsinsatser vi beskriver i denna forskningsöversikt rör framför allt universell och primär prevention, och är delvis av tertiär karaktär. De är främst inriktade på grupper, men vissa inriktas till utbildare och rör sig på organisationsnivå. Historiskt sett har dessa typer av insatser ofta bestått av kampanjer eller föreläsningar, men under senare tid har fler långvariga universella

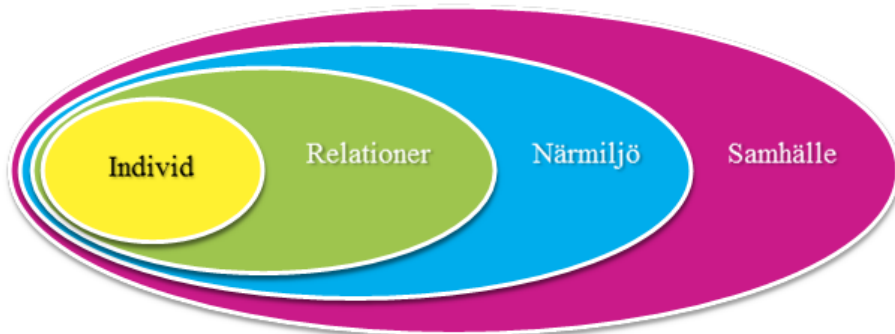
program börjat användas i Sverige. De flesta är inriktade på unga i grundskola och gymnasium.

## Prevention och den socioekologiska modellen

Prevention och preventivt arbete bygger till stor del på modeller som utvecklats inom folkhälsovetenskap, som utgår från ett epidemiologiskt perspektiv där våld primärt förstås som en (folk)hälsofråga, snarare än en fråga om orättvisa eller ojämställdhet (Chamberlain, 2008). Det ser våld som ett komplext fenomen som behöver förstås på flera olika nivåer. För att synliggöra detta så utgår preventionsarbete ofta från ett så kallat socioekologiskt ramverk (Bronfenbrenner, 1986), så också i Sverige.

WHO efterlyser preventionsarbete som utvecklar flera interventioner samtidigt. En styrka med den socioekologiska modellen är att den å ena sidan hjälper till med att hålla isär en myriad av olika riskfaktorer för våld, å andra sidan ger den en bild av hur dessa riskfaktorer samspelar. (Jämställdhetsmyndigheten, 2020, s. 80)

Detta perspektiv förstår människan som placerad i en rad olika sociala sammanhang på olika nivåer, från mikro till makro, individ till samhälle (Figur 1).



Figur 1: Den socioekologiska modellen.

Den socioekologiska modellen är användbar i våldsprevention eftersom den presenterar våld mot kvinnor som ett mångfacetterat problem som påverkas av såväl individuella som kulturella och strukturella faktorer. Den har framhållits som ett ramverk för att förstå hur våld kan uppkomma men också hur det går att förebygga (Jämställdhetsmyndigheten, 2020).

Samtidigt så har universell prevention och forskning som utgår från den socioekologiska modellen kritiserats för att överbetona individuella faktorer



genom att reducera strukturella frågor till variabler och riskfaktorer på individnivå (Flood, 2019; Pease, 2019). Strukturella frågor kan eventuellt beröras och diskuteras, men dessa blir oftast endast en mindre aspekt av interventionen, där främst attitydförändring och till viss del beteendeförändring är centralt. Dessa attityders och handlingars sociala, politiska och ekonomiska kontext tenderar att försvinna. I Sydafrika, exempelvis, har forskare varit kritiska till att forskning och prevention primärt fokuserat på fattiga, svarta mäns våld utan att sätta detta i sitt sociala sammanhang. Detta reproducerar stereotypa föreställningar om svarta män som särskilt sexistiska, ”traditionella” och förtryckande, samtidigt som det osynliggör vita medelklassmäns våld (Boonzaier & van Niekerk, 2020).

Även om den socioekologiska modellen säger sig ge en mångfasetterad förståelse av våld, så är den ett relativt trubbigt verktyg för att förstå hur sociala relationer fungerar på olika nivåer och hur det relaterar till våld mot kvinnor. Flera nivåer betonas förvisso, men ofta består detta i enkla påståenden om att nivåerna samspekar, inte hur de påverkar varandra. En anledning till detta är att modellen integrerar teoretiska perspektiv som inte så enkelt går att förena. Exempelvis söker den socialekologiska modellen föra samman könsneutrala teorier som betonar personlighetsstörning, patologi och anknytningsproblematik som orsak till våld med teorier som har mer strukturella, sociologiska eller feministiska perspektiv. Det skapar således motsägelsefullheter i modellen (Pease, 2019). Även om det finns fördelar med den socioekologiska modellen kan ett intersektionellt perspektiv erbjuda en bättre integration mellan olika förutsättningar kring våld, samtidigt som det undviker ett ensidigt fokus på attityder och beteenden (Flood, 2020).

## Effekt och framgångsfaktorer i våldsprevention

Trots att generell forskning om våld ökat markant de senaste decennierna så har utvärderingsforskningen fortsatt legat på en relativt låg nivå. Detta speglar de relativt små resurser som finns för att utveckla och rigorösa utvärderingar av universella våldspreventiva program (De Gue et al., 2014). Detta synliggörs också i att det finns relativt få metaanalyser i området, det vill säga som genomför en rigorös och systematisk analys av tidigare studier. I den vetenskapliga tidskriften Campbell Systematic Reviews – som publicerar systematiska forskningsöversikter av mycket hög kvalitet inom kriminologi, utbildning och social välfärd – återfinns endast tre. Översikterna inkluderar endast program som utvärderats genom experimentella och kvasiexperimentella metoder. Många olika våldspreventiva program identifieras, som inte sällan genomförts endast på en eller några få platser – oftast i USA. Interventioner kan utgöra allt ifrån enstaka träffar till program som sträcker sig över tio lektioner.

En metaanalys av 33 primärt amerikanska program som använder sig av pedagogiska och färdighetsorienterade metoder (”educational and skill-based

intervention”) för att minska våld i ungas nära relationer visar på att interventionerna har viss positiv effekt på kunskap, men att resultaten är mycket olika beroende på program (Fellmeth et al., 2013). Ingen studie i utvärderingen visade på att interventionerna var effektiva vad gäller attityder, beteenden eller färdigheter relaterade till våld. En annan systematisk översikt av våldspreventiva program inkluderar 23 skolbaserade program i Nordamerika (De La Rue et al., 2014). Analysen visar att dessa har en positiv effekt på våld i tonåringars nära relationer. De analyserade interventionerna skapade ökad kunskap, mindre acceptans för våld i relationer och våldtäktsmyter, samt ökad medvetenhet kring konstruktiv konfliktlösning. Däremot visar översikten på mindre positiva resultat vad gäller våldsutövning. De fåtal studier som fokuserade på detta indikerade att programmen inte hade påverkat våldsbeteendet i någon högre grad. Forskarna påpekar behovet av att fokusera mer på våldsbeteende samt mer forskning kring effekten av åskådaransats, vilket är en populär komponent i många program. Den adresserar deltagare som personer som ser eller är medvetna om våld, diskriminering eller handlingar som stödjer våld. Åskådaransatsen lyfts i en metaanalys av 27 program som menar att forskningen kring åskådaransatser visar motsägelsefulla resultat (Kettrey, Marx & Tanner-Smith, 2019). Ansatsen har en positiv påverkan på kunskap och attityder kring acceptans för våldtäktsmyter och åskådaringripanden. Däremot finns det ingen eller svag evidens för att programmen har positiv effekt på attityder kring könsnormer, empati med offer och attityder kring våldtäkt i samband med tillfälliga förbindelser. Översikten identifierar ingen evidens för att programmen minskar utövandet av sexuellt våld.

De finns få systematiska forskningsöversikter av våldspreventiva program som riktar sig till pojkar och män och som är genusförendrande. Hittills finns endast tre större internationella översikter (Barker, Ricardo & Nascimento, 2007; Dworkin, Treves-Kagan & Lippman, 2013; Ricardo, Eads & Barker, 2011). Ricardo, Eads och Barker (2011) inkluderade 65 studier med experimentell eller kvasiexperimentell design som utvärderat program i elva olika länder i framför allt västvärlden, men också i det globala syd. De visar på att interventioner är effektiva vad gäller attityder kring våldtäkt och andra former av våld samt attityder kring stereotypa föreställningar kring kön som har överseende med våld. Däremot är resultaten kring programmens effekt vad gäller beteende oklara. Dworkin, Treves-Kagan och Lippman (2013) bedömde också studier med experimentell eller kvasiexperimentell design och ger en översikt av 15 genusförändrade interventioner som riktar sig till heterosexuella män. Åtta av dessa var inriktade på mäns våld mot kvinnor. Författarna menar att genusförändrande interventioner kan förebygga fysiskt och sexuellt våld mot kvinnor. Samtidigt visar översikten på att ytterst få av studierna var metodologiskt robusta, med randomiserad och longitudinell design.

Sammantaget visar forskningsöversikterna på att universella våldspreventiva program ofta är effektiva vad gäller attitydförändring, att de som baseras

på åskådarperspektiv ökar benägenheten till att gripa in samt att genusförändrande ansatser kan förebygga mäns våld mot kvinnor. Men de pekar också på att fler rigorösa utvärderingar behövs för att kunna utveckla universell prevention och skapa en större förändring vad gäller sexuellt och fysiskt våld mot kvinnor (De Gue et al., 2014). Vad kan vi då lära av den kunskap som finns kring våldsprevention och universell prevention generellt? Nation et al. (2003) har identifierat nio ”preventionsprinciper” som visat på positiv effekt i olika former av preventionsprogram. Framgångsrika program har följande karaktäristik:

- De är omfattande
- De är tidsanpassade
- Använder sig av olika pedagogiska metoder
- Ger programmet i lagom doser
- Genomförs av ledare som är välutbildade i programmet
- Möjliggör positiva relationer
- Socialt och kulturellt relevanta
- De är teoridrivna
- Inkluderar effektutvärdering

Preventionsforskningen har också identifierat en rad framgångsfaktorer för universell våldsprevention. Listan kan göras lång, men vi fokuserar här på faktorer som ofta lyfts i litteraturen och som är relevanta i en västerländsk kontext (Barker, Ricardo & Nascimento, 2007; Barker et al., 2010; Brecklin & Forde, 2001; Crooks et al., 2019; Dworkin 2013; Fenton & Mott, 2017; Fleming et al., 2015; Fulu et al., 2014; Harvey, Garcia-Moreno & Butchart, 2007; Heise, 2011; Ricardo et al., 2010; WHO, 2010).

- Program är mer effektiva om de består av flera träffar snarare än enstaka föreläsningar och andra punktinsatser, även om dessa kan öka medvetenhet och kunskap kring våld.
- Program är mer effektiva om de fokuserar på att förändra, snarare än bara informera om normer och attityder.
- Genusförändrande ansatser har visat god effekt på attityder och beteenden, särskilt om de försöker förändra hela samhällen och grannskap.
- Interventioner som riktar sig till pojkar och män som grupp är mer effektiva än utbildningsinsatser som enbart adresserar flickor och kvinnor, bland annat därför att män är primära våldsutövare.
- I preventivt arbete med pojkar och män har fokus på maskulinitet och normer kring manlighet som understödjer våld, samt insatser som möjliggör en positiv plats för män i arbetet mot våld visat sig vara framgångsrika.

- Viss evidens finns för att effekten på attitydförändring är större för män om programmen levereras i könsseparata grupper, än i grupper med både män och kvinnor.
- Det finns evidens för program som riktar sig mot unga, bland annat eftersom de inte hunnit bli alltför påverkade av samhällets normer kring våld.
- Åskådaransats kan höja deltagarnas åskådarrelaterade beteenden, inklusive benägenhet till att intervensera, men programmen är inte är mer effektiva än andra pedagogiska modeller vad gäller att förändra attityder kring sexuellt våld och våld i nära relation.

## Utmaningar med utvärdering av våldsprevention

Som diskuterat ovan finns relativt få utvärderingar av universell våldsprevention, även internationellt, och det stora flertalet är inte metodologiskt robusta. Detta gäller inte minst Sverige, vilket synliggörs i denna rapport. Utvärderingar tenderar att utgöras av ett slags brukarundersökningar, där deltagare fyller i en enkät efter programmet och svarar på sin upplevelse av insatsen. Sådan information möjliggör ingen utvärdering av programmets effekt.

För att identifiera effekt av en preventiv insats så har samhällsvetenskapliga forskare alltmer kommit att ta inspiration från folkhälsovetenskap och medicin, där experimentell forskningsdesign anses ge bästa tillförlitlighet. Dessa studier har ofta stora urval där en grupp, som får genomgå en viss behandling, jämförs med en annan grupp, som inte får interventionen. Vem som får insatsen lottas. Detta kallas för randomiserad kontrollstudie ("randomized controlled trial", RCT). Det är svårt att utföra sådana studier på det sociala området, och inte minst kring våld mot kvinnor. Frivilligorganisationer och kommuner har sällan de resurser som krävs för att genomföra dem. Det kan också vara etiskt problematiskt eftersom man måste välja vem eller vilka som ska få en insats, och att det kan dröja lång tid innan man får svar på metodens effekt. Dessa och andra utmaningar på det sociala området har lett till debatter om vad "evidens" är och vilken form av kunskap som premieras (se t.ex. Bergmark & Lundström, 2006).

Experimentella metoder kan kritiseras utifrån vetenskapsteoretiska perspektiv, eftersom de framställer kunskapen som framkommer i effektstudier som värdefri och objektiv, där RCT-studier är de enda som anses ge sann kunskap om en intervention. Utifrån detta så har många pläderat för ett breddat evidensbegrepp som också inkluderar forskning som inte nödvändigtvis är experimentell och även bygger på kvalitativa metoder (Green & Britten, 1998; Grypdonck, 2006). Eftersom renodlat experimentella metoder är svåra att genomföra i ett område som våld mot kvinnor så tenderar de mer robusta utvärderingarna att vara kvasi-experimentella, oftast genom att mäta effekt genom

för- och eftermätningar (ibland longitudinellt) samt ha jämförelsegrupper, men där grupperna inte är randomiserade.

Många effektstudier studerar inte våld direkt, utan mäter andra faktorer relaterade till våldsanvändning, som exempelvis attityder till våld. En utmaning när attityder kring våld mäts exempelvis i en svensk kontext är att utgångsvärdena kan vara relativt höga redan från början (se t.ex. Eriksson et al., 2018) eftersom mäns våld mot kvinnor på ett generellt plan ofta ses som problematiskt och fördöms i en svensk kontext, samtidigt som det fortsätter att utövas (se Gottzén, 2019). Detta skapar metodologiska problem, eftersom en redan hög nivå sällan visar på dramatiska förändringar. Det blir med andra ord inte lika stor ”effekt” av ett program jämfört med om nivån var låg från början. Om stor tilltro sätts till kunskapshöjning och deltagare redan från början har en negativ inställning till våld mot kvinnor, så är det svårt att visa att en metod som inriktar sig på attitydförändring verkligen skapar positiv effekt.

En annan utmaning kring effekt rör vikten av att veta vad en studie mäter. Många experimentella och kvasiexperimentella utvärderingar mäter oftast före och efter en insats. Detta kan visa på mer eller mindre positiv förändring, men de kan inte alltid säga så mycket om vilka komponenter i en insats som varit verksamma (se t.ex. Socialstyrelsen, 2010). För att kunna identifiera detta krävs inte bara manualbaserade program, utan också manualtrogenhet (Cross & West, 2011). Följer ledarna programmet och på vilket sätt? Vilka val gör de? Program behöver ofta anpassas till den lokala kontexten och den enskilda situationen i exempelvis ett klassrum, men en central fråga är hur omfattande förändringarna är, vad som förändras och om genomförandet följer eller motverkar programmets grundläggande intention och perspektiv. Om alltför stora förändringar genomförs kan man tala om svag manualtrogenhet, vilket gör att effektstudien – hur metodologiskt robust den än annars är – de facto inte mäter vad den säger sig mäta. För att veta vad som mäts behövs även analys av de processer som sker i ett program. För detta krävs kvalitativa och i synnerhet etnografiska metoder, där forskare följer programgenomförandet i praktiken.

# Metod

Denna rapport ger en översikt av utvärderingsforskning kring våldsförebyggande metoder med genusperspektiv, på universell och selektiv nivå som används i Sverige. Det är inte en systematisk översikt, eftersom huvudfokus har legat på att hitta metoder som uppfyller inklusionskriterierna. Följande kriterier för att inkludera metoder i forskningsöversikten har varit vägledande:

- Att den våldspreventiva metoden har använts i Sverige.
- Att metoden är våldsförebyggande på universell eller selektiv nivå.
- Att metoden är dokumenterad och utvärderad av forskare eller annan oberoende part. Även metoder som utvärderats av metodens ägare kan inkluderas.
- Att metoden har en genussensitiv eller genusförändrande ansats.
- Universella, våldspreventiva metoder som inte använts i Sverige, men som är effektutvärderade och har genusansats, vilka bedöms kan vara lovande i ett svenskt sammanhang.

Arbetet med att identifiera relevanta metoder och program har skett i tre steg. I det första steget utfördes en översiktlig sondering där tidigare relevant litteratur om metoder och program i Sverige gick igenom (Berg, Sjögren & Söderström, 2010; Jämställdhetsmyndigheten, 2020; Berg, Sjögren, Hyllander & Söderström, 2012; Eriksson, Berg & Wallqvist, 2011; Jämställdhetsmyndigheten, 2018, 2020; Sjögren, Berg, Hyllander & Söderström, 2013; SBU, 2016). Vidare genomfördes intervjuer med 24 centrala aktörer, som antingen är ägare av metoder, genomför metoder eller myndighetspersoner med översikt över preventionsfältet. Ett antal forskare inom fältet kontaktades för vidare och fördjupad information om metoder (se bilaga 1). Vi fortsatte att kontakta relevanta personer till dess att vi upplevde en mättnad i insamlingen och inga för oss okända metoder som möjligen skulle kunna uppfylla kriterierna dök upp. Detta skapade en översikt om vilka våldspreventiva metoder som existerar och används i Sverige, samt om de faller inom ramarna för våra urvalskriterier. Ett antal internationella metoder med varierande grad av relevans för svensk kontext identifierades också. Den första sonderingen resulterade i 93 insatser och metoder (se bilaga 2).

Steg två utgjorde en första granskning och sortering av de identifierade 93 insatserna och metoderna utifrån inklusionskriterierna. En del insatser kunde

snabbt uteslutas medan andra krävde vidare insamling av information för analys och sortering. Efter denna första granskning och sortering av metoderna exkluderades majoriteten då de tydligt inte uppfyllde ett eller flera av kriterierna. Steg två resulterade i 32 kvarvarande metoder och program som ansågs vara av tillräcklig relevans för en fördjupad analys och vidare insamling av nödvändig information och material (se bilaga 3)

Steg tre utgjorde en fördjupad analys, granskning och utgallring av metoderna utifrån inklusionskriterierna. Vissa centrala aktörer och forskare kontaktades igen för vidare insamling av information, så som utvärderingar, manualer eller andra dokument som kunde ge fördjupad information om innehållet i metoderna, eller information om exempelvis spridning av metoder. Därefter gjordes riktade sökningar i forskningsdatabasen Scopus för att finna forskning kring de metoder som var kvar efter första gallringen. Både referegranskade vetenskapliga artiklar och icke-referegranskade texter har inkluderats – ofta rapporter från myndigheter eller universitet (s.k. grå litteratur). Kvaliteten på de texter som inte är referegranskade har bedömts mer grundligt.

Sammanlagt granskar och diskuterar översikten 16 metoder. Dessa delas in i fyra områden eller arenor, mot vilka de primärt riktar sig: skola, fritid och kommun, hemmet och institution. Tre av metoderna uppfyller kriterierna. En av dem, MVP, är dessutom utvärderad och redovisad i referegranskade vetenskapliga tidskrifter. De två övriga metoderna uppfyller kriterierna och är effektutvärderade i rapporter som inte är referegranskade (Tåget och Trygga säkra evenemang), och tre metoder är mycket nära att uppfylla alla kriterier (Friends, ABC och VIP-programmet). Översikten inkluderar därför också metoder som inte uppfyller alla inklusionskriterier, men som bedöms vara av relevans, samt tre internationella program som är möjliga att implementera i Sverige vilka som fungerar som ett komplement till översikten.

# Skola

Flest metoder av relevans för översikten finner vi inom skolan som arena. Det finns också många metoder inom denna arena som faller utanför eftersom de inte innehåller ett genusperspektiv eller fokuserar på mäns och killars våld mot kvinnor och flickor. Detta gäller framförallt metoder med inriktning mot mobbning, så som exempelvis KiVa eller Olweusprogrammet. Forskare har uppmärksammat avsaknaden av antimobbingsprogram som inkluderar ett genusperspektiv eller är genussensitiva och tar hänsyn till könsskillnader gällande mobbning och prevention av mobbning (Flygare, et al., 2011; Safran, 2007). Ett annat program vi valt bort på grund av avsaknad av genusperspektiv är Pax i skolan, som främst vilar på inlärningspsykologisk grund, och som huvudsakligen fokuserar på störande klassrumsbeteenden och att skapa studiero och trygghet i skolan, men också har visat effekt för våldsprevention internationellt (Kellam et al., 2011). Det enda anti-mobbingsprogram som är nära att uppfylla kriterierna är Friendsprogrammet, som vi redogör för nedan.

En annan kategori av metoder som är vanlig inom denna arena är metoder med huvudsakligt fokus på våld i ungas nära relationer. Här finner vi Mentorer i våldsprevention (MVP), som är den enda i forskningsöversikten som uppfyller samtliga kriterier och som också har utvärderats i studier som är publicerade i refereegranskade tidskrifter och därför kan sägas hålla en hög vetenskaplig kvalitet. Andra metoder som används i Sverige inom denna arena, med svagare (icke-refereegranskade), eller ingen utvärdering är Tåget, Lås upp och Machofabriken. Machofabriken sticker ut i översikten genom att den inte är utvärderad, men eftersom den har stor nationell spridning och dessutom är ett exempel på metoder som problematiserar könsbinaritet har vi valt att presentera den i översikten. Det finns många internationella, utvärderade metoder inom denna arena som ännu inte används i Sverige. Eftersom det redan finns flera metoder som är kulturanpassade och implementerade i svenska skolor har vi valt att endast presentera ett exempel på en internationell metod som komplement till övriga. Safe dates är en evidensbaserad metod med huvudfokus på våld i ungas nära relationer som är väl utvärderat internationellt. Programmet nämndes också som intressant av flera av de intervjuade aktörerna.



## Metoder som uppfyller kriterierna

### Friendsprogrammet

Friendsprogrammet ett universellt program mot mobbning och kränkningar i skolan som utvecklats i Sverige. Det är stiftelsen Friends mest omfattande program och sträcker sig över tre år. Friends har flera olika utbildningar och paket, KiVa presenteras som det evidensbaserade alternativet, men faller dock utanför ramarna för denna rapport då den inte innehåller något genusperspektiv. Friends har också ett program specifikt för sexuella trakasserier, inriktat mot högstadium och gymnasium. Det finns program för förskola, för idrottsföreningar och för företag och organisationer (vuxna). Friendsprogrammet är det enda av dessa som är utvärderat.

Friendsprogrammet är en treårig insats för skola och riktas till skolelever i olika åldrar, i Skolverkets utvärdering var det elever i årskurs 4–9 som ingick (Flygare, et al., 2011). Programmets mål är att skapa en trygg skolmiljö och stoppa trakasserier, mobbning, diskriminering och kränkningar i skolan (Friends, 2020b). Friends kan sägas arbeta med ”tyst” våldsprevention, då de exempelvis inte talar om våldsprevention och försöker minska användningen av begrepp som ”mobbning” då de anser att det kan skapa begreppsförvirring. Istället använder de mer specifika begrepp som diskriminering och trakasserier (Berg et al., 2010).

Friendsprogrammet (Friends, 2020b) beskrivs som skolspecifik och inleds med en kartläggning och analys över hur situationen gällande trygghet, trivsel, kränkningar och trakasserier ser ut på den aktuella skolan med hjälp av elevenkäter, en elevträff (för elevinflytande och ökad förståelse för skolans situation) och en personalträff (för ökad förståelse för skolans situation). Därefter analyseras informationen och en åtgärdsplan och strategi skapas tillsammans med skolledningen. Efter detta inledande arbete utbildas personalen på skolan (en träff på tre timmar för all personal och en metodutbildning på tre timmar för undervisande personal). Under en ”trygghetsteamträff” på en timme ges möjligheter att diskutera frågor kopplat till arbetet med Friendsprogrammet. Friends tillhandahåller också material till skolan: ”nivåanpassade temaböcker” som fungerar som metodmaterial för arbete i klasserna och diskussionsmaterial för arbetslagsträffar. Den sista delen i Friendsprogrammet beskrivs som ”uppföljande dialog” (Friends, 2020b).

Friends utgår från ett tvärvetenskapligt perspektiv på mobbning och vill inte låsa fast sig vid en enskild förklaringsmodell. Samtidigt används en socialekologisk modell till stor del (Flygare & Johansson, 2016). Friends har också gjort satsningar på normkritik, och har producerat två rapporter i ämnet: Man kan ju inte läsa om bögar i nån historiebok (Bromseth & Wildow, 2007) och I normens öga: Metoder för en normbrytande undervisning (Brade et al., 2008). Enligt Flygare och Johansson (2016) har dessa rapporter varit viktiga i

utvecklingen av programmet och dess fördjupning i samhälleliga normer och strukturer och hur dessa bidrar till mobbning och diskriminering.

Programmet kan förstås som genusförändrande i sin ansats och tillämpar bland annat övningar som syftar till att synliggöra och förändra ”problematiska genusnormer”, men det är inte helt tydligt i vilken utsträckning eftersom programmet anpassas efter varje skolas specifika behov som identifieras vid den inledande kartläggningen. Enligt Friends ingår dock alltid normkritik som ett genomgående perspektiv i programmet och i vilket en genusförändrande ansats ingår (epostkommunikation, Friends). Berg, Sjögren och Söderström (2010) beskriver att Friends benämner genus som en av många maktordningar i det normkritiska perspektivet de utgår från, och att de har en strategi som innebär att de tonar ned begrepp som genus, våld och mobbning och snarare talar om jämlikhet och en trygg skolmiljö. Detta i syfte att motverka motstånd i den verksamhet de försöker nå ut till.

Friendsprogrammet har utvärderats av Skolverket, som en del i deras utvärdering av åtta skolbaserade program mot mobbning. Resultaten presenteras både i en rapport och i en vetenskaplig, referegranskad artikel (Flygare et al., 2011; Flygare, Gill, & Johansson, 2013). Utvärderingen hade kvasiexperimentell design (icke-randomiserad och kontrollerad) där åtta kontrollskolor och fyra skolor per program ingick. Datainsamlingen var omfattande med omkring 840 intervjuer av skolledning, elever, elevhälsopersonal, och lärare; samt elevenkäter vid tre mättillfällen och en personalenkät. Syftet med utvärderingen var både att analysera skolornas praktiska erfarenheter av att arbeta med mobbningsförebyggande program och att mäta effekterna av dessa (Flygare, Gill & Johansson, 2013). Ett första resultat i Skolverkets utvärdering var att skolor inte använder ett program åt gången, vilket gör det svårare att utvärdera enskilda program, och av denna anledning fick man ändra upplägg på studien och identifiera och mäta effekter av olika komponenter som skolorna använde (Flygare et al., 2011). Utvärderingen kan alltså inte ge svar på effekten av Friendsprogrammet som helhet.

Skolverkets utvärdering visar däremot att det finns delar i samtliga program som fungerar bra, så som att arbeta systematiskt, ha en hela skolanansats samt ett gott skolklimat, låta elever medverka aktivt i mobbningsförebyggande arbete och att ha ett antimobbningsteam med lärare och annan personal med specialistkompetens. Myndigheten menar att skolor kan plocka delar ur programmen som inspiration. Men det finns också inslag som är rent skadliga och ökar mobbningen, till exempel att ha särskilda lektioner schemalagda för alla klasser, som livskunskap. Lektionerna har visat sig kunna bli stökiga, eleverna lär sig vad de vuxna är ute efter och riskerar dessutom att bli kränkta av att behöva dela med sig av djupt personliga erfarenheter. En annan insats med negativ effekt var medling elever emellan och elever som aktörer, exempelvis som kamratstödare (Flygare et al., 2011).

Utvärderarna pekar också på att även om komponenterna var effektiva på individuell nivå för två tredjedelar av alla offer (i att utsattheten upphörde), så

är deras tolkning av resultatet att nya offer tillkom. En slutsats är alltså att antimobbningsskomponenterna främst hade effekt på de som är utsatta, inte på de som utsätter andra (Flygare et al., 2013). Utvärderingen visar också att olika insatser har olika effekt för pojkar och flickor. Två insatser visade sig öka mobbningen av flickor: särskilda lektioner schemalagda för alla och medling mellan elever. För pojkar ökade mobbningen i samband med insatsen elever som aktörer, exempelvis kamratstödjure. För yngre pojkar kunde även insatsen särskilda lektioner öka mobbningen.

### **Kommentar**

Det gick alltså inte att utvärdera något program mot mobbning som helhet i denna studie. Vad gäller Friendsprogrammet pekar Skolverket på att de positiva komponenterna är ”elevers medverkan i det förebyggande arbetet” och ”relationsbefrämjande insatser mellan elever”. Om insatserna tillämpas systematiskt kan de ha en positiv effekt på att minska mobbning. Däremot visar utvärderingen att kamratstödjarkomponenten hade negativ effekt (Flygare et al., 2011). Denna komponent plockades senare bort ur programmet (Flygare & Johansson, 2016). Det pågår för närvarande en utvärdering av Friendsprogrammet i samarbete med Örebro universitet, men inga resultat finns ännu tillgängliga (intervju, Friends).

Skolverkets utvärdering synliggör också några av de utmaningar som finns med våldsprevention i skolkontext, så som att ingen skola använde något program i sin helhet vilket tyder på låg manualtrogenhet. Forskarna löste utmaningen genom att istället fokusera på olika typer av insatser och dess effekt, men utvärderingen ger ingen inblick i hur dessa insatser har genomförts och hur genomförandet relaterar till programmanualen. Några av de negativa resultaten i utvärderingen tycks också kopplade till skolkontexten, exempelvis att vissa schemalagda och manualbaserade lektioner kunde bidra till att elever kände sig utsatta eller kränkta och att en del lärare upplevde att de inte hade tillräckligt med kompetens för att genomföra arbetet (Flygare et al., 2011). Utvärderingen ger oss inte heller mycket svar om våld mot kvinnor, även om den synliggör att de olika insatserna hade olika effekt för pojkar och flickor. Det behövs därför mer forskning om Friendsprogrammets effekt på mäns och pojkars våld mot kvinnor och flickor.

### **Mentorer i våldsprevention**

Mentorer i våldsprevention (MVP) är ett universellt våldpreventivt program med genusförändrande- och åskådaransats. Programmet innehåller också en ledarskapskomponent, där unga utbildas i att leda programmet med andra unga. MVP utvecklades i USA på 1990-talet av Jackson Katz. Till att börja med var målgruppen unga män inom idrottsvärlden, och fokus låg på vålds-

prevention genom att omkonstruera problematiska normer kopplade till maskulinitet med hjälp av manliga, framgångsrika idrottare med hög status (Katz, 1995). Programmet fått stor spridning i USA och internationellt, och används inom olika arenor, förutom i idrottssammanhang även på universitet och skolor på motsvarande gymnasienivå (Cissner, 2009; Katz, Heiskamp & Fleming, 2011; Miller, 2018). I Sverige har MVP framförallt implementerats i skolor snarare än i högskola och idrottsverksamhet och med mindre fokus på manliga förebilder som mentorer.

Den teoretiska grunden i MVP kommer från teori om social rättvisa (Katz, Heiskamp & Fleming, 2011; Wilmerdin, Knuth-Bource & Edleson, 2018) och ett feministiskt perspektiv på våld och makt, vilket innebär ett fokus på våldets sociala sammanhang och hur våld och manliga privilegier upprätthålls på olika sätt av individer (Eriksson, et al., 2018; Katz, Heiskamp & Fleming, 2011; Miller, 2018). Programmet fokuserar till stor del på åskådarna till våld, snarare än förövarna eller våldsoffren, och syftar till att förändra deltagarnas attityder till mildare former av våld. Våld förstås som kopplat till normer om maskulinitet, och som del av ett våldskontinuum där mildare former av våld (så som exempelvis homofobiskt språkbruk, eller sexuella trakasserier) hänger ihop med allvarligare former av våld (Eriksson, et al. 2018; jfr Kelly, 1988). Det förstås som att det finns en progression i övergrepp vilket innebär att allvarligt fysiskt våld föregås av psykiskt våld och mindre allvarliga former av fysiskt våld. Programmet fokuserar därför på att genom attitydförändringar och åskådningripanden förhindra de mildare formerna av våld och därmed stoppa progressionen till allvarligare former (Eriksson, et al., 2018). MVP har också en genusförändrande ansats. Huvudfokus i programmet är hur genusnormer hänger samman med både utövande av våld och benägenhet att ingripa som åskådare. Ett syfte med MVP är att stimulera kritiskt tänkande hos deltagarna för att ifrågasätta och förändra annars förgivettagna genusnormer (Katz, Heiskamp & Fleming, 2011).

Programmet har utvärderats internationellt, främst i USA och flera experimentella och kvasiexperimentella studier har publicerats i refereegranskade vetenskapliga tidskrifter. Cissner (2009) fann i en kvasiexperimentell studie med 820 studenter på amerikanska universitet att programmet förändrade sexistiska attityder och deltagarnas tro på att de skulle kunna agera för att förhindra genusbaserat våld. En treårig, kvasiexperimentell studie av MVP i nio skolor på gymnasienivå i Massachusetts i USA visade att MVP hade positiva effekter vad gäller förändrade attityder kopplat till genus, våld och åskådningripanden. Resultaten höll också i sig över de tre åren som mätningar gjordes (Ward, 2000, 2001, 2002). När Katz själv utvärderade programmet i gymnasiemiljö med 894 deltagande gymnasiestudenter, fann han och hans kollegor att MVP hade effekt på förmodade beteendeförändringar så väl som på attityder kring vad som räknas som våld (Katz, Heiskamp & Fleming, 2011).

En kvalitativ utvärdering av MVP i tre skolor på gymnasienivå har utförts i Skottland (Williams & Neville, 2017). Baserat på data insamlat från fokusgruppsintervjuer med skolpersonal (9 st) och elever (91 st), fann studien det troligt att MVP hade positiv effekt på både förändrade attityder och förändrat beteende. Studien pekade också på utmaningar med programmet och vikten av att ha könsuppdelade klasser då en del lärare angav att tjejer hade svårare att komma till tals i könsblandade grupper.

### **MVP i Sverige**

MVP har implementerats i två versioner i Sverige: en version utvecklad av Botkyrka kommun och implementerad i sex skolor i kommunen (epostkommunikation, Vårdspreventivt center, Botkyrka kommun), och en version utvecklad av organisationen Män för jämställdhet (MÄN) och implementerad i skolor i 12 kommuner (ytterligare nio kommuner planeras implementera programmet under 2020; epostkonversation, MÄN).

I Botkyrka började MVP implementeras under 2014 (Jonsson, 2019; MUCF, 2017). I denna version har man arbetat med elevmentorer där utvalda elever i årskurs 9 under handledning håller 11 lektioner (45 minuter långa) med elever i årskurs 6 under ett läsår. De 11 MVP-passen berör teman som åskådarperspektiv, normer, killars våld, våld mot HBTQ-personer, sexualiserat våld, rasism och hedersrelaterat våld. Passen innehåller bland annat information, filmer, olika sorters diskussionsövningar, empatiövningar och scenarios (diskussioner som är centrerade kring ett tänkbart scenario relaterat till våld där eleverna bland annat får diskutera möjliga åskådaringripanden; Botkyrka kommun, 2020b).

Målet med att använda mentorer är att de äldre eleverna ska fungera som förebilder för de yngre och målgruppen för insatsen är alltså både de elever som utbildas för att vara mentorer i årskurs 9 och de elever i årskurs 6 som går programmet (MUCF, 2017). Elevmentorererna får en utbildning på två heldagar och handledning på en till en och en halv timme inför varje MVP-pass de ska hålla (epostkommunikation, Vårdspreventivt center, Botkyrka kommun). Det är så kallade ”nyckelpersoner” som håller i handledningen av elevmentorererna. Nyckelpersonerna är vuxna som arbetar på skolan eller inom räddningstjänst, polis eller socialtjänst (Botkyrka kommun, 2020b) och utbildas under två heldagar. Skolor som arbetar med MVP får också ett uppstartspass med fortbildning på cirka tre timmar i början av varje skolår och en årlig heldag med fortbildning för alla skolor som arbetar med MVP (epostkommunikation, Vårdspreventivt center, Botkyrka kommun).

Botkyrkas version av MVP har nyligen utvärderats av FoU Södertörn (Jonsson, 2019). Utvärderingen omfattade två pilotskolor där tre enkätundersökningar har genomförts där elever har fått skatta sin benägenhet att göra åskådaringripanden, utsatthet för kränkningar, samt trygghet och studiero. Utvärderingen innefattade också intervjuer med skolpersonal och MVP-mentorer, samt representanter från kommunen. Resultatet kan dock främst visa att

MVP inte tillför någon skada. I enkätaterialet gick det inte att visa några förändringar kopplade till implementeringen av MVP, men Jonsson lyfter också fram begränsningar i underlaget som gör att resultatet bör tolkas med försiktighet. Bland annat fanns det inte någon kontrollgrupp och bitvis var det mycket små svarsunderlag samt svårt att separera resultaten bland olika grupper, exempelvis kön och årskurs (Jonsson, 2019). Däremot pekar resultaten av intervjudelen på flera positiva aspekter, bland annat att majoriteten av informanterna anser att våldsanvändningen har minskat och blivit mindre grov sedan implementeringen av programmet. Skolpersonalen lyfter fram att en intern samsyn på det förebyggande arbetet har vuxit fram (Jonsson, 2019). Botkyrkas version av MVP ingår i en pågående utvärdering som genomförs på uppdrag av Sveriges kommuner och regioner (SKR).

### **MÄN:s version av MVP**

Den andra versionen av MVP i Sverige är utvecklad av organisationen MÄN, som också utbildar och handleder skolor runt om i Sverige som vill börja med metoden. Organisationen utvecklade och kontextanpassade MVP inom ramen för projektet En kommun fri från våld (2015–2017, se t.ex. MÄN, 2017), och den första versionen av MVP har effektutvärderats av Skolverket (Eriksson et al., 2018). Två kvalitativa studier har också publicerats, bland annat i en refereegranskad tidskrift (Bruno et al., 2020; Gottzén & Franzén, 2019). Sedan utvärderingen har manualen och utbildningen av ledarna reviderats och vidareutvecklats, här presenteras kortfattat upplägget av programmet och utbildningen av ledarna i den senaste versionen.

MÄN:s version av MVP finns i två versioner, en riktad till högstadieelever och en till gymnasieelever. Programmet använder inte elevmentorer utan det är istället utbildade vuxna, ofta lärare på skolan, som håller i programmet. Programmet består av 14 entimmes lektioner som är tänkta att ges en gång i veckan. Lektionerna berör teman så som åskådarperspektivet, killars våld, förebyggande av våld, genus, heteronormen, grupptruck, trakasserier på nätet, och sexualiserat våld. Lektionerna består bland annat av information, filmer, olika sorters diskussionsövningar, empatiövningar och scenarios (diskussioner som är centrerade kring ett tänkbart scenario relaterat till våld där eleverna bland annat får diskutera möjliga åskådaringripanden; MÄN, 2018a, 2018b). MÄN har också utvecklat en tillhörande teorimanual som beskriver de teoretiska grunderna till MVP samt relevant forskning (MÄN, 2018c). Utbildningen av ledare omfattar ett förankringssamtal med ledningen på skolan (1 timme), en kunskapshalvdag för all personal på skolan (3 timmar), en standardiserad tredagarsgrundutbildning för de som ska bli MVP-ledare samt handledning av ledarna (3 tillfällen á 3 timmar med fokus på dilemman i genomförandet, att härbärgera elevernas upplevelser, utbyte av kunskap och tips) (epostkonversation, MÄN).

Skolverkets utvärdering (Eriksson et al., 2018, se också Bruno et al., 2020; Gottzén & Franzén, 2019) genomfördes mellan 2016 och 2017 i sju högstadie-

och gymnasieskolor, varav en var kontrollskola där programmet inte implementerades. Utvärderingen bestod både av en kvantitativ och en kvalitativ delstudie. I den kvantitativa delen undersöktes programmets effekter gällande förändring av elevers kunskaper, attityder och beteenden kopplat till användning av våld, samt om egnas and andras benägenhet att göra åskådaringripanden. Eleverna fick fylla i enkäter vid tre tillfällen: före, efter och tre till sex månader efter avslutat program. Totalt deltog 832 elever i den kvantitativa delstudien (481 i MVP-skolor och 351 i kontrollskolan). I den kvalitativa delstudien undersöktes implementeringsprocessen av MVP genom observationer och videofilmning av utförandet av programmet i klassrum, observationer av utbildning och handledning av MVP-ledarna, samt gruppintervjuer med elever och ledare.

Utvärderingen har vissa begränsningar, dels var den inte randomiserad utan deltagande skolor var självselekerade, dels var alla skolor i uppstartsfasen, och MVP hade precis implementerats då studien genomfördes. En slutsats var att skolorna inte hade tillräckligt goda förutsättningar för att genomföra programmet under den period då undersökningen genomfördes. Många ledare genomförde programmet för första gången under undersökningen och skolorna präglades också av olika nivåer av utmanande omständigheter som gjorde att programmet inte kunde genomföras så som var tänkt. Exempelvis schemalades lektionerna inte med tillräcklig tid för att ledarna skulle kunna följa manualen och fullfölja alla moment i programmet. Den kvalitativa delstudien visade också på att manualtrogenhet många gånger var bristande, samt att många lärare inte hade tillräckligt med tid att förbereda sig för att kunna följa manualen (se också Bruno et al., 2020).

Dessa implementeringsproblem har troligtvis haft påverkan på de effekter som effektutvärderingen fann. Studien visar på effekt vad gäller attityder och kunskap (att fler beteenden betraktades som våld) samt att eleverna i högre utsträckning uppmärksammade egna och andras våldsbeteenden. Resultaten höll också i sig vid uppföljningsmätningen tre till sex månader senare. Förändring av attityder var det som framträdde tydligast i resultatet. Resultatet visade också på en ökad rapportering av eget och andras våldsbeteende, och detta tolkades av forskarna som ett uttryck för en positiv förändring snarare än en faktisk ökning av våld på skolorna, detta eftersom studien också visar på elevernas syn på vad som räknas som våld hade breddats.

Resultatet visade på relativt små förändringar i elevers kunskap, attityder och beteenden, och i några fall negativa förändringar (t.ex. ökade vissa former av våld något, hot med kniv eller andra vapen, våld vid provokation eller som hämnd/reaktion). Dessa negativa resultat skulle eventuellt delvis kunna förklaras av implementeringsproblemen som till viss del tycktes hänga ihop med att programmet precis hade introducerats på skolorna. På några av de områden där resultaten inte var så tydliga kan en annan förklaring vara att utgångsvärdet var relativt högt och att förbättring därför är svår att förvänta sig, det gällde exempelvis attityder till åskådaringripanden och genus. Studiens slutsats är att

MVP, trots implementeringsproblem, har bidragit till en positiv utveckling i skolorna, men att vidare forskning behövs. MVP i MÄN:s version utvärderas (tillsammans med Botkyrkas version) för närvarande på uppdrag av SKR, där både skolor som genomfört metoden under flera år och skolor som implementerar insatsen för första gången inkluderas. Utvärderingen använder sig av kvantitativa mätningar och etnografiska metoder och inkluderar kontrollskolor.

### **Vidareutveckling av MVP i Sverige**

Flera olika versioner och varianter av MVP har utvecklats eller är under utveckling i Sverige. Metoden har anpassats för yngre åldrar av Botkyrka kommun (se Tåget), för parklekar och fritidsgårdar (av MÄN) och används också för vuxna (se Åskådarens roll i ett jämställt samtalsklimat, utvecklat av MÄN). MÄN har också utvecklat en version av MVP som är anpassad för mellanstadieelever (Agera tillsammans, implementerad i skolor i sju kommuner, och tre till kommuner planeras implementera metoden i skolor under 2020; epostkonversation, MÄN)

En annan metod som har inspirerats av MVP och som används är Kärlek börjar aldrig med bråk (Juventas ungdomsjour). Metoden innefattar också moment som fokuserar på pornografi och dess koppling till våld (Markne, 2018). Enligt Juventas är det nio skolor i Södertälje som använder metoden, men den har inte utvärderats.

### **Kommentar**

MVP är den enda metod i översikten som uppfyller samtliga inklusionskriterier. Den innehåller flera komponenter som har lyfts fram som lovande inom preventionsforskningen, exempelvis att den är genusförändrande och till stor del fokuserar på genusnormer och maskulinitet, och har ett åskådarperspektiv vilket också ger män och killar en positiv roll i arbetet med våldsprevention. Samtidigt har forskning visat på tvetydiga effekter av åskådaransatser, och att de inte nödvändigtvis är mer effektiva än andra pedagogiska modeller (Kettrey, Marx & Tanner-Smith, 2019a, 2019b).

I de internationella utvärderingarna visar MVP på potential för våldsprevention, framförallt gällande förändring av attityd. Båda svenska utvärderingar är redovisade i icke-refereegranskade rapporter (Eriksson et al., 2018; Jonsson, 2019), och båda visar försiktigt positiva resultat på vissa komponenter, men utvärderingarna uppvisar samtidigt brister som gör att resultaten bör tolkas med försiktighet, framförallt Jonsson lyfter fram att brister i svarsunderlaget gör att studiens resultat måste tolkas med försiktighet och att studien främst kan visa att programmet inte gör skada. Båda utvärderingar är till stor del att förstå som implementeringsstudier då de är utförda i ett mycket tidigt skede av införandet av MVP i skolorna, och ytterligare studier är önskvärda för att ge kunskap om vilken effekt de svenska versionerna har på våldsprevention i Sverige.



I den kvalitativa delstudien i Skolverkets utvärdering (Bruno et al., 2020; Eriksson et al., 2018; Gottzén & Franzén, 2019) synliggörs också de utmaningar som finns med implementering av våldspreventiva metoder i skolkontext, kopplat till praktiska möjligheter att utföra arbetet med metoden så som tillräckligt med tid och plats. Men också utmaningar kopplade till lärarrollen, exempelvis arbetet med en strukturerad manual och delvis bristande teoretisk kunskap. Detta synliggör dels att det är viktigt att fundera över om lärare är de som är bäst lämpade att vara ledare för våldspreventiva program, och om ett ökat behov av gedigen ledarutbildning i aktuell metod. MÅN har efter Skolverkets utvärdering reviderat manualen, lagt till en teorimanual och utökat utbildningen av ledare. Den kvalitativa utvärderingen pekar också på behovet av etnografiska studier som synliggör hur implementeringsprocessen går till, och kan ge inblick i nivå av manualtrogenhet och förståelse för vad som egentligen mäts i effektutvärderingar.

## Tåget

Tåget är en universell, våldspreventiv metod med genusförändrande ansats, åskådaransats och med fokus på anknytning. Metoden har utvecklats av socialförvaltningen och utbildningsförvaltningen för det våldspreventiva arbetet i Botkyrka som inleddes 2012. Man ansåg att det behövdes ett komplement till MVP för att också kunna arbeta med elever i de lägre årskurserna. Metoden har inspirerats av MVP och bygger på samma teorier (t.ex. åskådar- och genusförändrande ansats), men också av bland annat Inget att vänta på (2014) och föräldrastödsprogrammet Alla barn i centrum (ABC). Det finns en anknytningskomponent i programmet, som bland annat handlar om att det ska finnas en trygg vuxen för alla barn att vända sig till (på skolan). Programmet syftar också till att uppmuntra ledarskap som leder till delaktighet för barnen (Länsstyrelsen Stockholm, 2018). Föräldrastödsprogrammet ABC är också en del av Tåget genom att det erbjuds till föräldrar med syfte att stärka relationen mellan föräldrar och barn (Sektionen för förebyggande arbete, 2016).

Målgruppen för Tåget är elever i grundskolan (F–5), och insatsen innefattar skolpersonal, föräldrar och elever. Programmet riktar in sig på flera våldsförmer (fysiskt, psykiskt, sexuellt, materiellt, ekonomiskt, försummelse och strukturellt våld), och har som mål att minska våldet både mellan unga och mellan vuxna och barn. Utbildningen för skolpersonalen är 13 träffar, och innefattar bland annat teman som anknytning och relationer, kommunikation och jämställt bemötande, lågaffektivt bemötande, beteenden och normer, genusteori och berättarteknik (Länsstyrelsen Stockholm, 2018). För närvarande används Tåget (och MVP) på fem skolor i Botkyrka (epost, Våldspreventivt centrum, Botkyrka).

Tåget har utvärderats av forskare från Karolinska institutet på uppdrag av Länsstyrelsen i Stockholm, och redovisas i en icke-refereegranskad rapport.

Utvärderingen var en icke-randomiserad, kontrollerad enkät- och intervjustudie som innefattade fyra skolor. Två av dessa tog del av Tåget under ett års tid och två skolor utgjorde kontrollskolor (som stod på väntelista). Utvärderingen syftade huvudsakligen till att undersöka i vilken utsträckning Tåget minskar aggressivt beteende och mobbning, samt om det förbättrar social förmåga och vänskapsrelationer hos flickor respektive pojkar i förskoleklass till åk 5, jämfört med elever på skolor som inte tar del av programmet.

Upplägget bestod av fyra mätningar där lärare och föräldrar fick fylla i enkäter i början och slutet på varje termin. Barnen fick fylla i en utvärdering av Tåget vid sista mätningen, och lärare intervjuades vid ett tillfälle. Föräldrarna fick svara på frågor om sina barns styrkor och svårigheter (t.ex. utagerande, uppmärksamhetsproblem, vänner, emotionellt mående), trotsigt beteende, föräldrastil/föräldrastrategi och skolklimat. Skolpersonalen fick svara på frågor om egen stress, skolklimat/trygghet (exempelvis om i vilken utsträckning mobbning, slagsmål och bråk förekommer på skolan och om de själva och eleverna känner sig trygga), förväntningar på beteenden (förväntningar på kön och sociala normer), och upplevelser av användandet av Tåget. Skolorna fick också ange antal rapporter om våldsbeteenden, mobbning och kränkning på skolan under mätperioden.

Utvärderingen visar på måttliga positiva effekter på personalens skattningar av ”upplevelser av om mobbning och slagsmål är allvarliga problem” på insatsskolorna, och en ökning (måttlig effektstorlek) i personalens rapportering av elevernas trivsel/trygghet i insatsskolorna. Studiens resultat är dock något svårt att tyda. En anledning är att kontrollskolorna skattade något högre i förmätningarna vad gäller hur mycket skolan arbetar för att motverka mobbning. Vid eftermätningen hade insatsskolorna ökat i den skattningen och kommit ikapp. Detta är ett problem förknippat med kvasiexperimentella studier som är icke-randomiserade: att de skolor som får insatsen kan vara just de som är i störst behov och har störst utmaningar.

Utvärderingen innehöll också en kartläggning av Tågetundervisningen där lärarna fick ange hur mycket de hade använt Tåget i undervisningen och där de fick skatta i vilken utsträckning de följt manualen på en skala från 0–5 (där 0 stod för ”inget alls” och 5 för ”följde manualen helt”). Medelvärdet var 3,3 och forskarna bedömde att detta innebar att lärarna uppskattade att de hade följt manualen relativt väl.

Forskarna påpekar också i rapporten att den interna samstämmigheten i personalens svar om mobbning, aggressivitet och bråk på skolan var låg, vilket innebär att resultatet bör tolkas med försiktighet. Samtidigt visar utvärderingen att mobbning och slagsmål fortfarande finns kvar på båda insatsskolorna. Föräldrapporterna visade inte på några skillnader över tid, vare sig för kontrollskolorna eller insatsskolorna. Utvärderingen visade också att även om många uttryckte att de var nöjda med programmet så fanns det elever som inte tyckte att Tåget hjälpte fullt ut.

## Kommentar

Det är svårt att dra några tydliga slutsatser från den utvärdering som gjorts av Tåget. Det är en liten utvärdering av endast fyra skolor, som också präglades av utmaningar förknippat med det icke-randomiserade upplägget, samt endast utfördes under två av de tre terminer som programmet sträcker sig. Utvärderingen fokuserar till stor del på personalens upplevelser av elevers beteendeförändringar (och känslor) i skolan (t.ex. minskad förekomst av bråk, eller elevers trygghet) och föräldrars skattningar av barns beteenden. Däremot mäter den i låg utsträckning attityder eller kunskaper om kön och våld, trots att detta är viktiga aspekter av Tåget och skulle kunna jämföras med tidigare utvärderingar av exempelvis MVP, vilket metoden är inspirerat av (se. t.ex. Cissner, 2009; Eriksson et al., 2018; Katz, Heisterkamp & Fleming, 2011). Endast en frågeställning om kön och normer finns med och den riktas till personalen snarare än barnen ("Påverkas man som personal i hur man reflekterar kring frågor om normer och kön?"). Det skulle vara av värde att få kunskap om och i vilken utsträckning Tåget påverkar attityder till våld och till genus. Utvärderingen ger ingen eller lite information om hur implementeringen har gått till och nivån av manualtrogenhet. Lärarnas självuppskattning av hur väl de följt manualen hamnade mitt i skalan (3,3 på en skala 0–5), vilket ger lite information om vilka delar av manualen som har följts och på vilket sätt. Trots detta visar resultatet på försiktigt positiva tendenser.

Metoden innehåller flera lovande komponenter: det är en bred och teoridrivnen ansats som riktar sig till både barn, skolpersonal och föräldrar och som arbetar på flera parametrar. Den sträcker sig alltså över både skolan och hemmet som arena, och den kombinerar den en genusförändrande och åskådaransats med ett anknytningsfokus (en kombination vi inte funnit i något annat program). Metoden är dessutom relativt omfattande, strukturerad och långvarig och framstår också ha en relativt gedigen utbildning av de som ska arbeta med metoden. Det skulle vara önskvärt med en mer robust utvärdering av metoden som också fokuserar på och möter potentiell förändring av attityder och beteenden hos elever, samt implementeringsprocessen.

# Kompletterande metoder

## Lås upp

Lås upp är en universell, normkritisk och genusförändrande insats som utvecklats av Mångkulturellt centrum inom ramen för ett utbildningsprojekt i Botkyrka, som innefattar metoden och en högskolekurs (i metoden och normkritik) för pedagogisk personal. Huvudsyftet med projektet var att stärka det våldsförebyggande arbetet genom kompetensutveckling hos pedagoger. Lås upp består av tre workshops (90 min) med tre teman att arbeta med tillsammans med ungdomar/elever. Tema 1 handlar främst om normer och de övriga två kopplar normer till våld. Mångkulturellt centrum har tagit fram en manual, som heter Lås upp och som motsvarar dessa tre workshops. Högskoleutbildningen (7,5 hp) har genomförts av Södertörns högskola. Målet har inte så mycket varit att lära ut en specifik metod som att ge pedagogerna grundläggande kunskap så att de kan vara flexibla i sitt användande av metoden. Utvecklarna har velat bidra till det våldspreventiva fältet genom att erbjuda en metod med ett intersektionellt perspektiv där de fokuserar på normer kopplade inte bara till genus, utan också till kultur/etnicitet och exempelvis funktionalitet (intervju, Mångkulturellt centrum).

Insatsen beskrivs som att den, till skillnad från många andra våldspreventiva interventioner som syftar till att förändra attityder och beteenden, i första hand har pedagogerna som målgrupp (Sweco, 2016). Det är alltså en insats som i första hand är inriktad mot utbildare och professionella (t.ex. pedagoger, skolsköterskor, idrottsledare och bibliotekarier). En utgångspunkt tycks vara att det krävs mer än enskilda eldsjälar för att få effekten av interventioner i skolan att vara bestående, och att det därför är av stor betydelse med djupgående utbildning av pedagoger (Sweco, 2016). Ett mål med kursen i normkritik är att deltagarna ska få ökad kunskap om aktuell forskning och teori som de kan använda för att kritiskt reflektera över sin egen yrkeskompetens samt öka ”den egna förmågan att självständigt använda normkritiska perspektiv för att analysera och hantera undervisningssammanhang och läromedel” (s. 16). Målet var också att ge deltagarna redskap för att kunna kritiskt granska och reflektera över sina egna värderingar och privilegier i sin professionella roll. Insatsen beskrivs ha en hälsofrämjande ansats med syfte att förändra normer kopplade till bland annat maskulinitet, sexualitet och könsroller som anses ligga till grund för könsrelaterat förtryck och våld i olika former (t.ex. våld i nära relationer, prostitution, hedersrelaterat våld och förtryck, hatbrott, mobbing; Sweco, 2016).

Det finns två kvalitativa utvärderingar med fokus på hur projekten har förtlöpt och dess implementering, snarare än om metoden har någon effekt. Sweco (2016) har utfört en kvalitativ utvärdering, baserad på intervjuer, av Länsstyrelsen i Stockholms kompetensutbildningssatsning, i vilken länsstyrelsen gav

Mångkulturellt centrum i uppdrag att ta fram och genomföra den våldsförebyggande pilotutbildningen ”Erfarenhetsbaserad kurs i normkritik för pedagoger” (denna är, enligt intervju med Mångkulturellt centrum, en del av Lås upp). Utvärderingen syftade till att undersöka om och på vilket sätt pedagogernas nya kompetens förvaltas och tas tillvara av skolledningen och skolpersonalen och i vilken utsträckning insatsen gör varaktiga avtryck i verksamheten (Sweco, 2016). Syftet var också att undersöka faktorer som främjar eller försvårar implementeringen, samt skolledningens och skolpersonalens uppfattningar om satsningen i jämförelse med andra satsningar. Rapporten visar att insatsen lyckades med att ge individuella pedagoger ett kunskapslyft, vilket vidare ledde till ett ökat normkritiskt arbetssätt. Däremot hade insatsen endast begränsade organisatoriska effekter. Förutsättningarna för ett bestående avtryck i verksamheten är därmed svag, exempelvis saknades samstämmighet i Stockholms stad kring att satsningen handlade om våldsprevention och det saknades också en samsyn kring vad normkritisk pedagogik är hos de aktörer som berörts av satsningen. Kursdeltagarna hade behövt mer stöd från kursledarna kring det normkritiska arbetet på skolorna, och de saknade också stöd från kollegor och rektorer (Sweco, 2016).

Sweco (2016) lyfter också fram problem med insatsens långsiktiga mål att göra bestående avtryck i verksamheten, genom pedagogernas fortbildning, och att i förlängningen – genom pedagogernas normkritiska arbete i sin profession – påverka och stävja problematiska normer som ligger bakom könsrelaterat våld och förtryck. Dessa förväntade effekter bedöms som att vara mycket övergripande och ligga långt ifrån insatsen. Eftersom det är svårt att veta om och hur de utbildade pedagogerna använder sina kunskaper från kursen är det också svårt att avgöra orsaken till en eventuell effekt på våldsprevention. Rapporten rekommenderar bland annat att fortsatt arbete med insatsen inkluderar att skapa en samsyn hos alla involverade aktörer kring normkritik och målet med det normkritiska arbetet, samt åtgärder som stöder och tydliggör hur implementeringen på skolorna och i kommunerna ska gå till (Sweco, 2016).

Den andra studien är en projektutvärdering på uppdrag av Mångkulturellt centrum (Tulin Brett, 2012). Den är kvalitativ och utförd i ett tidigt skede av metodutvecklingen, och utvärderingen berör ett projekt där utvecklandet av Lås upp var en del. Syftet med utvärderingen beskrivs vara ”att kvalitativt undersöka projektets kunskapsförmedling, måluppfyllelse och metodutveckling i förhållande till målen. Den analyserar också projektets förmåga att genom sina huvudteman – normer, rättigheter samt sex och relationer – behandla framför allt hedersproblematik” (Tulin Brett, 2012, s. 9). De mål som nämns berör bland annat att skapa utrymme för dialog i skolorna, öka medvetenhet om normer, sexualitet och rättigheter, förmedla kunskaper om rättigheter och stöd, ge ett vidgat perspektiv på normer, genus, sexualitet och rättigheter vilket vidare ska ge verktyg för ökat handlingsutrymme. Utvärderingen har granskat projektets egna dokumentation och därtill har intervjuer med ledare

och gruppintervjuer med elever genomförts, samt observationer och en mejl-enkät. Utvärderaren är positiv till programmets framtida potential, men det är dock svårt att dra några slutsatser kring rapporten då både metod och analys är oklart beskrivet. Det är också svårt att avgöra hur relevant utvärderingen är för Lås upp idag.

### **Kommentar**

Lås upp är inte en strukturerad, manualiserad metod, och den är inte effektutvärderad och används troligtvis i begränsad utsträckning i strukturerad form. Men då manual finns som skulle kunna användas på ett strukturerat sätt, och metoden tycks innefatta en gedigen utbildning av ledare har vi ansett det relevant att inkludera den. Lås upp innehåller lovande komponenter, så som en genusförändrande ansats med fokus på normer och attitydförändring, och bidrar också med ett intersektionellt perspektiv på våld, samtidigt som det är oklart hur de utbildade pedagogerna förväntas arbeta med metoden i skolan. Utbildningen av ledare är den mest omfattande av de vi har funnit och utgår från att ledarna först själva måste få fördjupad kunskap om normer och normkritik för att kunna arbeta med dessa frågor i praktiken – det handlar alltså inte enbart om att lära ut ett arbetssätt. Detta är en viktig skillnad från många av de övriga programmen, där man inte satsar lika mycket på djupgående utbildning av ledare, och inte heller i samma utsträckning betonar attityd- och beteendeförändring också berör utbildarna. Det är också ett viktigt exempel på hur en metod kan integreras med högskoleutbildning. Däremot behövs vidare forskning för att avgöra i vilken utsträckning utbildningen i sig ger effekt på våldsprevention, då de kvalitativa utvärderingar som finns inte har undersökt detta. Det skulle också vara av intresse att utvärdera vilken effekt utbildningen ger på pedagogernas attityder (t.ex. kring genus och våld) och beteendeförändring.

### **Machofabriken**

Machofabriken är en universell metod med genusperspektiv och åskådaransats, som ägs av MÄN och Unizon. Den har fått stor spridning, men ännu inte effektutvärderats. Dess teoretiska ramverk beskrivs dock i en vetenskaplig, refereegranskad artikel (Jewkes et al., 2015). Metoden exemplifierar hur idén om hegemonisk maskulinitet kan appliceras i praktiken för arbete med jämställdhet och minska mäns våld mot kvinnor. Enligt Jewkes et al (2015) bygger Machofabriken delvis på teorier om hegemonisk maskulinitet (Connell, 2002), vilket betonar föränderlighet kring kön. Metoden betonar också vikten av att problematisera könsbinaritet och försöker göra detta med hjälp av olika övningar. Det är alltså inte tillräckligt att endast beskriva metoden som genusförändrande. Utifrån intersektionalitetsperspektiv och queerteori utgår programmet från att det inte räcker att fokusera på att skapa ”jämställda män”,

det är nödvändigt att också dekonstruera könsbinaritet och könade makthierarkier eftersom genusordningen upprätthålls av det kontinuerliga särskiljandet av kvinnor och män (Jewkes et al., 2015). Övningarna görs i mindre grupper och en utmaning med detta är att det kan vara svårt att skapa förändring i grupper där sociala normer uppmuntrar till likformighet (Jewkes et al., 2015). Detta gäller särskilt i grupper där sociala band redan finns, så som i vänskapsgrupper eller i skolklasser.

Den primära målgruppen för metoden är unga 13–25 år gamla, men främst elever på högstadium och gymnasium, och den sekundära målgruppen är den personal som arbetar med målgruppen, exempelvis lärare, fritidsledare eller jourpersonal (epostkonversation, MÄN). Metoden har delvis fått spridning genom att filmer och övningar inkorporerats i andra program (t.ex. i MÄN:s version av MVP), eller används som enskilda insatser. Metoden har nyligen reviderats med nya övningar, filmer och tydligare instruktioner och struktur för att säkerställa manualtrogenhet. I den nya manualen finns också ett utökad fokus på våld och fler maktordningar än tidigare, även om huvudfokus fortfarande ligger på genus och våld (epostkonversation MÄN). I det nya materialet behandlas också våld i ungas relationer, killars porrkonsumtion, utsatthet på nätet, psykisk ohälsa, sexuella trakasserier och sexualiserat våld (Wassrin & Hamelberg, 2019). Manualen är utformad med 15 pass indelade i fyra ”kapitel”. Det rekommenderas att ledaren håller i passen i den ordning de presenteras, men det finns möjlighet att hoppa över vissa pass (markerade som fördjupningspass) vid tidsbrist. Några pass är markerade som grundpass och är avgörande att genomföra (Wassrin & Hamelberg, 2019). Manualen inleds också med en omfattande introduktion, där programmet presenteras, inklusive de teoretiska grunderna, relevanta begrepp och teman (t.ex. normer, maskulinitet, kön, maktordningar, våld, affekter och homofobi) och återkommande moment i programmet.

Det är möjligt att köpa och använda manualen utan utbildning i metoden, men MÄN och Unizon har också utvecklat utbildningar de erbjuder för ledare. De utbildningar som nu finns tillgängliga är en grundutbildning (sex timmar), en fördjupningsutbildning (tre timmar), och enstaka workshops (en till två timmar) eller föreläsningar (en timme) (epostkonversation, MÄN).

### **Kommentar**

Eftersom metoden inte är utvärderad går det inte att uttala sig om dess effekt på mäns våld mot kvinnor. Metoden har inkluderats i översikten trots detta, främst för att den har fått stor spridning, och i nuvarande, strukturerade utformning skulle vara möjlig att utvärdera. Metoden utgör också ett exempel på en metod som strävar mot att problematisera könsbinärt tänkande. Metoden innehåller flera lovande komponenter, exempelvis fokus på normer, attitydförändring och åskådarperspektiv. Andra fördelar med programmet är dess omfattning, och manualens teoretiska tydlighet. Forskning har pekat på att te-

oretiskt välgrundade metoder har större möjligheter att vara effektiva för prevention (Jewkes, Flood & Lang, 2015). Det skulle vara önskvärt att metoden effektiviserades.

## Safe dates

Safe dates är en universell våldspreventiv metod med genusperspektiv och en åskådarsats, som fokuserar på våld i ungas nära relationer (eng: "dating violence"). Det är en av få metoder som kan sägas vara evidensbaserad (Foshee, Reyes et al., 2014), och en av få metoder med effekt på våldsamt sexuellt beteende (Degue, et al., 2014). Safe dates är ett av sju rekommenderade program som Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor lyfter rapport om effektiva våldsförebyggande program med genusperspektiv (Sjögren et al., 2013). Även Statens beredning för medicinsk och social utvärdering beskriver programmet som lovande, och det rekommenderas undersökas vidare för anpassning till svenska förhållanden (SBU, 2016). Metoden lyfts även fram i WHO:s (2010) rapport om våldsförebyggande metoder.

Främsta målgruppen för Safe dates är elever mellan 13 och 15 år. Programmet utförs i första hand i skolan, men har inslag på kommunnivå. Metoden består av 10 träffar på 45 minuter, men också en teaterföreställning som utförs av deltagarna, en affischtävling (som ska synliggöra teman från programmet) och utökat samhällsstöd till utsatta unga. Safe dates utgör både primär och sekundär prevention: målet är både att förebygga våld i ungas nära relationer, och få pågående våld att upphöra. Fokus ligger på förändring av normer (kopplade till våld i nära relationer och genus), att lära ut strategier för ilskehantering och konfliktlösning, öka hjälpsökande genom att förstärka idén om att både våldsutövare och offer behöver hjälp samt ge information om var hjälp kan fås (Foshee et al., 2014). Programmet innehåller lektioner där eleverna med hjälp av rollspel får träna färdigheter att hjälpa vänner som antingen är utsatta eller utsätter någon för våld (Foshee & Langwick, 2015). Det finns med andra ord en åskådarsatskomponent, men metoden positionerar deltagarna samtidigt som potentiella offer för, eller utövare av våld.

Metoden har en genusförändrande ansats (Jämställdhetsmyndigheten, 2020). I metoden ses genusnormer som relaterade till könsroller ("könsrollsnormer"; eng. "gender-role norms") genom att de bidrar med ett ramverk för framtida beteenden. Könsroller formas och befästs under barndomen och att ungdomar försöker sedan leva upp till de normer som är kopplade till de könsroller de tidigare skapat för sig själva, vilket påverkar ungdomarnas beteenden (Foshee et al., 2005). Traditionella könsrollsnormer placerar flickor och kvinnor i en underlägsen position gentemot pojkar och män som hamnar i maktposition. Traditionella könsroller beskrivs också som kopplade till en acceptans av mäns utövande av våld gentemot partners, samt att kvinnor stannar i våldsamma relationer (Foshee et al., 2005).



Safe dates är ett av de mest spridda våldspreventiva program med fokus på våld i ungas nära relationer i USA, och det har även spridits till flera andra länder, bland annat Australien, Kanada, Island, Storbritannien och Schweiz (Foshee, Reyes et al., 2014). Metoden är väl utvärderad med lovande resultat, dock främst under ledning av programutvecklaren Vangie Foshee (Foshee & Langwick, 2015). En randomiserad, kontrollstudie av 14 skolor i USA och närmare 2000 elever i årskurs 8 och 9 visade att deltagarna angav att de utövade minde psykologiskt, sexuellt och fysiskt våld mot sina partners efter att de genomgått programmet. Effekterna anges främst förklaras av förändringar av normer relaterade till våld i nära relationer, könsstereotyper och medvetenhet om stöd tjänster (Foshee, et al., 1998), resultatet höll också i sig över tid och var bestående vid en eftermätning tre år senare (Foshee, et al., 2005). De elever som hade genomgått programmet i årskurs 8 eller 9 angav ett lägre utövande av fysiskt, psykiskt och sexuellt våld jämfört med kontrollgruppen. De angav också mindre utsatthet för fysiskt våld i nära relation, och i en lägre grad mindre utsatthet för sexuellt våld i nära relation (Foshee et al., 2005, se också Foshee et al., 2000).

Safe dates har också utvärderats för att se om det har effekter på andra riskbeteenden som är kopplade till våld i ungas nära relationer, men som inte är det primära fokusområdet för programmet. En studie fann att programmet hade signifikant effekt på minskat ”kamratvåld” (”peer violence victimization” ett begrepp som framstår närliggande mobbning) och ”bärande av vapen i skolan”. Effekten var jämförbar med universella våldspreventiva program med fokus på kamratvåld (Foshee et al., 2014). Forskarna är försiktigt positiva till att Safe dates kan vara ett effektivt sätt att förebygga flera olika typer av ungdomsvåld, men påpekar att mer forskning behövs.

### **Kommentar**

Safe dates är en metod som har visats ha våldspreventiv effekt internationellt, och som sedan tidigare har rekommenderats att utvärderas vidare för anpassning till svenska förhållanden. Då metoden är väl utvärderad internationellt med lovande resultat skulle det kunna finnas anledning att implementera och utvärdera den i Sverige. Samtidigt finns redan flera metoder i Sverige inom skolan som arena som är kontextanpassade (MVP, Tåget) eller utvecklade i Sverige (Machofabriken, Friends, Lås upp) och används runt om i landet. Betydligt mer forskning behövs innan det är möjligt att avgöra dessa metoders effekt på våldsprevention, och om Safe dates kan förstås som mer lovande under svenska förhållanden än någon av dessa. MVP, Tåget och Machofabriken har dessutom vissa likheter med Safe dates vad gäller genusperspektiv och åskådaransats. Safe dates framstår dock att ha ett mer specifikt fokus på våld i ungas nära relationer och kombinerar ett genusperspektiv med mer psykologiskt orienterade aspekter, så som att undervisa i ilskehantering och hjälpsökande. Detta innebär också att metoden inte har en renodlad åskådaransats.

# Fritid

Detta avsnitt diskuterar metoder i arenor utanför skolan, hemmet och institutioner. Preventionsforskning har identifierat att en framgångsfaktor för våldsprevention är genusförändrande ansatser med bred ansats som strävar efter att förändra hela samhällen eller grannskap. Det finns i Sverige också ett antal breda så kallade hela kommunenansatser som inte har blivit utvärderade i sin helhet, och som inte redogörs för här. Det gäller exempelvis Botkyrkas våldspreventiva arbete (MUCF, 2017) och projektet ”En kommun fri från våld” (MÄN, 2017). Däremot återfinns flera metoder som har varit en del av dessa ansatser i forskningsöversikten (Tåget, MVP, ABC).

Vi har inte funnit någon metod inom denna breda arena som används i Sverige idag, uppfyller alla inklusionskriterier och är noggrant utvärderad. Därför har vi även inkluderat svenska metoder med mindre robusta utvärderingar, eller där forskning pågår, samt internationella metoder som bedöms relevanta för arenan. Metoderna är indelade i två underkategorier: Fritid och idrott, och Sex och pornografi.

## Metoder inom fritid och idrott

### Trygga säkra evenemang

Trygga säkra evenemang är inte en manualiserad metod, utan en bred insats baserad på Brottsförebyggande rådets samverkansmodell (Brå, 2016). Den rör sig på en universell preventionsnivå, har en genusförändrande ansats och ett åskådaringriparsperspektiv. Utöver en utvärdering utförd på uppdrag av Polismyndigheten (Granhag, 2018) är Trygga säkra evenemang inte särskilt väl dokumenterad (se dock hemsidorna Dare to care, 2020; och Svensk live, 2017, 2019).

Under 2016 uppmärksammade media många sexuella ofredanden på ungdomsorienterade festivaler. Samma år bildades en samverkansgrupp inom Polisen med syfte att utforma en åtgärdsplan mot detta, utifrån Brås samverkansmodell. Modellen implementerades under 2017 vid ett flertal publika evenemang. Samma år bildades också den *Nationella samverkansgruppen för trygga och säkra evenemang*, bestående av representanter från Polisen, Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU), Svensk live och Länsstyrelsen

Stockholm. Gruppen har arbetat för samverkan mellan olika aktörer, bland annat genom utbildningar. De olika åtgärderna och aktiviteterna innefattar bland annat:

1. Alla arbetar med frågan: Att engagera så många aktörer som möjligt runt festivalen, exempelvis poliser, ordningsvakter, funktionärer, volontärer och serveringspersonal (bl.a. genom att skapa mötesplatser för samtal).
2. Prioritera: Att verka för att frågan om sexuella ofredanden ska prioriteras upp (över t.ex. narkotikafrågan).
3. Upprättande av krimjour – civila utredare på plats: En krimjour på festivalområdet där utredare finns på plats och tar emot anmälningar och inleder utredningar.
4. Skruva på artister: Att förändra vilka artister som spelar och när de spelar utifrån erfarenheter av att artister/musikstilar drar till sig olika publik och sätt för publiken att agera (t.ex. när det blir stora tränga dansgolv och yngre publik).
5. Kameraövervakning: Både för att öka chansen för utredning och för att fungera förebyggande.
6. Hög synlighet: besökarna ska se att det finns gott om personal och främst säkerhetspersonal.
7. Utbildning och information, norm- och attitydförändringar: Detta innefattar flera utbildnings- och informationskampanjer som genomfördes både före och under festivalerna. Utbildningar arrangerades av Svensk live, RFSU och Studieförbundet, och grundas i ett normkritiskt perspektiv där sexuella ofredanden bland annat kopplas till traditionella könsroller och maskulinitet. Utbildningarna strävar både efter en långsiktig förändring genom norm- och attitydförändringar, och ökande åskådningripanden, där det ges tips om hur man bör agera för att stoppa pågående övergrepp eller förhindra övergrepp.
8. Interkommunal, och annan samverkan: Samverkan mellan exempelvis fältsekreterare och personal på HVB-hem.
9. Strategier mot fylleri: Exempelvis genom att utöva nolltolerans mot ungdomar och alkohol och kontrollera berusningsnivån i öltält (Granhag, 2018).

Utvärderingen utgörs av en process- och effektutvärdering (Granhag, 2018). Effekt bedöms utifrån att åtgärderna relateras till antal anmälningar av sexuella ofredanden och misshandel på sex festivaler under sommaren då metoden implementerades (2017), vilka jämförs med anmälningar året innan (2016). Resultatet jämförs också med nationell statistik över anmälningar av misshandel och sexuella ofredanden, i vilken det inte framkom några större, gene-

rella förändringar mellan 2016 och 2017. Utvärderingen visar på stora förändringar i anmälda sexuella ofredanden för de festivaler med många anmälningar år 2016. På We are Stockholm och Putte i Parken minskade antalet anmälningar med 90 procent (från 101 st. till 11 st.). På de övriga festivalerna var minskningarna mindre tydliga (delvis eftersom siffrorna redan var låga), och på en festival, Emmabodafestivalen, ökade anmälningarna. Utvärderingen menar att det är rimligt att anta att det mörkertal som vanligtvis är stort för brott som sexuella ofredanden borde ha minskat på grund av insatserna i programmet, exempelvis möjlighet att anmäla direkt på plats samt stöd och hjälp till offer. Detta skulle kunna tyda på att minskningen av brott egentligen är ännu större än vad som syns i statistiken. Detta skulle också kunna vara anledningen till att anmälningarna ökade på Emmabodafestivalen.

Det är av flera anledningar svårt att dra säkra slutsatser kring effekten av de åtgärder som Trygga säkra evenemang bestod av. Det saknas exempelvis kontrollgrupp, men framför allt är festivaler känsliga för yttre omständigheter så som väder och vilka artister som uppträder, vilket påverkar publikstorlek och dess beteenden. Ytterligare ett problem är att insatsen innefattade många olika åtgärder som dessutom ofta hängde samma på olika sätt (Granhag, 2018). Projektet vann första pris i den svenska deltävlingen till European Crime Prevention Award 2018, bland annat med motiveringen att åtgärderna i programmet gett effekt (Brå, 2018).

Insatsen fortsätter genom ett samarbete mellan RFSU och Svensk live under namnet Dare to care under åren 2019–2020 (Dare to care, 2020.; Svensk live, 2019). Dare to care beskrivs som ”en främjande satsning för ömsesidighet i alla sexuella möten och mot sexuella övergrepp”, ett arbete som görs genom utbildning av festivalarrangören, synlighet i media och på festivaler och genom samtal med festivaldeltagare (Svensk Live, 2019).

## **Kommentar**

Samtidigt som utvärderingen visar på lovande resultat för våldsprevention med fokus på sexuella trakasserier, så finns det flera utmaningar och brister i utvärderingen som gör att resultaten måste tolkas med försiktighet. Utvärderingen ger inte heller någon inblick i hur implementeringen har gått till mer specifikt, exempelvis hur omfattande utbildningen av de olika samverkande aktörerna har varit. Den breda ansatsen gör att det är inte heller går att avgöra struktur och omfattning av insatsen för ungdomarna. Men det finns lovande aspekter med metoden: den utgör en bred ansats som försöker förändra ett helt sammanhang snarare än enskilda individer i exempelvis ett klassrum och den involverar många olika aktörer och professionella i arbetet. Den når också ut till en arena där ungdomar rör sig och där framförallt sexuella trakasserier är vanliga. Metoden är också delvis teoretiskt driven och grundas i ett genusförändrande perspektiv och en åskådaransats. Baserat på utvärderingen går det som sagt inte att dra några slutsatser om hur implementeringen gått till i praktiken, men i ljuset av de utmaningar som kvalitativa studier har visat på vad

gäller lärare som ledare för våldspreventiva metoder (Bruno et al., 2020; Eriksson et al., 2018), är det intressant att denna metod involverar och utbildar professionella i en annan arena. Det är av intresse med vidare forskning om både effekter på våldsprevention och implementeringsprocess av denna och liknande metoder.

## Kompletterande metoder

Översikten har inte funnit någon metod med idrotten som arena i Sverige som är utvärderad. MVP utvecklades i USA bland annat för att användas inom idrotten, men har inte använts på den arenan i Sverige. Därför presenteras här två metoder som komplement: Locker room talk, som ännu inte är utvärderad, men som är en strukturerad metod med relativt stor spridning, och Coaching boys into men, en amerikansk metod som ännu inte använts i Sverige men som framstår lovande i internationella studier.

### Locker room talk

Locker room talk (LRT) är en universell och genusförändrande, strukturerad metod med fokus på attitydförändring och åskådaringripanden hos unga lagidrottande killar (10–14 år). LRT har utvecklats av Shanga Aziz och Rogerio Silva. Syftet är att motverka fördomar och misogyna attityder inom svensk idrott, och skapa en ny manlighet baserat på ”schyssta attityder” och jämställdhet hos unga idrottare (LRT, 2019). LRT har flera kända manliga idrottare som ambassadörer, bland annat Mikael Backlund, Jimmy Durmaz och Zlatan Ibrahimović.

Metoden går ut på att en utbildad ledare träffar ett lag i omklädningsrummet för samtal innan träning omkring 30 minuter en gång i veckan i åtta veckor. Det finns två versioner av metoden: för åldrarna 10–12 och 13–14. I manualen beskrivs målet med de åtta veckorna vara ”ökad förtroende för Locker room talk som organisation”, ”ökad medvetenhet kring existerande förväntningar på killar” och ”ökad medvetenhet kring hur man säger ifrån mot oschyssta attityder” (LRT, 2019, s. 12). LRT framstår i manualen lägga stor vikt vid att bygga ett förtroende med de killarna, genom att gradvis närma sig ämnen om maskulinitet och förändring. Exempelvis anges termer som rekommenderas och som avråds ifrån (t.ex. att använda ordet ”spelare”, snarare än ”barn” och ”påhittade regler”, snarare än ”patriarkat”).

LRT:s åtta träffar är indelade i steg som ledaren ska gå igenom i en specifik ordning. Övningarna består bland annat av samarbetsövningar (relationsbyggande övningar) och diskussionsövningar kopplade till exempelvis scenarios eller filmklipp. Diskussionsövningarna fokuserar till stor del på att synliggöra normer och förväntningar kopplade till maskulinitet och på åskådaringripanden. Det ingår också rollspelsövningar där deltagarna bland annat får

öva på att säga ifrån på ett bra sätt när någon ger uttryck för ”oschysst attityd”. Sedan LRT startade har drygt 5200 killar i åldern 10–14 genomgått programmet och LRT har utbildat 32 utbildare (och ca 800 tränare har utbildats i hur de kan följa upp programmet med sina spelare). De är för närvarande verk-samma i Skåne, Stockholm, Uppland, Västerbotten, Västra Götaland och Östergötland (intervju, LRT).

LRT är inte utvärderat, däremot pågår ett forskningsprojekt finansierat av Riksidrottsförbundet med forskare från Umeå och Malmö universitet (se Setzman, 2019; Umeå universitet, 2020), som syftar till att undersöka villkor för, och betydelsen av LRT för förändring av överordnade maskulinitetsnormer, samt att bidra till ökad kunskap om möjligheter och begränsningar med maskulinitetsförändrande interventioner i omklädningsrum (Umeå universitet, 2020).

### **Kommentar**

Det finns ingen utvärdering av LRT och för närvarande ingen kunskap om vilken effekt metoden har på attityder eller våldsprevention. Det vore önskvärt med effektutvärderingar, och LRT framstår kunna lämpa sig väl för det, eftersom den har en så pass strukturerad manual. Det finns flera lovande aspekter i metoden: den innehåller flera strukturerade sessioner (snarare än enstaka insatser), samt fokuserar på att förändra normer och attityder kopplat till våld och maskulinitet (snarare än endast informera), något som WHO lyft fram som en aspekt av de metoder som är mer effektiva vad gäller våld i ungas nära relationer (Harvey, Garcia-Moreno & Butchart, 2007; WHO, 2010). En annan lovande aspekt av metoden är att den utförs i (första hand) könsseparata grupper, då det finns viss evidens för att effekten på attitydförändring är större för män om programmen levereras i könsseparata grupper, än i blandade grupper (Brecklin & Forde, 2001). Metoden fokuserar också på att skapa goda relationer och ge killarna en positiv plats i arbetet mot våld. Forskning visar att motstånd är vanligt hos män som involveras i våldspreventiva program med genusperspektiv (Flood, 2019; Rich, Utley, Janke & Moldoveanu, 2010). Ett sätt att engagera män och motverka motstånd har beskrivits vara att ”möta männen där de är”, för att sedan bygga på med mer information och engagemang, och att använda förebilder de kan relatera till (Flood, 2019). Detta är något som både LRT och Coaching boys into men (se nedan) framstår arbeta aktivt med.

Det är av intresse med forskning som ger en inblick i eventuella för- och nackdelar med att använda idrottstränare som ledare för våldsprevention, och som synliggör hur implementeringen går till. Information om omfattningen av utbildning och handledning av ledare saknas, men preventionsforskning pekar på att det vore önskvärt med en omfattande utbildning av ledarna, samt också ger fördjupad kunskap om den teoretiska grunden i metoden. En utvärdering av programmet skulle också med fördel kunna inkludera ledarna och deras eventuella förändring gällande attityder och beteenden kopplat till genus, våld

och åskådaringripanden. En RCT av Coaching boys into men (som har flera likheter med LRT, se nedan), visade på positiva effekter på ledares åskådarbeteenden (Jamie et al., 2015).

I en amerikansk kontext beskrivs också ofta idrottskillar som förebilder och högstaselever i skolor, och därför som viktiga individer att fokusera våldspreventivt arbete på eftersom de kan sprida attityder och åskådaringriparbeteenden till andra unga (se t.ex. Katz et al., 2011; Miller et al., 2016). Detta fungerar inte nödvändigtvis på samma sätt i Sverige. Samtidigt behöver man reflektera över användningen av högstasmän och idrottsstjärnor. Även om de säger sig vara emot våld kan de reproducera andra maskulinitetsnormer som är kopplade till våld eller skapa nya hierarkier där våldet placeras hos Andra män (se Messner, Greenberg & Peretz, 2015; Messner, 2016; Pascoe & Hollender, 2016).

## Coaching boys into men

Coaching boys into men (CBIM) är en universell våldspreventiv metod med fokus på våld i ungas nära relationer och sexuellt våld genom förändring av sociala normer hos idrottande pojkar/unga män i tonåren (Miller, et al., 2020). Den startades 2001 i USA av Futures without violence, och har utvecklats allteftersom (Futures without violence, 2020). Programmet genomförs av manliga idrottstränare som samtidigt ska verka som förebilder och mentorer. Tränarna ska genom programmet prata med sina manliga idrottare om ”respekt, icke-våld, samtycke, och ansvar att ta avstånd emot våld mot kvinnor” (Miller et al., 2020, s. 242, förf. översättning).

De idrottstränare som ska utföra programmet får en utbildning på 2–3 timmar, samt handledning under programmets gång (Miller et al., 2016, 2020). Programmet består av 11–12 korta träffar (10–15 min långa) som tränare håller med sitt lag en gång i veckan (Miller et al., 2010). Programmet har en genusförändrande och åskådaransats och fokuserar explicit på förändring av maskulinitetsnormer och mäns våld mot kvinnor (Miller et al., 2016). Miller och kollegor lyfter fram att programmet är ”kulturellt välanpassat” genom att det är anpassat för en multietnisk grupp unga män, att den möter dessa män på en arena där de känner sig trygga och bekväma, och med ett språk de kan relatera till (Miller et al., 2016). Manualen uppdaterades 2015 för att reflektera att deltagande unga män kan identifiera sig som homosexuella, och för att inkludera fler diskussioner om homofobi och sexuella trakasserier (Miller et al., 2016).

Programmet är utvärderat internationellt. En kontrollerad och randomiserad studie av CBIM i 16 amerikanska high schools (motsvarande gymnasium) och 2006 idrottande killar fann att intentionen att göra åskådaringripanden, och faktiska åskådaringriparbeteenden ökade hos de killar som genomgått programmet i jämförelse med kontrollgruppen vid en mätning tre månader ef-

ter avslutat program (Miller et al., 2012). Resultatet visade sig också vara starkare på vissa parametrar då de också tog hänsyn till intensitetsgrad av programmet. Med detta menas att forskarna bad de deltagande tränarna ange intensitet baserat på hur många av de 11 träffarna tränarna utförde och hur lång tid varje pass tog. Vid full implementering av programmet fann forskarna också signifikanta resultat på ökad ”igenkänning av misshandel”. Parallellt minskade intentionen att göra åskådaringripanden och faktiska åskådarin-griparbeteenden något i kontrollgruppen (som inte fick någon insats alls), och emotionella och verbala övergrepp mot en partner verkade också öka. Forskarna spekulerar i om detta kan ha att göra med att den kontext unga, idrottande män befinner sig i kan öka dessa negativa attityder och beteenden (Miller, et al., 2012).

Vid en uppföljning av samma studie 12 månader senare fann man att de positiva beteendeförändringarna hade minskat, men samtidigt hade också negativa åskådarbeteenden (som t.ex. att skratta eller haka på) och övergrepp av partner minskat i jämförelse med kontrollgruppen (De killar som hade varit i en relation de senaste tre månaderna fick svara på frågor om de hade utövat någon sorts övergrepp på sin partner) (Miller et al., 2013).

CBIM har också nyligen utvärderats i USA för en yngre grupp av idrottande killar, i vad som motsvarar högstadiet i en randomiserad och kontrollerad studie. 43 skolor och 973 idrottande killar ingick i studien. Studien fann en positiv effekt på åskådarbeteenden i de skolor där programmet implementerats, och att de idrottande killar som fått interventionen och hade erfarenhet av att vara i en relation (”dating”) var mindre troliga att utöva våld mot en partner (Miller et al., 2020). Programmet har även utvärderats i Indien där den implementerats i urbana cricketlag i 46 skolor (varav 19 kontrollskolor), med sammanlagt 309 manliga cricketspelare i åldrarna 10–16. Studien fann framförallt en positiv effekt på spelarnas attityder kopplade till genus, och marginellt signifikant effekt på positivt förändrande åskådarbeteenden (Miller et al., 2014).

Jamie och kollegor har i en randomiserad, kontrollerad studie riktat fokus på de tränare som utbildats och arbetar med programmet i sina idrottslag (Jamie et al., 2015, 2018). Studien omfattar 16 skolor och 176 tränare som fick fylla i enkäter före och efter de implementerade programmet. 36 tränare i interventionsgruppen deltog också i semistrukturerade intervjuer med fokus på deras uppfattningar av programmet och upplevelser av att ha arbetat med det. Studien fann att tränarna som arbetat med CBIM ökade sina positiva åskådarbeteenden, och att de ökade mängden samtal om våldsrelaterade frågor de hade med idrottare och andra tränare (Jamie et al., 2015). I intervjuerna fann de också att tränarna ansåg att programmet var lätt att implementera och användbart för idrottarna. De utmaningar som identifierades var att tränarna inte alltid har tillräckligt med tid för att utföra programmet, samt svårigheter kopplat till att prata om känsliga frågor med grupper med unga killar som ibland gjorde motstånd (Jamie et al., 2018).



## Kommentar

CBIM används ännu inte i Sverige, men har visat effekt i USA och i Indien för idrottande killar på högstadie- och gymnasienivå, samt även visat positiva effekter på åskådarbeteenden hos utbildade tränare. Internationellt är metoden utvärderad med flera robusta RCT-studier som är publicerade i refereegranskade tidskrifter. CBIM framstår däremot ha en mycket kort utbildning av ledarna, på endast två till tre timmar. Eftersom det finns få strukturerade metoder inom idrotten som arena i Sverige, och inga är utvärderade, skulle det kunna vara intressant att översätta och kontextanpassa en framgångsrik metod som CBIM till svenska förhållanden. Samtidigt framstår LRT ha många likheter med CBIM, vad gäller teoretisk grund, pedagogisk struktur, upplägg och omfattning. Båda metoder fokuserar också främst på killar och unga män i könsseparata grupper, vilket få andra metoder i Sverige gör, och båda metoder strävar också efter att möta killarna på en arena och med ett språkbruk de känner sig trygga och bekväma med för att motverka motstånd.

## Metoder med fokus på sex och pornografi

Pornografikonsumtion är mycket vanligt, särskilt bland ungdomar. En nordisk studie med ungdomar mellan 12 och 20 år visade att 99 procent av pojkarna och 84 procent av flickorna har sett på pornografi någon gång. Omkring en tredjedel av dem tittade på pornografi dagligen eller några gånger i veckan (Sørensen & Kjærholt, 2007). En studie med svenska förstaårsgymnasister visade att 10 procent av pojkarna konsumerade pornografi dagligen och 63 procent varje vecka eller några gånger i månaden. Studien fann också att många (40%) av högkonsumenterna aldrig hade diskuterat pornografi med någon annan och en tredjedel uppgav att de tittade på pornografi mer än de önskade (Mattebo, 2015). Generellt är unga män mer positiva till pornografi än unga kvinnor, men många är också kritiska (Johansson & Hammarén, 2007).

Forskningen är samstämmig i att produktion av pornografi är exploaterande, där personer ofta rekryteras från prostitution och med multipel problematik. De kommer inte sällan från extrem fattigdom, har erfarenhet sexuella övergrepp som barn och möter ras- och könsdiskriminering som försvårar andra sätt att överleva (se Waltman, 2014). På så sätt kan pornografikonsumtion ses som att i sig stödja våld mot kvinnor. Dessutom har det en tendens att representera kvinnors och mäns sexualitet stereotyp (Williams, 2004).

Relationen mellan pornografikonsumtion och mäns våld mot kvinnor är dock svårare att belägga. Forskning har visat på pornografins skadeverkningar vad gäller exempelvis reproduktion av misogynia attityder (Crooks et al., 2019). Pornografikonsumtion har också visat sig vara relaterat till verbalt våld och, i mindre grad, fysiskt sexuellt våld i ungas nära relationer (Wright, Tokunaga & Kraus, 2015). Andra pekar dock på att forskningen om pornografins

påverkan på mäns våld mot kvinnor inte ger några entydiga svar (Lim, Carrotte, & Hellard, 2016). Exempelvis visar en metastudie att det finns ett signifikant samband mellan våldsamt pornografi och attityder relaterade till mäns våld mot kvinnor, men forskarna uppmärksammar också betydelsen av individuella skillnader, och att sambandet mellan pornografi och aggressivitet är särskilt starkt för män som skattar högt på andra riskfaktorer kopplade till sexuell aggressivitet (Hald, Malamuth & Yuen, 2010). Forskarna understryker att detta samband inte kan förstås som kausalt eftersom det inte går att veta vad som är hönan och ägget: det kan också vara så att våldsamma män söker sig till våldsamt pornografi (Malamuth, Hald & Koss, 2012; se också Lim, Carrotte, & Hellard, 2016).

Det finns inte särskilt mycket preventionsforskning inom området (Crooks et al., 2019), men en liten utvärdering har utförts av ett amerikanskt program, Porn literacy (Rothman et al., 2019), och en kvalitativ utvärdering har utförts av RFSU:s så kallade baspass (Splitvision Research, 2019). Båda dessa utvärderingar pekar på positiva tendenser och vi anser därför att det är viktigt att lyfta fram exempel på framväxande insatser som fokuserar just på dessa områden och som bygger på en delvis annan ansats än de flesta av de metoder vi hittills beskrivit (medielitteracitet).

## RFSU:s baspass

RFSU:s baspass beskrivs som ett komplement till skolans sexualundervisning (RFSU, 2018), och utgörs av en enskild lektion, snarare än en strukturerad metod. Passet ger grundläggande kunskap i ämnen som bland annat sexualitet, identitet, ömsesidighet, pornografi och säkrare sex. Fokus ligger på dialog och organisationens informatörer leder samtal kring dessa ämnen i ett två timmar långt pass. Detta bedöms som deras mest strukturerade pass (intervju, RFSU).

Målgruppen är skolelever på högstadium och gymnasium, men programmet har också använts i närliggande versioner, som exempelvis på HVB-hem, i språkintruktionsklasser för nyanlända unga och på fritidsgårdar. Syftet är ”att främja ömsesidiga och säkrare sexpraktiker bland unga genom att skapa rum för antirasistiska, normkritiska, lustbejakande och kunskapsbase- rade samtal om sex, relationer och sexualitet” (Splitvision research, 2019, s. 7) Målet är att de själva ska kunna ta hand om sin sexuella hälsa och bli stärkta i rätten till sin egen sexualitet och sina egna val, och passen beskrivs bygga på interaktiva metoder inspirerade av Motiverande samtal (Splitvision research, 2019). RFSU menar att baspasset även kan leda till ett kritiskt tänkande kring pornografi och porrkonsumtion (intervju, RFSU). En närliggande insats, men med mer fokus på prevention av sexuella kränkningar, övergrepp och sex är RFSU:s pass ”Vill du?”. Passet riktas till högstadie- och gymnasieungdomar och diskuterar med hjälp av filmer frågor om samtycke (Splitvision research, 2019). Detta pass är dock inte utvärderat.

En kvalitativ utvärdering har utförts av Splitvision på Baspasset i gymnasium och högstadieskola. Utvärderingen bygger enligt författarna på etnografisk metod och fokuserar på ungdomarnas perspektiv. Datainsamlingen bestod av semistrukturerade gruppintervjuer med 108 högstadie- och gymnasieungdomar på nio skolor. De har också utfört observationer av baspass på varje skola och vid tre informatörs-utbildningstillfällen, samt intervjuat skolpersonal och informatörer. Baserat främst på intervjuer med ungdomarna menar utvärderarna att Baspasset sannolikt leder till ökat gränssättande och egenmakt, ökade kommunikationsmöjligheter kring den egna kroppen och sin sexualitet samt ökad kunskap om samtycke vilket troligtvis har påverkan på deras framtida handlingar.

### **Kommentar**

Utvärderingen är främst en studie av deltagarnas upplevelser och åsikter om Baspasset, och deras reflektioner om hur deras situation sett ut innan, under och efter passet, i relation till de ämnen som diskuterats. Utifrån utvärderingen går det alltså inte att dra några slutsatser kring vilken våldspreventiv effekt insatsen kan ha. Baspasset innehåller lovande komponenter så som en normkritisk ansats. Men det är samtidigt mycket kort insats, och preventionsforskningen pekar på vikten mer omfattande metoder, även om enstaka insatser också kan öka kunskap kring våld. Inför en eventuell effektutvärdering av denna insats vore det fördelaktigt att insatsen utökades till en strukturerad och mer omfattande metod med återkommande moment. Ett internationellt exempel på en sådan metod presenteras nedan: Porn literacy.

## Kompletterande metod

### Porn literacy

Porn literacy (också kallat "A pornography literacy curriculum") utvecklades 2016 av bland annat Emily F. Rothman med syfte att skapa en evidensbaserad metod som ger tonåringar information om sexuell läggning, sexuella handlingar och samtycke i en icke-dömande kontext (Rothman, Daley & Alder, 2020). Metoden riktar sig både till unga som konsumerar pornografi och de som inte gör det. Den bygger också på en normkritisk grund och är genusförändrande, samt gör kopplingar mellan genusnormer och våld. Programmet syftar till att synliggöra utgångspunkten att traditionella genusnormer är begränsande och kan leda till en dubbelmoral som bestraffar flickor och kvinnor, att samtycke alltid är nödvändigt, och att tvång och våld aldrig kan vara del av hälsosamma relationer (Rothman et al., 2018). Metoden bygger samtidigt på medielitteracitet (eng: "media literacy") och fokuserar därmed inte på att direkt förändra deltagarnas konsumtion av pornografi, utan verkar genom att

ge dem verktyg för att själva kritiskt reflektera över pornografi och möjliggöra informerade val (Rothman et al., 2018). Programmet består av nio, 60 minuter långa träffar (men i den version som utvärderades bestod programmet istället av fem längre träffar, 90–120 minuter långa, Rothman et al., 2019). Lektionerna fokuserar bland annat på sociala normer kopplade till kön, sex och våld, debatten om porrberoende, olika sorters intimitet, hälsosamt flörtande och gränssättning, kommersiell sexuell exploatering, och hur man pratar med kompisar om porr (Rothman, Daley & Alder, 2020).

En mindre pilotstudie har utförts med lovande resultat (av metodskaparna själva, Rothman et al., 2018). Studien var inte kontrollerad, men publicerad i en refereegranskad tidskrift. Enligt Rothman et al (2018) är det den enda utvärderingen av ett program med grund i medielitteracitet, utformat för att öka ungas kritiska tänkande kring pornografi. Programmet testades på 24 unga i tonåren i tre pilotgrupper (unga i grupp på ungdomsmottagning, unga i ett program för ”dejtingvåld” och unga i en HBTQ-organisation). Enkäter genomfördes före och efter för att mäta pornografirelaterad kunskap, pornografirelaterade attityder och pornografirelaterat beteende.

Studien fann att deltagarnas kunskap om pornografi ökade markant, exempelvis vad gällde kunskaper om att det är olagligt för webbsidor att visa porr med minderåriga. Man fann också markanta förändringar i attityder, exempelvis ansåg färre att porr är ett bra sätt för unga att lära sig om sex, färre ansåg att porr är harmlöst, färre ansåg att kalla en tjej för ”nasty” eller ”slut” under sex är något som alla gör och färre ansåg att många tycker det är sexigt att se tjejer gråta, bli strypta eller munkavlade eller spya under sex. De fann också markanta förändringar av egenrapporterat pornografibeteende, exempelvis att det var mindre troligt att de skulle delta i pornografi om de fick frågan, och att det var mer troligt att de visste vem de kunde be om hjälp om de behövde hjälp att minska sin porrkonsumtion.

## **Kommentar**

Resultaten av pilotstudien är lovande gällande attitydförändring, samtidigt som resultatet måste tolkas med försiktighet eftersom studien både är liten och utan kontrollgrupp. Flera komponenter i metoden är lovande, exempelvis det genusförändrande perspektivet, att metoden framstår som teoretiskt grundad, är strukturerad och relativt omfattande. Grunden i normkritik och medielitteracitet innebär att fokus är på att ge deltagarna verktyg för att själva kritiskt granska och ta välgrundade beslut kring sin mediekonsumtion, inte nödvändigtvis förbjuda all pornografi, moralisera eller reglera beteenden kring pornografi och sexualitet. Det kan finnas fördelar med detta, då det går att förstå som ytterligare ett sätt att undvika att deltagare känner sig anklagade eller gör motstånd mot programmets idéer. Detta påminner om åskådarperspektivet, som ett sätt att undvika att positionera deltagande män som förövare (Katz, 1995), eller användandet av ett medvetet neutralt språkbruk för att undvika motstånd hos killar och män (jfr. Flood, 2019).

Eftersom det finns få metoder överlag med specifikt fokus på sex och pornografi skulle det kunna vara relevant att översätta och kontextanpassa ett program så som Porn literacy till svenska förhållanden för effektutvärdering, alternativt utöka och utveckla en insats så som RFSU:s baspass. Betydligt mer forskning behövs för att kunna avgöra om denna typ av intervention kan ha våldspreventiv effekt.

# Hemmet

Vissa specifika riskfaktorer för våld är förknippade med hemmet som arena, framförallt kopplade till relationen mellan föräldrar och barn. Föräldrars bristande tillsyn i familjen är en riskfaktor för framtida våldsbrott (Farrington, 1989). Utsatthet för våld i barndomen, som att bevittna våld mot sin mamma är riskfaktorer (Abramsky et al., 2011; Heise, 2011; Levtov et al., 2014) och uppväxt i jämställt hem kan vara en skyddsfaktor (Holter, 2013).

I Sverige förekommer misshandel och kroppslig bestraffning av barn i viss utsträckning. 12 procent av alla elever i årskors nio och årskurs två i gymnasiet anger att de blivit utsatta för fysiskt misshandel av sina föräldrar någon gång under sina liv. Den starkaste riskfaktorn för kroppslig bestraffning, med en riskökning på tio gånger, är om det förekommer våld mellan föräldrarna, samt att barn med kroniska sjukdomar och funktionshinder anger att de har blivit slagna dubbelt så ofta som de utan sjukdomar (Jernbro & Jansson, 2017).

Forskning visar att föräldrastödsprogram (föräldraträning och föräldrabarnprogram) som stödjer utvecklingen av trygga och stabila relationer mellan föräldrar och barn har effekt på förebyggande av misshandel och vanvård (eng: "child maltreatment") och kan minska aggression under barndomen. Det finns också viss evidens för att dessa program kan minska våldsamhet och brott hos ungdomar och bidra till minskad förekomst av våld och specifikt våld i nära relationer, senare i livet (WHO, 2010). WHO:s (2010) stora forskningsöversikt om våldsprevention nämner fyra olika sorters program som fokuserar på att skapa goda och trygga föräldrabarnrelationer: föräldrautbildning, föräldrabarnprogram där även barnet deltar, föräldrastödsgrupper (t.ex. pappagrupper), och medieinterventioner (t.ex. tv-serier). Det är endast de två första som har bevisad effekt på våldsprevention, i första hand på minskad vanvård av barn, och i andra hand på minskning av barns aggressiva och problematiska beteenden (på kort sikt) samt ungas våldsamma och kriminella handlingar.

WHO (2010) pekar också på kopplingen mellan positiv och trygg anknytning till vårdnadshavare och en rad positiva aspekter, så som ökad social aktivitet, självförtroende och akademisk färdighet. Otrygg anknytning å andra sidan är relaterat till aggression social isolering i barndomen, beteendeproblem och aggression i förskoleåldern, antisocialt och våldsamt beteende i

barndomen, samt ångest, depression, personlighetsstörning och andra psykiska problem.

En systematisk översikt av verksamma komponenter i föräldrastödsprogram visar att föräldrastödsprogram kan minska utagerande beteende hos barn (2–8 år) när de implementeras som selektiv eller indikerad prevention (dvs. när risk för utagerande beteende föreligger, eller när ett barn redan har utagerande beteende) alternativt när programmet används som behandling för barn med utagerande beteende (Leijten et al., 2019; SBU, 2019). Däremot fann studien ingen effekt av denna sorts program när de implementerades som universell prevention. En anledning kan vara att det är svårt att påvisa effekter på utagerande beteende när barnen inte visar några sådana beteenden vid start, samt att få inkluderade studier undersökte universell prevention (SBU, 2019). Vinsten med universella föräldrastödsprogram kan vara att minska riskfaktorer, så som exempelvis aggressiva föräldrastراتيجier (Leijten et al., 2019). Leijten och kollegor (2019) fann att tre komponenter gav ökad effekt på prevention av utagerande beteende: positiv förstärkning, beröm och logiska/naturliga konsekvenser.

Vi har endast funnit ett program som delvis uppfyller inklusionskriterierna för rapporten. Mycket av det arbete som görs inom hemmets arena faller utanför ramarna för forskningsöversikten eftersom det sker på indikativ nivå: när det finns vetskap om eller misstanke om våld inom familjen. Exempelvis, i en svensk studie av fyra program på indikativ nivå (Cope, Connect, Komet, De otroliga åren) undersöktes minskning av utåtagerande beteende. Vid mätning två år efter insatsen fann man att alla program var lika effektiva och minskade utåtagerande beteende hos barn med stor effektstorlek, samt minskade negativa föräldrastراتيجier med moderat till stor effekt. De två behavioristiska programmen (Komet och De otroliga åren) visade snabbare minskning av utåtagerande beteende, men Connect (ett program med anknytningsfokus) var det enda program där effekten fortsatte att förbättras även efter interventionen (Högström et al., 2017).

Det är också få program som har ett tydligt genusperspektiv. Därför har vi valt att beskriva och diskutera Alla barn i centrum (ABC), som är ett program som har en genuskomponent som valbart komplement till programmet, och som dessutom har implementerats som en del i exempelvis Botkyrkas våldspreventiva arbete (se MUCF, 2017), även om ABC ännu inte har utvärderats för just våldsprevention. Denna arena kompletteras också med Triple P, ett internationellt väl utvärderat program med våldspreventiv effekt, men utan genusperspektiv, som har översatts och implementerats i Sverige och där forskning pågår.

## Alla barn i centrum

Alla barn i centrum (ABC) är ett universellt föräldrastödsprogram som utvecklats av Stockholms stad, Karolinska institutet, Spånga-Tensta stadsdel och Södertälje kommun (ABC, 2020). Programmet syftar till att stärka barns hälsa genom att förstärka och skapa goda relationer mellan föräldrar och barn, och har sin teoretiska grund i social inlärningsteori och anknytningsteori (Ulfsdotter, 2016).

ABC finns i tre versioner för föräldrar med barn i olika åldersgrupper: 10–18 månader, 3–12 år och 13–18 år. Programmet består av fyra träffar på 1–2,5 timmar (beroende på åldersgrupp) som fokuserar på fyra olika teman: ”Visa kärlek”, ”Vara med”, ”Visa vägen” och ”Välja strider”. De fyra lektionerna innehåller fokus på relationer, positiv uppmärksamhet, positiva föräldrastrategier, förebyggande av konflikter, lugnt föräldraskap och konflikthantering (ABC, 2020; Ulvsdotter, 2016). Föräldrarna erbjuds också en uppföljningssession ett par månader efter avslutat program, där programmet repeteras och fördjupas med hjälp av ett av tre valbara teman: ”syskon”, ”pojkar och flickor” eller ”tonåringar” (Ulvsdotter, 2016).

I det valbara temat ”pojkar och flickor” återfinns programmets genuskomponent. Instruktören avgör vilket tema som ska användas för respektive grupp, men alla instruktörer är utbildade i alla teman (intervju, Länsstyrelsen Stockholm). På programmets hemsida ges en ”fördjupning till föräldrar” om olika teman, däribland om temat ”pojkar och flickor” (Elvin-Nowak, 2020). I texten beskrivs kortfattat ett genusperspektiv där genus ses som ett kulturellt, historiskt och socialt uttryck för kön, och hur det som uppfattas som ”naturligt” könat beteende är en samhällelig konstruktion. Fokus ligger till stor del på hur detta sker genom inlärning, exempelvis genom att föräldrar och förskolepersonal uppmuntrar vissa beteenden och egenskaper hos pojkar respektive flickor. Det beskrivs som önskvärt att försöka minimera dessa begränsningar av barnets uttryck för sin personlighet (Elvin-Nowak, 2020).

Kortfattat ges också några exempel på vad föräldrar kan göra för att skapa förändring, exempelvis hjälpa barnen att ”hitta nya roller” (Elvin-Nowak, 2020). Dock framstår kopplingen till samhälleliga normer svag i texten på hemsidan och det syns inga kopplingar till frågor om maskulinitet och våld. I kommande versioner av ABC, som är under utveckling, planeras det att inkorporera ett tydligare och mer genomgående genusperspektiv, troligtvis med fokus på jämställdhet och föräldraroller (intervju Länsstyrelsen Stockholm; epostkommunikation Socialförvaltningen, Stockholm).

ABC framstår som att ha en relativt gedigen utbildning av gruppledare och instruktörer (av vad som framgår på hemsidan). Ett kriterium är att gruppledaren har tidigare erfarenhet av att arbeta med föräldrar och barn. Utbildningen utgörs av 4–5 heldagar bestående av föreläsningar och handledning, samt inlämningsuppgifter kopplade till utbildningens litteratur (Forster,



2020a). Karolinska institutet håller i en instruktörsutbildning. För att bli instruktör krävs att man är utbildad gruppleddare, utbildningen består av 4 heldagar och en valfri uppföljning, samt individuell handledning och certifiering vid instruktörens första gruppleddarutbildning. Instruktören får skicka in videofilmer på sin grupphandledarutbildning och får handledning på dessa samt blir certifierad om utbildningen bedöms hålla måttet (Forster, 2020b). Enligt Socialförvaltningen Stockholm finns för närvarande omkring 60 utbildade instruktörer och 2000 utbildade gruppleddare (epostkonversation, Socialförvaltningen Stockholm). På Karolinska institutet pågår också ett nationellt forskningsprojekt om implementering där man ska utvärdera hur effekter och kvalitet av ABC (och programmet Komet) påverkas när gruppleddare får olika sorts utbildning. I studien jämförs gruppleddare som utbildats av Stockholm stad och av lokala instruktörer som har utbildats av Karolinska institutet. Ett syfte med studien är att undersöka hur metoder kan spridas i större skala med bibehållen kvalitet (Forster, 2020c).

ABC (3–12 år) har utvärderats av forskare vid Karolinska institutet, och en randomiserad, kontrollerad studie finns publicerad i en refereegranskad tidskrift (Ulfsson, Enebrink & Lindberg, 2014). 621 föräldrar ingick i studien och mätningar gjordes före, samt två veckor och sex månader efter insatsen. Utvärderingen mätte dock endast positiva utfall, och fann att ABC gav måttlig effekt på positiv utveckling av föräldrarnas tilltro till sin egen förmåga (eng: "self-efficacy") och deras uppskattning av barnens hälsa och positiva utveckling, vid mätningen 6 månader efter insatsen. Ytterligare ett resultat var att den positiva effekten var större för de föräldrar som skattade sin egen mentala hälsa lågt i början av insatsen.

Det har också utförts en icke-kontrollerad pilotstudie (publicerad i en refereegranskad tidskrift) av ABC där programmets effekter studerades med avseende på förbättring av föräldrastrategier, föräldrars tilltro till sin egen förmåga och barnens välmående. Föräldrar till 104 barn ingick i studien och mätningar gjordes före, direkt efter och fyra månader efter avslutat program. Resultatet från för- och eftermätningarna visade signifikanta (små till måttliga) förbättringar av föräldrastrategier (t.ex. gällande empati/förståelse och gränsättning), föräldrars tilltro till sin egen förmåga och barns välmående. Förbättringarna höll i sig över tid (Enebrink et al., 2015).

Ett par kvalitativa studier av föräldrastödsprogram inklusive ABC har också utförts (Rooth, Piuva, Forinder & Söderbäck, 2018; Rooth, Forinder, Piuva & Söderbäck, 2017). Den ena studien har viss relevans för forskningsöversikten, då forskarna granskar och analyserar manualerna i ABC och Connect (ett kanadensiskt föräldrastödsprogram baserat på anknytningsteori) utifrån ett barnrättsperspektiv, med fokus på hur interaktionen mellan föräldrar och barn beskrivs i manualerna (Rooth et al., 2017). Studien visar att trots att manualerna bygger på en retorik om barnens bästa så kan de både motverka och stärka barns rättigheter. Rooth och kollegor pekar på att ABC-manualen präglas av ett vuxenperspektiv, och barnet till stor del beskrivs som beroende

av den vuxne och som påverkansbara. De argumenterar för att ABC-manualen tydligare borde relateras till FN:S konvention om barnets rättigheter och problematisera eller tydliggöra barns rättigheter.

### **Kommentar**

ABC är inte utvärderat för preventiv effekt på våld eller prevention av utåtagerande beteende. Däremot kan programmet anses vara relevant för översikten, dels för att den används som en del i Botkyrkas våldpreventiva arbete, dels understryker exempelvis WHO vikten av god anknytning för våldsprevention (WHO, 2010). En variant av ABC (0–2 år) är under utveckling och planeras ha större fokus på våldsprevention (epostkonversation Karolinska institutet).

Programmet kan också diskuteras i relation till verksamma komponenter. I en metastudie av vilka komponenter i föräldrastödsprogram som har mest effekt på utagerande beteende hos barn i prevention eller i behandling, fann man att ”positiv förstärkning”, ”beröm” och ”naturliga eller logiska konsekvenser” hade effekt på minskat utåtagerande beteende efter programmet (Leijten, et al., 2019; SBU, 2019). Med ABC:s fokus på positiv uppmärksamhet och positiva föräldrastراتيجier framstår det möjligt att programmet innehåller de lovande komponenterna ”positiv förstärkning” och ”beröm”, men det skulle krävas en analys av manualen för att avgöra detta. Programmet har en mindre och valfri genuskomponent, vilket kan tolkas som lovande utifrån preventionsforskning, liksom den planerade utvecklingen av programmet mot ökat fokus på jämställt föräldraskap. ABC framstår också ha en relativt gedigen utbildning av ledare och instruktörer, vilket kan anses lovande.

Sammanfattningsvis finns för närvarande ingen kunskap om vilken effekt ABC har på våldsprevention och vidare forskning krävs. Vid en effektutvärdering av ABC är det också viktigt att ta hänsyn till de särskilda utmaningar som har uppmärksammats för utvärdering av universell våldsprevention genom föräldrastödsprogram (Leijten et al., 2019; SBU, 2019).

## **Kompletterande metod**

### **Triple P**

Triple P – programmet för positivt föräldraskap är ett av få föräldrastödsprogram med tydliga resultat för våldsprevention, och som dessutom implementerats och forskas på i Sverige. Däremot finns inget tydligt genusperspektiv i programmet (även om programmet belyser att flickor och pojkar kan må dåligt på olika sätt; epostkonversation, Uppsala universitet). SBU (2010) bedömer att Triple P är ett av få program i Sverige med vetenskapligt stöd för en varaktig effekt på förebyggande av ungas psykiska ohälsa (SBU, 2010). Enligt

SBU används i Sverige ett hundratal program för att förebygga psykisk ohälsa hos barn. Men deras forskningsöversikt visar att inga av dessa program har utvärderats i en svensk kontext i randomiserade studier där effekten mätts över tid (minst 6 månader efter avslutad insats). Triple P är ett av tre program som visade ett begränsat vetenskapligt stöd för förebyggande effekt i internationella studier (de övriga två programmen var De otroliga åren och Family check-up; SBU, 2010). Triple P benämns också av WHO som ett program med robusta utvärderingar som visar att programmet minskar vanvård och miss-handel av barn (eng: "child maltreatment").

Programmet utvecklades under 1970-talet i Australien av Matthew Sanders och kollegor, den har sin grund i social inlärningsteori, beteendemodifiering och kognitiv psykologi. Målgruppen är föräldrar till barn i åldrarna 0–19 år och syftet med programmet är att motverka allvarliga problem gällande känslor, utveckling och beteenden hos barn och unga genom att stärka deras föräldrars kunskap, färdigheter och tilltro till sin egen förmåga (Sanders, 2012). Programmet är uppdelat i fem interventionsnivåer som rör sig från universell till selektiv prevention och är ökande i intensitetsgrad. Nivå 1 är universell och innebär informationskampanjer, nivå 2 är riktad till föräldrar med barn med lättare problem, och innefattar kortare, enstaka interventioner med fokus på generell föräldraskapsinformation. Nivå 3 är också riktad till föräldrar med barn med lättare problem men innefattar en insats med högre intensitet: kortare program med flera sessioner. Nivå 4 och 5 är riktade till familjer där det finns stor risk att barn utvecklar allvarliga problem, och de innefattar insatserna med högst intensitet ett program med 5–12 sessioner och kan inkludera hembesök och telefonkonsultation (Sanders, 2012).

Triple P kom till Sverige 2008 då Uppsala kommun och Region Uppsala tillsammans med Uppsala universitet genomförde ett treårigt projekt med syfte att pröva Triple P i en svensk kontext. Ytterligare ett syfte var att undersöka om förskolan kunde vara en lämplig kontext för att erbjuda föräldrastöd (Fängström & Sarkadi, 2012; Sampiano, et al., 2015). Triple P har översatts och anpassats till svenska förhållanden och utvärderades av en forskargrupp vid Uppsala universitet. Dock blev det tydligt att studien fick justeras från en ren effektutvärdering till att inkludera hela implementeringsprocessen, inklusive förskolan som arena för metoden och pedagogerna som föräldrastödjare. I effektutvärderingen ingick 22 förskolor som via lottning tilldelades antingen att erbjuda Triple P (12 förskolor) till föräldrarna eller att vara kontrollgrupp (10 förskolor). 758 föräldrar tackade ja till deltagande och fick svara på enkäter före insatsen, och 6, 12 och 18 månader efter insatsen.

Studien har rapporterats i två olika format: en ej refereegranskad forskningsrapport (Fängström & Sarkadi, 2012), och en refereegranskad vetenskaplig artikel (Sampiano et al., 2015). Dessa presenterar olika slutsatser. Rapporten pekar på positiva, signifikanta förändringar, medan den vetenskapliga artikeln

inte finner några signifikanta resultat. Det bör noteras att refereergranskade artiklar genomgår en rigorös granskning, och därför bör störst vikt läggas vid de resultat som presenteras där.

Rapporten finner minskning av gällande svåra beteendeproblem hos barn och föräldrars ”extremt auktoritära fostransstrategier”. De finner också höga nivåer av depressionssymptom hos föräldrar. Resultatet visade också att pappor i interventionsgruppen minskade sin eftergivenhet signifikant vid mätningen efter 18 månader. Hos mammorna sågs en signifikant förändring i förbättrad tilltro till sin egen förmåga efter 12 månader. Hos barnen fann man positiva tendenser gällande beteendeproblematik, men inte på signifikant nivå (Fängström & Sarkadi, 2012).

I artikeln (Sampiano, et al., 2015) rapporteras att man inte fann några signifikanta resultat och att man därför är osäker på om man kan rekommendera programmet på universell nivå. I artikeln finns dock också resonemang om brister i studien kopplat just till att det är en metod på universell nivå och att föräldrarna på förskolorna själva valde om de ville delta eller inte, och att endast 29 procent valde att delta. Detta gör att det kan ha varit föräldrar med mindre problem men större intresse för uppfostringsmetoder som valde att delta, vilket skulle kunna ha påverkat resultaten negativt. En kvalitativ studie inom samma projekt stödjer delvis detta resonemang, då den visade att deltagande föräldrar i intervjuer berättar att de valde att delta av intresse och nyfikenhet och att de till stor del redan hade kunskaper och strategier som de uppskattade att få diskutera och bekräftade i programmet (Rahmqvist, Wells & Sarkadi, 2014). Det är alltså möjligt att programmet inte nådde ut till de föräldrar som var i behov av det, och enligt en webbenkät valde föräldrar att inte delta på grund av att de inte upplevde ett behov eller inte hade tid eller möjlighet att delta. Rahmqvist, Wells och Sarkadi (2014) lyfter också fram en schweizisk studie av Triple P på universell nivå där 31 procent av tillfrågade föräldrar visade intresse för att delta, men endast 18,6 procent fullföljde programmet (Malti et al., 2011). Detta kan belysa utmaningar med att nå ut med universella program inom hemmet som arena.

Triple P utvärderas för närvarande vidare på Uppsala universitet i samarbete med Uppsala kommun (Uppsala kommun, 2019). I Uppsala erbjuds programmet för föräldrar med barn i åldrarna 0–5 år, i tre nivåer: föreläsning (tre föreläsningar om 60 minuter plus diskussion), enskild rådgivning (fyra rådgivningstillfällen på 20 minuter) eller som gruppinsats (fyra 2-timmars träffar under fyra veckor, och tre telefonrådgivningssessioner under tre veckor (Uppsala kommun, 2019).

Internationellt är Triple P väl utvärderat. En studie som exempelvis fått uppmärksamhet är utförd av Ron Prinz och kollegor (inklusive Matthew Sanders som är grundaren av Triple P). Det är en randomiserad och kontrollerad studie på kommunnivå (eng: ”county”) i South Carolina i USA där 18 kommuner och över 600 anställda ingick. Man fann stora effekter på minskad do-

kumenterad vanvård och misshandel av barn ("child maltreatment"), omhändertaganden och omplaceringar av barn ("child out of the home placements") och barns skador till följd av vanvård (Prinz et al., 2009). En annan amerikansk studie fann liknande resultat (Schilling et al., 2020). Denna kvasiexperimentella studie (kontrollerad men inte randomiserad) sträckte sig över åtta år och innefattade 100 kommuner (varav 34 hade implementerat Triple P) och fann att i kommuner där Triple P hade implementerats hade dokumenterad vanvård/misshandel av barn minskat med fyra procent och fosterhemsplaceringar minskat med sju procent.

Dock skulle det kunna vara så att viktiga effekter av programmet missas i denna typ av studier som främst mäter socialtjänstären, eftersom Triple P och andra föräldrastödsprogram också har effekter på mildare föräldravåld och aggressiva föräldrastراتيجier. Exempelvis visade en RCT-studie med 280 familjer, där en tvåårsuppföljning gjordes, ihållande effekter av Triple P på minskning av dysfunktionella föräldrastراتيجier och minskning av barns utåtagerande beteende (Halweg et al., 2010).

Vi har inte kunnat finna att Triple P har utvärderats specifikt för mäns våld mot kvinnor, däremot är det möjligt att argumentera för programmets effekt på riskfaktorer som är kopplade till mäns våld mot kvinnor och sexuellt våld, så som exempelvis att själv vara utsatt för våld i barndomen, uppväxt i en emotionellt icke-stödande miljö och anknytningsproblem (Jämställdhetsmyndigheten, 2020; Lundgren & Amin, 2015). I en forskningsöversikt över program med effekt på våld i nära relationer och sexuellt våld, menar Lundgren och Amin (2015) att föräldrastödsprogram, däribland Triple P, har effekt på förebyggande av våld i nära relationer och sexuellt våld. Det är dock oklart på vilka grunder de kommer till denna slutsats då de i en generell diskussion anger att föräldrastödsprogram kan vara preventiva just genom deras effekt på riskfaktorer, men vad gäller de två utvalda studierna om Triple P (Leung, Sanders & Leung, 2003; Sanders, 1999) anger de i en tabell att studierna mäter "attityder: normer, åskådarperspektiv". Efter granskning av dessa två studier finner vi inga sådana mätningar eller kopplingar till vare sig åskådarperspektiv eller normer. Den ena studien är inte en empiriskt studie utan en beskrivande artikel om introducerar Triple P och redogör för en del tidigare studier (Sanders, 1999), och Leung och kollegors (2003) studie är en mindre randomiserad och kontrollerad studie av Triple P i Hong Kong där 91 föräldrar ingick. I en eftermätning fann man signifikanta positiva förändringar gällande barnens problembeteenden, dysfunktionella föräldrastilar och högre tilltro till sin egen förmåga hos föräldrar.

### **Kommentar**

Triple P framstår lovande i internationella studier och har visats ha effekt på minskat våld och vanvård av barn, mildare föräldravåld och aggressiva föräldrastراتيجier, samt barns utåtagerande beteenden. I den svenska studien rap-

porterades tvetydiga resultat som eventuellt delvis kan förklaras av begränsningar och utmaningar relaterat till metod och urval. Programmet saknar dock ett genusperspektiv, och det är också oklart i vilken utsträckning programmet kan sägas ha effekt på just mäns våld mot kvinnor. Det vore värdefullt med vidare forskning som undersöker detta då programmet i övrigt framstår lovande.

# Institutions- och öppenvård

Inom institutions- och öppenvård återfinns få metoder på universell eller selektiv nivå – de flesta är på indikativ nivå, och få metoder har genusperspektiv. Detta är beklagligt, inte minst eftersom (framförallt etnografisk) forskning om exempelvis ungdomshem och anstalt pekar på att hot, våld och konflikter är vanligt förekommande (se t.ex. Pelto-Piri et al., 2017; Wästerfors, 2009, 2011). På institutionerna tenderar konflikter, våld och bråk att kopplas till enskilda, eller grupper av intagna unga, och förklaras med hjälp av personlighet, aggressionsproblem, diagnoser eller personlig historia (Wästerfors, 2009, 2011). Det som missas vid ett entydigt individfokus på våld och bråk är ett kontextuellt och situationellt perspektiv på våld, något som exempelvis kan synliggöra hur bråk och konflikter är sammanvävda med institutionerna och det dagliga livet och arbetet där (se Wästerfors, 2009, 2011, för exempel SiS ungdomshem; Wästerfors, 2007, för exempel från anstalt). Forskning visar också att både vardagsmiljön och behandlingsprogram på dessa institutioner i värsta fall kan reproducera problematiska maskuliniteter och kriminella normer (t.ex. Andersson, 2008; internationellt även Abrams, Anderson-Nathe & Aguilar, 2008; Bengtsson, 2012; Cox, 2011; Henriksen, 2019; Laursen & Henriksen, 2019).

Program som inriktar sig på män som redan utövat våld mot kvinnor ingår inte i denna översikt eftersom de är indikativa. De kan dock tolkas som att vara primärpreventiva eftersom de ämnar att våldet inte ska upprepas – och därmed att nytt våld ska uppstå (så väl av den våldsutövande mannen som de utsatta barnen i framtiden). I Sverige återfinns manualbaserade program inom ramen för Kriminalvårdens verksamhet på anstalt och frivård, samt i regi av frivilligorganisationer eller kommuner, som oftast är kopplade till socialtjänsten och där behandling sker på frivillig grund. Under senare år så har behandling av unga män som utövat sexuellt våld och/eller våld i nära relation utvecklats. Internationell forskning visar dessvärre på tvetydig effekt av dessa insatser (se Hester & Newman, 2020). Svenska utvärderingar visar på liknande tendens. Vid Socialstyrelsens utvärdering av frivilliga interventionsprogram rapporterade de deltagande männen ett minskat fysiskt och psykologiskt våld, men det gick inte att säkerställa att förbättringarna berodde på behandlingen (Socialstyrelsen, 2010). En utvärdering av Kriminalvårdens behandlingsprogram visade på minskad risk för återfall för de som genomgått programmet, men förändringen kunde inte säkerställas statistiskt (Danielsson et

al., 2012). Trots inte helt entydiga resultat är forskningen försiktigt optimistisk kring behandlingsinsatsers möjlighet att skapa långvarig förändring (Norén & Eriksson, 2017).

Det finns anledning att satsa på universella våldspreventiva och genusförändrande insatser som riktar sig till personal på institution. Statens institutionsstyrelse (SiS) använder för närvarande No power no lose (Pelto-Piri et al., 2017; SiS, 2011), som är en metod för att förebygga konflikter och våldsamma situationer. Det finns också metoder så som Lågaffektivt bemötande (av psykologen Bo Hejlskov Elvén), som går ut på att förebygga och bemöta aggressiva situationer för att motverka eskalering till hot och våld. Dessa program har dock ingen genuskomponent och det ligger utanför ramarna för denna rapport att diskutera eventuell effekt av dessa (No power no lose, är enligt intervju med SiS inte utvärderat i Sverige men däremot i Norge). Dock har det de senaste åren initierats ett par våldspreventiva, genusbaserade initiativ hos både Statens institutionsstyrelse och Kriminalvården, även om ingen av dessa i nuläget är utvärderade (och det är oklart i vilken mån initiativen används på ett strukturerat sätt).

## Kompletterande metoder

Kriminalvården har tagit initiativ till en metod med fokus på personalens attityder och beteende. Metoden kallas Åskådarens roll i ett jämställt samtalsklimat (ÅJS) och har utvecklats av MÄN, men ännu inte utvärderats (MÄN, 2020). Den baseras på MVP och innefattar både en genusförändrande ansats och ett åskådarperspektiv. Den primära målgruppen för metoden är personalen i Kriminalvårdens verksamheter och de klienter personalen möter är den sekundära målgruppen. Detta är alltså en av få metoder i översikten som primärt riktar in sig på professionella. I manualen beskrivs att Kriminalvården använder ÅJS som metod med flera syften, exempelvis för att komma tillrätta med ojämställdhet och synliggöra samhällsnormer och maktstrukturer och bryta mot tystnadskulturen, skapa en arbetsplats där ingen skadas samt stoppa och förebygga våld och motverka kränkningar. Metoden ska också bidra till en miljö som är fri från hot och våld mellan klienter och mot personal, och i den jargong som kan uppstå inom Kriminalvården. ÅJS är utformad för att utföras under en heldag eller två halvdagar, och innehåller övningar med instruktioner om vad ledaren bör ta upp och i vilken ordning olika övningar och diskussionsteman bör utföras (MÄN, 2020).

SiS har i samarbete med Amphi produktion tagit fram en metodhandbok om att leda normkritiska samtalsgrupper med klienter på deras institutioner (Malmberg & Björkman, 2016). Handboken fokuserar på ledningsaspekten av grupperna men bygger på att ledaren själv ska bestämma teman för samtalen. Bland annat föreslås våld som samtals tema och handboken presenterar ett normkritiskt perspektiv på våld och kön. Handboken presenterar dock inte



specifika övningar och är inte en strukturerad metod. Samtalsledaren uppmanas att söka fram övningar från andra material och metoder. Bland annat tipsas om metodmaterial från exempelvis Lås upp och Machofabriken. De normkritiska samtalsgrupperna har etablerats på en majoritet av SiS institutioner och avdelningar (intervju, SiS). Till skillnad från ÅJS ligger fokus här på de klienter som befinner sig på institutionerna, snarare än på att skapa attityd- och beteendeförändring i personalgruppen. Båda delar är viktiga, men mycket tyder på att dessa är beroende av varandra och som tidigare nämnts är det av högsta vikt att de som är ledare för en insats har rätt förutsättningar för att utföra ett gott arbete, vilket inkluderar att själv vara insatt i metoden och de underliggande teoretiska utgångspunkterna, särskilt vad gäller genusförändrande perspektiv (se t.ex. Bruno et al., 2020; Eriksson et al., 2018).

SiS arbete med normkritiska samtalsgrupper har utvärderats av Statskontoret (2018) på uppdrag av regeringen som en del i en utvärdering av regeringens utvecklingsprogram för jämställdhetsintegrering i myndigheter. I Statskontorets rapport benämns vikten av medarbetarnas attityder till jämställdhet och kön i jämställdhetsarbetet på myndigheter, och deras intervjuer visar både på att medarbetare kan driva arbetet framåt och hämma det. De fann att hos vissa myndigheter hämmades jämställdhetsarbetet av medarbetares uttryck för stereotypa könsnormer. Statskontoret betonar att medarbetares attityder är särskilt viktiga i myndigheter så som Polismyndigheten, Kriminalvården och SiS där de är i nära kontakt med de medborgare som använder deras tjänster (Statskontoret, 2018). Utvärderingen bedömer att SiS jämställdhetsintegreringsarbete, där de normkritiska samtalsgrupperna benämns som det mest långtgående resultatet av arbetet, har potential. Samtalsgrupperna har etablerats på en majoritet av SiS institutioner och syftar till att hjälpa klienterna att uppmärksamma och utmana begränsande könsstereotyper. Däremot fann man att arbetet fortskridit bäst på de institutioner och avdelningar där medarbetare varit positiva till jämställdhetsarbete redan innan insatsen inletts. Statskontoret fann också att delar av SiS egna personal gav uttryck för stereotypa könsnormer i sitt arbete, både i kontakten med klienter/unga och med varandra. De påpekar också att personalens attityder ”får särskilt stor betydelse, eftersom de tillbringar mycket tid med ungdomarna och klienterna och därmed påverkar deras inställning till jämställdhet och kön” (Statskontoret, 2018, bilaga 3, s. 29).

### **Kommentar**

Forskning tyder på att det finns god anledning att fokusera våldspreventiva insatser med genusperspektiv på personal på institutioner och myndigheter så som SiS, Kriminalvården och Polismyndigheten. De två insatser som nyligen implementerats i Kriminalvården och på SiS innehåller flera lovande komponenter, exempelvis att de fokuserar på attityder och normer kopplat till genus, våld och jämställdhet. Det skulle vara av värde att effektutvärdera båda insatserna, framförallt ÅJS då den utgör en strukturerad metod, och dessutom har de professionella som primär målgrupp. Vid en utvärdering av arbetet med

normkritiska samtalsgrupper skulle det också vara av värde att undersöka nivå av, och eventuellt förändring i kunskap, attityder och beteenden hos ledarna.

## Program som uppfyller kriterierna

### VIP-programmet

VIP (Viktig intressant person) är ett strukturerat och manualbaserat utbildningsprogram med pedagogisk inriktning som syftar till att förebygga våld i nära relationer för personer med intellektuella eller psykiska funktionsvariationer. Programmet är ursprungligen utvecklat av Ewa Fransson Manneqvist och Kerstin Kristensen vid Bräcke diakoni. Programmet utvecklades i första hand för att ge stöd till kvinnor med intellektuell funktionsnedsättning, senare kom programmet att också användas i grupper för män (Eskilstuna kommun, 2020). Programmet har bedrivits i Eskilstuna kommun för både kvinnor och män sedan 2014 (Lindberg, Kullberg & Dag, 2019). Sedan år 2015 ansvarar Vård- och omsorgsförvaltningen i Eskilstuna kommun för programmet och utbildning av nya VIP-gruppledare (Eskilstuna kommun, 2020). Sedan dess har 268 gruppledare utbildats i metoden som nu har nationell spridning, det finns utbildade gruppledare i Dalarna Gotland, Halland, Jämtland, Skåne, Stockholm, Sörmland, Värmland, Västerbotten, Västra Götaland och Örebro (epostkommunikation, Vård och omsorgsförvaltningen, Eskilstuna kommun).

Målet med programmet är att minska våldsutsatthet inom målgruppen genom ökad självkänsla och kunskap om känslor och gränssättning. Programmet ska också öka målgruppens möjlighet att värna om sig själv och sin egen kropp och ge större möjligheter att göra bra val i olika livssituation (Lindberg et al., 2019). Detta program beskrivs alltså som våldspreventivt men fokuserar, till skillnad får de andra metoder denna rapport, i första hand på de som riskerar att bli utsatta, snarare än de som riskerar att utsätta andra, eller potentiella åskådare till våld. WHO (2010) beskriver interventioner som fokuserar på identifikation av våldsoffer och program som ger stöd och omsorg till dem, och de lyfter fram flera exempel som har effekt på att minska brottsutsattheten, men däremot nämns inga metoder med målgruppen intellektuell funktionsvariation. Barger och kollegor pekar på bristen av forskning om våldsprevention med fokus på denna målgrupp (Barger, Wacker, Macy & Parish, 2009).

Forskning visar att denna målgrupp är särskilt utsatt (Lindberg et al., 2019). Särskilt kvinnor med intellektuell funktionsnedsättning är mer utsatta för sexuellt våld i jämförelse med andra grupper av kvinnor (Barger et al., 2009; Lindberg et al., 2019). Kvinnor i målgruppen beskrivs också som särskilt utsatta för att de ofta lever i social isolering och i en särskild beroendeställning till människor omkring sig (Wacker, Parish, & Macy, 2008). De blir också

sårbara i medicinska situationer, på boenden och i olika vårdinrättningar (Nosek, Foley, Hughes & Howkand, 2001).

Insatserna i VIP-programmet är till stor del psykoedukativa: psykosociala och pedagogiska insatser kombineras i syfte att utbilda, kompetenshöja och bidra med kognitiva och sociala färdigheter (Lindberg et al., 2019). Det finns teoretiska kopplingar till dynamisk psykologi, inlärningspsykologi, kognitiv psykologi och utvecklingspsykologi (Lindberg et al., 2019). Programmet har också koppling till konceptet Känslan av sammanhang (KASAM; Lindberg et al., 2019).

Programmet består av 12 lektioner på två timmar och lektionerna innehåller bland annat skriv- och ritövningar, rollspel och charader och diskussionsövningar (Fransson & Kristensen, 2012). Under programmet bearbetas olika teman: känslor, känslomässiga försvar, våld, ”risker och val”, ”jag som person”, ”skuld- och skam”, ”kommunikation”, ”makt och maktlöshet”, ”värderingar”, ”gränser och säkerhet”, och ”förändring” (Fransson & Kristensen, 2012).

Programmet kan i sin nuvarande form bedömas vara genussensitivt: det utgår från att kvinnor och män har olika förutsättningar och erfarenheter. Detta blir synligt genom att en utgångspunkt i programmet är att kvinnor och män går i olika grupper. Däremot ingår ingen specifik genuskomponent i programmet för tillfället. Enligt Vård- och omsorgsförvaltningen i Eskilstuna kommun ingår däremot en genuskomponent i utbildningen av programledarna. Utbildningen av ledare omfattar fem heldagar där deltagarna går igenom programmet i sin helhet samt får lära sig om grunderna i programmet (Intervju Vård- och omsorgsenheten, Eskilstuna kommun). Programmet är under utveckling och en reviderad manual och ledarutbildning arbetas fram i samarbete med Amphi produktion. I den kommande versionen kommer bland annat genuskomponenten att utvecklas och finnas med även i manualen och i övningar i programmet (intervju, Vård- och omsorgsenheten, Eskilstuna kommun).

Programmet utvärderades mellan 2016 och 2018 av Lindberg och kollegor (2019). Utvärderingen fokuserade på programtrohet och förändring hos brukarna genom en för- och eftermätning, där man mätte KASAM, psykisk hälsa och utsatthet för våld- och konflikter. Målgruppen för programmet var kvinnor och män som har insatser med stöd av Socialtjänstlagen (SoL) eller Lagen om stöd och service (LSS). Det fanns ingen kontroll- eller jämförelsegrupp. Studien kompletterades med en kvalitativ del där semistrukturerade intervjuer användes för att ge en inblick i ledarnas upplevelse av förändringar. Det är en relativt liten studie: endast 26 VIP-deltagare deltog i studien. I den kvalitativa delen intervjuades även två av grundarna till programmet och sex VIP-ledare.

Resultatet av utvärderingen visade signifikanta positiva förändringar bland deltagarna vad gäller KASAM. Det skedde mindre tydliga positiva förändringar vad gällde deltagarnas psykiska hälsa och förändringar i relation till våld och konflikter. Eftersom det empiriska underlaget var litet går dessa förändringar inte att säkerställa statistiskt. När resultaten från de tre olika mätningarna slogs samman blev det synligt att alla deltagare hade fått en positiv

utveckling på minst ett av områdena, de flesta på flera av dem. Det fanns också några deltagare som skattat en negativ utveckling, men Lindberg och kollegor argumenterar för att detta troligtvis inte har med insatsen att göra (2019).

Lindberg och kollegor synliggör också vad de påpekar är ett paradoxalt mönster gällande genuskillnader i resultaten: den statistiska analysen visar att männen hade större förändringar på KASAM än kvinnorna, medan de kvalitativa intervjuerna visade att kvinnorna beskrev mer positiva förändringar än männen. Eftersom det empiriska underlaget är så litet går det inte att avgöra om skillnaderna är signifikanta, men det är ändå intressant med tanke på att programmet ursprungligen var utformat för kvinnliga deltagare. I intervjuerna framkom att männen i någon mån inte kände igen sig i de filmer och annat material som används i programmet (Lindberg et al., 2019).

Utvärderingen visar också på en hög grad av programtrogenhet vilket innebär att en stor del av programmets kärnkomponenter genomfördes på ett bra sätt under de flesta lektioner. Utvärderingen pekar däremot samtidigt på behovet av att tydliggöra programmets teoretiska antaganden, och forskarna betonar behovet av vidare kunskapsutveckling genom fortsatt uppföljning och utvärdering av programmet. Lindberg och kollegor (2019) rekommenderar särskilt att programmet stärker sitt genusperspektiv och understryker vikten av ett normkritiskt perspektiv. Detta är något som för närvarande är under utveckling (epostkommunikation, Vård- och omsorgsförvaltningen, Eskilstuna kommun).

### **Kommentar**

Sammanfattningsvis pekar utvärderingen på flera positiva tendenser och aspekter av VIP-programmet, men samtidigt måste resultaten tolkas med försiktighet då utvärderingen är baserad på ett litet empiriskt underlag samt saknar kontroll- eller jämförelsegrupp. Resultatet är dessutom svagt vad gäller just våldsutsatthet, även om det tyder på en positiv förändring. En mer robust utvärdering med ett randomiserat och kontrollerat upplägg är att rekommendera. Särskilt med tanke på att manualen är under utveckling och kommer inkludera ett genusperspektiv. Detta skulle kunna ge mer information om de könsskillnader som framkom i utvärderingen. Det skulle också vara värdefullt att undersöka på vilken nivå förändringar sker, och om detta, till stor del psykoedukativa program, också bidrar med förändringar vad gäller attityder och beteenden kopplade till genus och våld, åskådaringripanden och eget föröverskap.

# Diskussion

Översikten har visat att det finns en rad olika interventioner i Sverige som inriktar sig på prevention av våld mot kvinnor på universell nivå. Av de 93 olika insatser och initiativ som initialt identifierades exkluderades majoriteten för vidare analys, eftersom de inte mött kriterierna. De flesta har inte varit strukturerade metoder, vilket gör det omöjligt att utvärdera dess effekt, andra visade sig inte specifikt fokusera på våldsprevention. Många andra har saknat genusperspektiv, vilket har varit centralt i rapporten. Slutligen finns ett antal som uppfyllt dessa kriterier, men antingen inte utvärderats alls, eller så har utvärderingen varit av låg kvalitet.

Det är tydligt att trots att det finns en stor mängd initiativ så saknas det sådana – och särskilt strukturerade preventionsprogram – inom en rad olika områden. De flesta program riktar sig till skolungdomar på högstadium eller gymnasium. Detta är viktiga arenor, givet att insatser i unga år har visat på effekt samt att våld i skolan är vanligt. Samtidigt är det slående att inga program riktar sig mot unga på högskolenivå, trots att våld mot kvinnor är som vanligast i den åldersgruppen (García-Moreno et al., 2013; Heimer, Andersson & Lucas, 2014). Faktum är att vissa program som ursprungligen har riktat sig mot studenter eller atleter inom ramen för collegeidrott gjorts om och vänder sig mot en yngre målgrupp i samband med att programmet anpassats till en svensk kontext (t.ex. MVP). Vidare har vi endast funnit ett preventionsprogram som riktar sig mot arbetsplatser generellt, men som inte blivit utvärderat (ÅJS). Arbetsplatsrelaterat våld är vanligt, och tycks vara det våld som ökar i samhället. Bland kvinnor är det framför allt de som arbetar inom vård och omsorg som utsätts för våld (se Wikman, 2012). Inom institutionsvård återfinns få preventionsprogram med genusperspektiv, vi har funnit ett initiativ på Statens institutionsstyrelse (normkritiska samtalsgrupper), som inte är en strukturerad metod, men som inkluderar samtal med genusförändrande ansats delvis kopplat till frågor om våld. Institutionsvården är en arena där preventiva program med genusperspektiv skulle kunna göra stor nytta, då forskning har synliggjort både att konflikter, bråk och våld är vanligt förekommande (Pelto-Piri et al., 2017; Wästerfors, 2009, 2011) och att personal i värsta fall kan vara bidragande i en reproduktion av problematiska maskuliniteter och kriminella normer (Andersson, 2008; Abrams et al., 2008; Bengtsson, 2012; Cox, 2011; Henriksen, 2019; Laursen & Henriksen, 2019).

Många av interventionerna som ingår i denna översikt består av manualbaserade program som ges som en lektionsserie till en grupp. Det finns förhållandevis få utvärderade ”breda” ansatser som kombinerar en rad olika interventioner. Ett undantag är Trygga säkra evenemang. Fördelen med en sådan bred ansats är att den samlar många olika grupper av professionella som samarbetar tillsammans och med företag och ideella organisationer. Utmaningen med sådana program, eller åtminstone med Trygga säkra arrangemang är att det inte är manualiserat och därmed svårt att bedöma vad som gjorts, och därmed vad som har effekt.

Översikten visar på att det finns ett stort behov av forskning om effekter av våldsförebyggande metoder vad gäller mäns våld mot kvinnor, framförallt vad gäller beteendeförändring. Det stora flertalet av de universella våldspreventiva insatser som värderats inom ramen för denna rapport har antingen inte utvärderats överhuvudtaget, eller så har utvärderingen varit av mindre god kvalitet. Detta har till stor del att göra med de utmaningar som finns för att kunna utveckla och utvärdera våldsprevention i Sverige. Många initiativ har finansierats av Allmänna arvsfonden (Hammarén, Lunneblad & Johansson, 2014), men tillfälliga projektmedel omöjliggör den långsiktighet och stabilitet som krävs för att utveckla ett program och säkerställa kvalitet. Många initiativ tycks lovande, men det går inte att säga något om vilken effekt initiativen har. Dessutom tycks dessa typer av projekt sällan inkludera någon budget för robusta utvärderingar. Detta kan delvis bero på att utvärderingar av högre kvalitet är kostsamma – särskilt experimentella studier som också undersöker genomförandets manualtrogenhet. Det saknas också återkommande, riktade medel för att bekosta effektutvärderingar. Givet dessa utmaningar bör de strukturerade program som verkar lovande och redan finns i en svensk kontext utvärderas. Åtminstone så bör regering och myndigheter i större utsträckning satsa på att implementera och utvärdera de program som redan är utvecklade och anpassade till svenska förhållanden, istället för att ägna stora medel till att satsa på nya interventioner.

Vad gäller föräldrastödsprogram så visar översikten att det finns få program med genusperspektiv, eller som har utvärderats specifikt för mäns våld mot kvinnor. ABC är det enda föräldrastödsprogram vi funnit med någon sorts genusperspektiv (för närvarande är en genuskomponent infogad som valbart tema). ABC är utvecklad i en svensk kontext, men har ännu inte utvärderats för våldsprevention, vilket skulle vara av värde. Triple P är istället ett program med fastlagd effekt på våldsprevention i internationella studier och som har översatts och implementerats i Sverige, men som är genusneutralt.

En central fråga vad gäller utvärderingarna är frågan om vad programmen *de facto* ämnar förändra, och vad utvärderingarna mäter. I introduktionen nämnde vi flera utmaningar relaterade till detta: ett alltför stort fokus på attityder och enskilda riskfaktorer (istället för komplexa processer kring ojämlikhet och ojämställdhet), men också manualtrogenhet. Översikten pekar på att

få utvärderingar genomförs på sätt som gör det möjligt att bedöma verkningsfulla komponenter eftersom de ofta inte kan säga något om hur implementeringen av metoden går till och nivån av manualtrogenhet. Detta gäller inte minst metoder som används i skolan (men se också Rooth et al., 2017, 2018 om föräldraskapsprogram). I utvärderingen av MVP i Sverige visade det sig att en del ledare tydligt avvek från manualen och dess teoretiska intentioner, exempelvis vad gällde frågor rörande genusperspektivet (Bruno et al., 2020; Eriksson et al., 2018). Frågan är om god manualtrogenhet är möjlig i skolsammanhang, trots att skolpersonal utbildas i programmen. I utvärderingen av mobbningsprogram synliggjorde Flygare och hans kollegor (2011, 2013) att skolor som sa sig använda ett mobbningsförebyggande program ofta använde flera program eller endast delar av ett program. Forskarna påpekar att många skolor som sa sig använda ett program inte gjorde det i linje med programmets intentioner. De påpekar att det är svårt att styra skolor och hur de använder programmen på samma sätt som man kan göra i RCT-studier i andra sammanhang. För att säkerställa manualtrogenhet behövs en gedigen utbildning och handledning av ledare, men också att utvärderingar inkluderar etnografiska metoder som kan studera de processer som sker mellan ledare och deltagare i samband med programgenomförande (Flood, 2019). Ett i sammanhanget intressant, pågående forskningsprojekt bedrivs av Karolinska Institutet och undersöker implementering av manualiserade föräldrastödsprogram (ABC och Komet) med syfte att utvärdera hur effekter och kvalitet av programmet påverkas när ledare får olika sorters utbildning (Forster, 2020c).

En aspekt kring manualtrogenhet gäller den genusförändrande komponenten, som ledare i flera av de programmen i denna översikt delvis inte velat följa. Detta för att de själva inte upplever sig trygga med att arbeta med frågan, eller förutspår ett motstånd från deltagare (Bruno et al., 2020; Eriksson et al., 2018; Jamie et al., 2018). Program har olika sätt att lösa detta. MVP arbetar med åskådarsats, vilket söker skapa positivt laddade positioner för killar att ta i relation till våld. Andra, så som Friendsprogrammet och LRT, är mer försiktiga med att tala om genus eller våld explicit. En annan lösning på motstånd mot att tala om våld och genus kan hämtas från mer psykologiskt inriktade program, som är grundade i anknytningsteori (t.ex. ABC) eller i inlärningsteori (t.ex. Triple P). Dessa program tycks lära ut färdigheter som i någon mån överensstämmer med de som lärs ut i genusförändrande program (t.ex. MVP), som exempelvis att kunna ge uttryck för känslor som kärlek och ilska (men utan aggressivitet), att skapa goda relationer till andra, ömsesidighet, etc. Detta är färdigheter som i exempelvis MVP kopplas till genusnormer och till våldspyramiden på ett mer strukturellt plan. I sammanhanget framstår Tåget som särskilt intressant i sin kombination av psykologiskt inriktade grunder (anknytningsteori och inlärningsteori) och teoretiska grunder som bygger på mer strukturella och kulturella förståelseramar. Samtidigt så bör det beaktas på vilka sätt olika teoretiska ingångar och perspektiv kombineras, eftersom

individualpsykologiska perspektiv inte enkelt går att förena med perspektiv som är mer sociologiska.

En genomgående utmaning är att de flesta våldspreventiva program visar på effekt vad gäller attityder, men inte alltid vad gäller våldsanvändning. Detta är en utmaning för hela fältet. Det är avgörande att inte enbart fokusera på attitydförändring, utan också förändring av beteende och särskilt våldsanvändning. Detta gäller i synnerhet där förändring främst mäts genom riskfaktorer som relaterar till våld, som exempelvis attityder kring bestraffande av barn (istället för t.ex. misshandelsanmälningar). Dessutom fokuserar de flesta föräldrastödsprogram främst på att stärka föräldraskapet och förbättra relationer mellan föräldrar och barn, snarare än på våld. Därför uppmärksammas sällan våld eller mäts programmets effekt på våldsanvändning (WHO, 2010). Det skulle också vara av värde att inkludera genusförändrande komponenter i genusneutrala program riktade mot föräldrar – och andra – för att identifiera om det ger en godare effekt (jfr Kettrey & Marx, 2019).

För att effektivt använda resurser så kan det vara värt att utvärdera program för andra riskfaktorer och beteenden än vad interventionerna primärt fokuserar på (DeGue et al., 2013). Detta kan möjliggöra snabbare implementering av evidensbaserade program i olika områden. Exempelvis så har en utvärdering av Safe dates även mätt dess effekt på andra sorters ungdomsvåld än just det relationsrelaterade våldsprogrammet huvudsakligen fokuserar på (Foshee et al., 2014).

Samtidigt kan ett alltför ensidigt fokus på attityder och riskfaktorer på individnivå osynliggöra komplexa processer kring ojämlikhet och ojämställdhet. I genusförändrande våldsprevention – inklusive många av programmen diskuterade i denna rapport – tenderar fokus ligga på att förändra normer, så som ”genusnormer” eller ”destruktiva maskulinitetsnormer”. Hur dessa normer relaterar till mäns mycket olika materiella villkor diskuteras sällan utförligt. Ett fokus enbart på genus – särskilt som en ”norm” – osynliggör andra sociala kategorier som påverkar mäns våld mot kvinnor. Inte heller relationen mellan normer och praktiker problematiseras särskilt, utan normer blir ofta likställt med attityder. Även om det finns samband mellan attityder och beteende, så är det inte självklart att jämställda värderingar och attityder (eller ens jämställda beteenden i andra områden) utgör ett vaccin mot våldsanvändning (Gottzén & Berggren, 2020). När normer lösgörs från mäns kroppar och praktiker så riskerar män att hamna utanför den kritiska blicken och framstå som offer för maskulinitetsnormer, och att våldet därmed inte ses som den enskilda mannens ansvar (McCarry, 2007). Mäns våld mot kvinnor är ett samhälleligt problem som inte enbart är relaterat till normer utan också materiella villkor och mäns problematiska handlingar i organisationer. Om preventionsprogram ska ha långsiktig och djupgående effekt mot våld – och inte skapa nya hierarkier och andra problem – kan de inte enbart fokusera på genusnormer utan även andra sociala kategorier och inte minst andra strukturella och materiella förutsättningar för mäns våld mot kvinnor.



# Referenser

- ABC. (2020). Innehåll i ABC. Elektroniskt dokument hämtat från <http://www.allabarnicentrum.se/abc-traeffar/>
- Abrams, L. S., Anderson-Nathe, B., & Aguilar, J. (2008). Constructing masculinities in juvenile corrections. *Men and Masculinities, 11*(1), 22–41.
- Abramsky, T., Watts, C. H., Garcia-Moreno, C., Devries, K., Kiss, L., Ellsberg, M., ... & Heise, L. (2011). What factors are associated with recent intimate partner violence? Findings from the WHO multi-country study on women's health and domestic violence. *BMC Public Health, 11*, 109.
- Alvant, P. (2009) Effekter av anti-mobbningsprogram – vad säger forskningen? Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Andersson, K. (2008). *Talking violence, constructing identity: Young men in institutional care* (Doktorsavhandling). Linköping: Linköpings universitet.
- Arango, D. J., Morton, M., Gennari, F., Kiplesund, S., & Ellsberg, M. (2014). *Interventions to prevent or reduce violence against women and girls: A systematic review of reviews*. Washington, DC: The World Bank.
- Barger, E., Wacker, J., Macy, R., & Parish, S. (2009). Sexual assault prevention for women with intellectual disabilities: A critical review of the evidence. *Intellectual and Developmental Disabilities, 47*(4), 249–262.
- Barker, G., Ricardo, C., & Nascimento, M., (2007). *Engaging men and boys in changing gender-based inequity in health: Evidence from programme interventions*. Genève: World Health Organization.
- Barker, G., Ricardo, C., Nascimento, M., Olukoya, A., & Santos, C. (2010). Questioning gender norms with men to improve health outcomes: Evidence of impact. *Global Public Health, 5*(5), 539–553.
- Bengtsson, T. T. (2012). Learning to become a “gangster”? *Journal of Youth Studies, 15*(6), 677–692.
- Berg, L., Sjögren, M. & Söderström, P. (2010). *Prata bort mansvåld – våldspreventivt arbete riktat till unga män*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Berg, L., Sjögren, M., Hyllander, K., & Söderström, P. (2012). *Låt 101 blommor blomma: Våldsförebyggande projekt för killar och unga män*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Berggren, K., Gottzén, L., & Bornäs, H. (2020). Theorizing masculinity and intimate partner violence. I Gottzén, L., Bjørnholt, M. & Boonzaier, F.

- (red.), *Men, masculinities and intimate partner violence*. London: Routledge.
- Bergmark, A., & Lundström, T. (2006). Mot en evidensbaserad praktik? Om färdriktningen i socialt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 13(2), 99–113.
- Bonner-Thompson, C. (2017). "The meat market": Production and regulation of masculinities on the Grindr grid in Newcastle-upon-Tyne, UK. *Gender, Place & Culture*, 24(11), 1611–1625.
- Boonzaier, F., & van Niekerk, T. (2020). Discursive trends in research on masculinities and interpersonal violence. I Gottzén, L., Mellström, U. & Shefer, T. (red.), *Routledge international handbook of masculinity studies* (s. 457–466). London: Routledge.
- Botkyrka kommun. (2020a). *Botkyrkas familjeguide TÅGET: Våldsförebyggande arbete i skolan och i hemmet*. Tumba: Botkyrka kommun.
- Botkyrka kommun (2020b). *MVP BOTKYRKA: Mentors i violence prevention – En våldsförebyggande metod*. Tumba: Botkyrka kommun.
- Brade, J., Engström, C., Sörensdotter, R., & Wiktorsson, P. (2008). *I normens öga: Metoder för normbrytande undervisning*. Stockholm: Stiftelsen Friends.
- Brecklin, L. R., & Forde, D. R. (2001). A meta-analysis of rape education programs. *Violence and Victims*, 16(3), 303–321.
- Bromseth, J., & Wildow, H. (2007). *Man kan ju inte läsa om bögar i nån historiebok*. Stockholm: Stiftelsen Friends.
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22(6), 723–742.
- Brown, S. L., & Bulanda, J. R. (2008). Relationship violence in young adulthood: A comparison of daters, cohabitators, and marrieds. *Social Science Research*, 37(1), 73–87.
- Bruno, L., Joelsson, T. Franzén, A., & Gottzén, L. (2020). Heroes and others: Tensions and challenges in implementing Mentors in Violence Prevention in Swedish schools. *Journal of Gender-Based Violence*, 4(2), 141–155.
- Brå (2016). *Samverkan i lokalt brottförebyggande arbete*. Stockholm: Brottförebyggande rådet.
- Brå. (2017). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2015*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå. (2018). Pris till förebyggande arbete mot sexuella ofredanden på festivaler. Elektroniskt dokument hämtat från <https://www.bra.se/om-bra/nytt-fran-bra/arkiv/press/2018-10-23-pris-till-forebyggande-arbete-mot-sexuella-ofredanden-pa-festivaler.html>
- Chamberlain, L. (2008, mars). *A prevention primer for domestic violence: Terminology, tools, and the public health approach*. Harrisburg: VAWnet. Elektroniskt dokument hämtat från [https://vawnet.org/sites/default/files/materials/files/2016-09/AR\\_PreventionPrimer.pdf](https://vawnet.org/sites/default/files/materials/files/2016-09/AR_PreventionPrimer.pdf)

- \* Cissner, A. B. (2009). Evaluating the Mentors in Violence Prevention program: Preventing gender violence on a college campus. New York: Center for Court Innovation.
- Connell, R. (2002). On hegemonic masculinity and violence: Response to Jefferson and Hall. *Theoretical Criminology*, 6(1), 89–99.
- Cover, R. (2018). *Emergent identities: New sexualities, genders and relationships in a digital era*. London: Routledge.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43, 1241–1299.
- Crooks, C. V., Jaffe, P., Dunlop, C., Kerry, A., & Exner-Cortens, D. (2019). Preventing gender-based violence among adolescents and young adults: Lessons from 25 years of program development and evaluation. *Violence Against Women*, 25(1), 29–55.
- Cross, W. F. & West, J. C (2011). Examining implementer fidelity: Conceptualising and measuring adherence and competence. *Journal of Children's Services*, 6(1), 18–33.
- Danielsson, M. et al. (2012). *Behandlingsprogrammet IDAP i Kriminalvården: Utvärdering av återfall i brott för programdeltagare 2004–2007*. Norrköping: Kriminalvården.
- Dare to care (2020). Dare to care. Elektroniskt dokument hämtat från <https://www.rfsu.se/engagera-dig/vara-kampanjer/dare-to-care/>
- DeGue, S., Valle, L. A., Holt, M. K., Massetti, G. M., Matjasko, J. L., & Tharp, A. T. (2014). A systematic review of primary prevention strategies for sexual violence perpetration. *Aggression and Violent Behavior*, 19(4), 346–362.
- DeKeseredy, W. S., & Schwartz, M. D. (2013). *Male peer support and violence against women: The history and verification of a theory*. Boston: Northeastern University Press.
- De Koker, P., Mathews, C., Zuch, M., Bastien, S., & Mason-Jones, A. J. (2014). A systematic review of interventions for preventing adolescent intimate partner violence. *Journal of Adolescent Health*, 54(1), 3–13.
- De La Rue, L., Polanin, J. R., Espelage, D. L., & Pigott, T. D. (2014). School-based interventions to reduce dating and sexual violence: A systematic review. *Campbell Systematic Reviews*, 10(1), 1–110.
- Dworkin, S. L., Treves-Kagan, S., & Lippman, S. A. (2013). Gender-transformative interventions to reduce HIV risks and violence with heterosexually-active men: A review of the global evidence. *AIDS and Behavior*, 17(9), 2845–2863.
- Elvin-Nowak, Y. (2020). Flickor och pojkar. Elektroniskt dokument hämtat från <http://www.allabarnicentrum.se/om-oss/soemn/>
- Enebrink, P., Danneman, M., Mattsson, V. B., Ulfsdotter, M., Jalling, C., & Lindberg, L. (2015). ABC for parents: pilot study of a universal 4-session program shows increased parenting skills, self-efficacy and child well-being. *Journal of Child and Family Studies*, 24(7), 1917–1931.

- Eriksson, M., Berg, L., Wallqvist, A. (2011). *Våldsförebyggande arbete med män: En kunskapsöversikt*. Sveriges kommuner och landsting.
- Eriksson, M., Gottzén, L., Andersson Bruch, K., Franzén, A., & Lindberg, D. (2018). *Utvärdering av Mentorerna i våldsprevention*. Stockholm: Skolverket.
- Eriksson, M., & Gottzén, L. (2020). *Genus*. Malmö: Liber.
- Eskilstuna kommun. (2020). V.I.P-programmet, Viktig, intressant person. Elektroniskt dokument hämtat från <https://www.eskilstuna.se/omsorg-och-stod/funktionsnedsattning/vuxna/utbildning-och-forhallningssattning-inom-funktionshinderområdet/viktig-intressant-person-v.i.p-programmet.html>
- Farrington, D. P. (1989). Early predictors of adolescent aggression and adult violence. *Violence and Victims*, 4(2), 79–100.
- Farrington, D. P., & Ttofi, M. M. (2009). Reducing school bullying: Evidence-based implications for policy. *Crime and Justice*, 38(1), 281–345.
- Fatta man (2017). Bilaga – Våldspyramiden. Elektroniskt dokument hämtat från: <http://utrymmet.se/artikel/detborjarmedmig/bilaga-1-valdspyramiden/#more-347>
- Fellmeth, G. L., Heffernan, C., Nurse, J., Habibula, S., & Sethi, D. (2013). Educational and skills-based interventions for preventing relationship and dating violence in adolescents and young adults: A systematic review. *Campbell Systematic Reviews*, 9(1), i–124.
- Fenton, R. A., & Mott, H. L. (2017). The bystander approach to violence prevention: Considerations for implementation in Europe. *Psychology of Violence*, 7(3), 450–458.
- Flay, B. R., Graulich, S., Segawa, E., Burns, J. L., Holliday, M. Y., & Investigators, A. A. (2004). Effects of 2 prevention programs on high-risk behaviors among African American youth: A randomized trial. *Archives of Pediatric Adolescent Medicine*, 158(4), 377–384.
- Fleming, P. J., Gruskin, S., Rojo, F., & Dworkin, S. L. (2015). Men's violence against women and men are inter-related: Recommendations for simultaneous intervention. *Social Science & Medicine*, 146, 249–256.
- Fleming, P. J., McCleary-Sills, J., Morton, M., Levto, R., Heilman, B., & Barker, G. (2015). Risk factors for men's lifetime perpetration of physical violence against intimate partners: Results from the International Men and Gender Equality Survey (IMAGES) in eight countries. *PLoS One*, 10(3), e0118639.
- Flood, M. (2019). *Engaging men and boys in violence prevention*. London: Palgrave Macmillan.
- Flood, M. (2020). Engaging men and boys in violence prevention. I Gottzén, L., Bjørnholt, M., & Boonzaier, F. (red.), *Men, masculinities and intimate partner violence*. London: Routledge.

- \* Flygare, E., Frånberg, G.-M., Gill, P., Johansson, B., Lindberg, O., Osbeck, C., & Söderström, Å. (2011). *Utvärdering av metoder mot mobbning* (Rapport 353). Stockholm: Skolverket.
- \* Flygare, E., Gill, P. E., & Johansson, B. (2013). Lessons from a concurrent evaluation of eight antibullying programs used in Sweden. *American Journal of Evaluation*, 34(2), 170–189.
- Flygare, E., & Johansson, B. (2016). *Friends och Friendsprogrammet: En programteoretisk analys av utbildningsprogrammets bakgrund, framväxt och uppbyggnad*. Örebro: Örebro universitet.
- Forster, M. (2020a). Gruppledarutbildningar. Elektroniskt dokument hämtat från <https://www.ipsykologi.se/projekt/komet-abc/utbildning/gruppledarutbildningar>
- Forster, M. (2020b). Instruktörsutbildningar. Elektroniskt dokument hämtat från <https://www.ipsykologi.se/projekt/komet-abc/utbildning/instruktorsutbildningar>
- Forster, M. (2020c). Komet ABC. Elektroniskt dokument hämtat från <https://www.ipsykologi.se/projekt/komet-abc>
- \* Foshee, V. A., Bauman, K. E., Arriaga, X. B., Helms, R. W., Koch, G. G., & Linder, G. F. (1998). An evaluation of Safe Dates, an adolescent dating violence prevention program. *American Journal of Public Health*, 88(1), 45–50.
- \* Foshee, V. A., Bauman, K. E., Ennett, S. T., Suchindran, C., Benefield, T., & Linder, G. F. (2005). Assessing the effects of the dating violence prevention program “Safe Dates” using random coefficient regression modeling. *Prevention Science*, 6(3), 245–258.
- \* Foshee, V. A., Bauman, K. E., Greene, W. F., Koch, G. G., Linder, G. F., & MacDougall, J. E. (2000). The Safe Dates program: 1-year follow-up results. *American Journal of Public Health*, 90(10), 1619–1622.
- Foshee, V., & Langwick, S. (2015). *Safe dates: An adolescent dating abuse prevention curriculum* (2:a uppl.). Center City: Hazelden Publishing.
- \* Foshee, V. A., Reyes, H. L. M., Agnew-Brune, C. B., Simon, T. R., Vagi, K. J., Lee, R. D., & Suchindran, C. (2014). The effects of the evidence-based Safe Dates dating abuse prevention program on other youth violence outcomes. *Prevention Science*, 15(6), 907–916.
- Fransson, E., & Kristensen, K. (2012). *V.I.P.: En gruppledarutbildning*. Eskilstuna: Utvecklingscentrum Dubbelt Utsatt, BräckeDiakoni.
- Friends. (2020a). Frågor och svar om mobbning. Elektroniskt dokument hämtat från <https://friends.se/fragor-och-svar-om-mobbning/>
- Friends. (2020b). Samarbeta med Friends. Elektroniskt dokument hämtat från <https://friends.se/skola/>
- Fulu, E., Kerr-Wilson, A., & Lang, J. (2014). *What works to prevent violence against women and girls*. Pretoria: Medical Research Council.
- Futures without violence. (2020). Coaching boys into men. Elektroniskt dokument hämtat från <https://www.futureswithoutviolence.org/engaging-men/coaching-boys-into-men/>

- Fängström, K., & Sarkadi, A. (2012). *Som hand i handske – förskolan som arena för föräldrastöd. Forskningsrapport från Triple P-studien i Uppsala*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Förenta nationerna. (1993). *Declaration on the elimination of violence against women*. Elektroniskt dokument hämtat från <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>.
- Gadd, D., Fox, C. L., Corr, M-L., Alger, S., & Butler, I. (2015). *Young men and domestic abuse*. London: Routledge.
- Gaffney, H., Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2019). Evaluating the effectiveness of school-bullying prevention programs: An updated meta-analytical review. *Aggression and Violent Behavior, 45*, 111–133.
- García-Moreno, C., Pallitto, C., Devries, K., Stöckl, H., Watts, C., & Abrahams, N. (2013). *Global and regional estimates of violence against women: Prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*. Genève: World Health Organization.
- Gavine, A. J., Donnelly, P. D., & Williams, D. J. (2016). Effectiveness of universal school-based programs for prevention of violence in adolescents. *Psychology of Violence, 6*(3), 390–399.
- Gottzén, L. (2019). Maskulinitet och mäns våld mot kvinnor. I Heimer, G., Björck, A., Albert, U. & Haraldsdotter, Y. (red.), *Våldsutsatta kvinnor – samhällets ansvar* (4:e uppl.) (s. 129–149). Lund: Studentlitteratur.
- Gottzén, L., & Berggren, (2020). The rape capital or the most gender-equal country of the world? Masculinity, hybridity and young men's intimate partner violence in Sweden. I Gottzén, L., Bjørnholt, M. & Boonzaier, F. (red.), *Men, masculinities and intimate partner violence*. London: Routledge.
- Gottzén, L., & Franzén, A. (2019). Othering the rapist: Ruralness, sexual violence and the Bjästa case. I Heinskou, M. B., Skilbrei, M.-L. & Stefanzen, K. (red.), *Rape in the Nordic countries: Continuity and change* (s. 155–170). London: Routledge.
- Gottzén, L., & Korkmaz, S. (2013). Killars våld mot tjejer i nära relationer. I *Unga och våld – en analys av maskulinitet och förebyggande verksamheter* (s. 70–99). Stockholm: Norstedts Juridik.
- \* Granhag, F. (2018). *Utvärdering av samverkan mot brottslighet vid publika evenemang: Med fokus på sexuella ofredanden*. Stockholm: Polismyndigheten.
- Green, J., & Britten, N. (1998). Qualitative research and evidence based medicine. *BMJ, 316*(7139), 1230–1232.
- Grypdonck, M. H. (2006). Qualitative health research in the era of evidence-based practice. *Qualitative Health Research, 16*(10), 1371–1385.
- Hagemann-White, C., Kavemann, B., Kindler, H., Thomas Meysen, T., & Puchert, R. (2010). *Review of research on factors at play in perpetration*. Bryssel: European Commission.

- \* Hahlweg, K., Heinrichs, N., Kuschel, A., Bertram, H., & Naumann, S. (2010). Long-term outcome of a randomized controlled universal prevention trial through a positive parenting program: is it worth the effort? *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 4(1), 14.
- Hald, G. M., Malamuth, N. M., & Yuen, C. (2010). Pornography and attitudes supporting violence against women: Revisiting the relationship in nonexperimental studies. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 36(1), 14–20.
- Hammarén, N., Lunneblad, J., & Johansson, T. (2015). Masculinity as a problem: An investigation into social work projects in Sweden targeting young men. *Qualitative Social Work*, 14(4), 488–503.
- Harvey, A., Garcia-Moreno, C., & Butchart, A. (2007). Primary prevention of intimate partner violence and sexual violence: Background paper for WHO Expert Meeting, May 2–3, 2007.
- Hawkins, J. D., Catalano, R. F., Kosterman, R., Abbott, R., & Hill, K. G. (1999). Preventing adolescent health-risk behaviors by strengthening protection during childhood. *Archives of Pediatrics and Adolescent Research*, 153(3), 226–234.
- Haywood, C. (2018). *Men, masculinity and contemporary dating*. London: Palgrave Macmillan.
- Heimer, G., Andersson, T., & Lucas, S. (2014). *Våld och hälsa: En befolkningsundersökning om kvinnors och mäns våldsutsatthet samt kopplingen till hälsa*. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid.
- Heise, L. (2011). *What works to prevent partner violence? An evidence overview*. London: DFID. Elektroniskt dokument: <http://strive.lshtm.ac.uk/resources/what-works-prevent-partner-violence-evidence-overview>.
- Henriksen, A. K. (2018). Vulnerable girls and dangerous boys: Gendered practices of discipline in secure care. *Young*, 26(5), 427–443.
- Hester, M., & Newman, C. (2020). Considering “treatment” and gender in programmes for intimate partner violence perpetrators. I Gottzén, L., Bjørnholt, M. & Boonzaier, F. (red.), *Men, masculinities and intimate partner violence*. London: Routledge.
- Hirsch, J. S., & Khan, S. (2020). *Sexual citizens: A landmark study of sex, power, and assault on campus*. New York: W.W. Norton & Company.
- Holter, Ø. G. (2013). Masculinities, gender equality and violence. *Masculinities and Social Change*, 2(1), 51–81.
- Högström, J., Olofsson, V., Ozdemir, M., Enebrink, P., & Stattin, H. (2017). Two-year findings from a national effectiveness trial: Effectiveness of behavioral and non-behavioral parenting programs. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 45(3), 527–542.
- \* Jaime, M. C. D., McCauley, H. L., Tancredi, D. J., Decker, M. R., Silverman, J. G., O’Connor, B., & Miller, E. (2018). Implementing a coach-delivered dating violence prevention program with high school athletes. *Prevention Science*, 19(8), 1113–1122.

- \* Jaime, M. C. D., McCauley, H. L., Tancredi, D. J., Nettiksimmons, J., Decker, M. R., Silverman, J. G., O'Connor, B., Stetkevic, N., & Miller, E. (2015). Athletic coaches as violence prevention advocates. *Journal of Interpersonal Violence, 30*(7), 1090–1111.
- Jernbro C., & Jansson S. (2017). *Våld mot barn – en nationell kartläggning*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset.
- Jewkes, R. (2012). *Rape perpetration: A review*. Pretoria: Sexual Violence Research Initiative.
- Jewkes, R., Morrell, R., Hearn, J., Lundqvist, E., Blackbeard, D., Lindegger, G., Quayle, M., Sikweyiya, Y., & Gottzén, L. (2015). Hegemonic masculinity: combining theory and practice in gender interventions. *Culture, Health & Sexuality, 17*(s2), 112–127.
- Jiménez-Barbero, J. A., Ruiz-Hernández, J. A., Llor-Zaragoza, L., Pérez-García, M., & Llor-Esteban, B. (2016). Effectiveness of anti-bullying school programs: A meta-analysis. *Children and Youth Services Review, 61*, 165–175.
- Johansson, T., & Hammarén, N. (2007). Hegemonic masculinity and pornography: Young people's attitudes toward and relations to pornography. *Journal of Men's Studies, 15*(1), 57–70.
- Johnsson-Latham, G. (2019). Mäns våld mot kvinnor i ett globalt perspektiv. I Heimer, G., Björck, A., Albert, U. & Haraldsdotter, Y. (red.), *Våldsutsatta kvinnor – samhällets ansvar* (4:e uppl.) (s. 21–56). Lund: Studentlitteratur.
- \* Jonsson, A. (2019). *Mentors in violence prevention: En utvärdering av ett skolbaserat våldsförebyggande program i Botkyrka kommun* (Slutrapport). Botkyrka: FoU Södertörn.
- Jämställdhetsmyndigheten (2018). *Våldsförebyggande arbete. Sammanställning av Jämställdhetsmyndighetens enkät avseende nationellt arbete med våldsprevention*. Angered: Jämställdhetsmyndigheten.
- Jämställdhetsmyndigheten. (2020). *Inget att vänta på. Handbok för våldsförebyggande arbete* (3:e uppl.). Angered: Jämställdhetsmyndigheten.
- Kaehler, L. A., Jacobs, M., & Jones, D. J. (2016). Distilling common history and practice elements to inform dissemination: Hanf-model BPT programs as an example. *Clinical Child and Family Psychology Review, 19*(3), 236–258.
- Katz, J. (1995). Reconstructing masculinity in the locker room: The Mentors in Violence Prevention Project. *Harvard Educational Review, 65*(2), 163–175.
- \* Katz, J. T., Heisterkamp, H. A., & Fleming, W. M. (2011). The social justice roots of the Mentors in Violence Prevention model and its application in a high school setting. *Violence Against Women, 17*(6), 684–702.
- Kellam, S. G., Mackenzie, A. C., Brown, C. H., Poduska, J. M., Wang, W., Petras, H., & Wilcox, H. C. (2011). The good behavior game and the future of prevention and treatment. *Addiction Science & Clinical Practice, 6*(1), 73–84.



- Kelly, L. (1988). *Surviving sexual violence*. Cambridge: Polity.
- Kettrey, H. H., & Marx, R. A. (2019). Does the gendered approach of bystander programs matter in the prevention of sexual assault among adolescents and college students? A systematic review and meta-analysis. *Archives of Sexual Behavior*, *48*(7), 2037–2053.
- Kettrey, H. H., Marx, R. A., & Tanner-Smith, E. E. (2019a). Effects of bystander programs on the prevention of sexual assault among adolescents and college students: a systematic review. *Campbell Systematic Reviews*, *15*(1/2), e1013.
- Kettrey, H. H., Marx, R. A., & Tanner-Smith, E. E. (2019a). The effects of bystander programs on the prevention of sexual assault across the college years: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, *48*(2), 212–227.
- Kiss, L., Schraiber, L. B., Hossain, M., Watts, C., & Zimmerman, C. (2015). The link between community-based violence and intimate partner violence: The effect of crime and male aggression on intimate partner violence against women. *Prevention Science*, *16*(6), 881–889.
- Klostermann, K. C., & Fals-Stewart, W. (2006). Intimate partner violence and alcohol use: Exploring the role of drinking in partner violence and its implications for intervention. *Aggression and Violent Behavior*, *11*(6), 587–597.
- Laanemets, L., & Kristiansen, A. (2008). *Kön och behandling inom tvångsvården – en studie av hur vården organiseras med avseende på genus* (Rapport 2008:1). Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Laursen, J. & Henriksen, A.K. (2019). Altering violent repertoires: Perspectives on violence in the prison-based cognitive-behavioral program anger management. *Journal of Contemporary Ethnography*, *48*(2), 261–286.
- Leijten, P., Gardner, F., Melendez-Torres, G. J., van Aar, J., Hutchings, J., Schulz, S., ... & Overbeek, G. (2019). Meta-analyses: Key parenting program components for disruptive child behavior. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, *58*(2), 180–190.
- \* Leung, C., Sanders, M. R., Leung, S., Mak, R., & Lau, J. (2003). An outcome evaluation of the implementation of the triple P-Positive Parenting Program in Hong Kong. *Family Process*, *42*(4), 531–544.
- Levtov, R. G., Barker, G., Contreras-Urbina, M., Heilman, B., & Verma, R. (2014). Pathways to gender-equitable men: Findings from the International Men and Gender Equality Survey in Eight Countries. *Men and Masculinities*, *17*(5), 467–501.
- Lim, M. S., Carrotte, E. R., & Hellard, M. E. (2016). The impact of pornography on gender-based violence, sexual health and well-being: What do we know? *Journal of Epidemiology and Community Health*, *70*(1), 3–5.
- \* Lindberg, D., Kullberg, C., & Dag, M. (2019). *Viktig intressant person (VIP) i användning: En resultatutvärdering med programteoretisk ansats*. Västerås: Mälardalens högskola.

- LRT. (2019). *LRT-sessions: Fairplay i omklädningsrummet* (2:a uppl.). Fin-spång: Locker room talk.
- Lundgren, R., & Amin, A. (2015). Addressing intimate partner violence and sexual violence among adolescents: Emerging evidence of effectiveness. *Journal of Adolescent Health, 56*(1), s42–s50.
- Länsstyrelsen Stockholm (2018). *En pilotutvärdering av: Det universella våldspreventiva skolprogrammet TÅGET* (Forskningsrapport). Stockholm: Länsstyrelsen Stockholm.
- Löfvenberg, Å., & Rahm, G. (2007). *Familjevåld. Mäns våld mot kvinnor och barn. Kunskapsunderlag och handlingsplan*. Karlstad: Landstinget i Värmland.
- McCarry, M. (2007). Masculinity studies and male violence: Critique or collusion? *Women's Studies International Forum, 30*(5), 404–415.
- McCarthy, K. J., Mehta, R., & Haberland, N. A. (2018). Gender, power, and violence: A systematic review of measures and their association with male perpetration of IPV. *PloS One, 13*(11), e0207091.
- Malamuth, N. M., Hald, G. M., & Koss, M. (2012). Pornography, individual differences in risk and men's acceptance of violence against women in a representative sample. *Sex Roles, 66*(7/8), 427–439.
- Malmberg, L., & Björkman, L. (2016). *Att leda normkritiska samtalsgrupper: SiS handbok för samtalsledare*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Markne, S. (2018). *Kärlek börjar aldrig med bråk: Ett våldspreventivt metodmaterial utifrån normer om kön och makt*. Södertälje: Juventas ungdomsjour.
- Matjasko, J. L., Vivolo-Kantor, A. M., Massetti, G. M., Holland, K. M., Holt, M. K., & Dela Cruz, J. (2012). A systematic meta-review of evaluations of youth violence prevention programs: Common and divergent findings from 25 years of meta-analyses and systematic reviews. *Aggression and Violent Behavior, 17*(6), 540–552.
- Mattebo, M. (2014). *Use of pornography and its associations with sexual experiences, lifestyles and health among adolescents* (Doktorsavhandling). Uppsala: Uppsala universitet.
- Messerschmidt, J. (2013). *Crime as structured action: Doing masculinities, race, class, sexuality, and crime*. Landham: Rowman & Littlefield.
- Messner, M. A., Greenberg, M. A., & Peretz, T. (2015). *Some men: Feminist allies in the movement to end violence against women*. Oxford: Oxford University Press.
- Messner, M. A. (2016). Bad men, good men, bystanders: Who is the rapist? *Gender & Society, 30*(1), 57–66.
- Miller, E. (2018). Reclaiming gender and power in sexual violence prevention in adolescence. *Violence Against Women, 24*(15), 1785–1793.
- \* Miller, E., Das, M., Tancredi, D. J., McCauley, H. L., Virata, M. C. D., Nettiksimmons, J. et al. (2014). Evaluation of a gender-based violence

- prevention program for student athletes in Mumbai, India. *Journal of Interpersonal Violence*, 29(4), 758–778.
- Miller, E., Jaime, M. C. D., & McCauley, H. M. (2016). “Coaching boys into men”: A social norms change approach to sexual violence prevention. I Jeglic, E. L. & Calkins, C. (red.), *Sexual violence: Evidence based policy and prevention* (s. 227–248). Cham: Springer.
- \* Miller, E., Jones, K. A., Ripper, L., Paglisotti, T., Mulbah, P., & Abebe, K. Z. (2020). An athletic coach-delivered middle school gender violence prevention program: A cluster randomized clinical trial. *JAMA Pediatrics*, 174(3), 241–249.
- \* Miller, E., Tancredi, D. J., McCauley, H. L., Decker, M. R., Virata, M. C. D., Anderson, H. A. et al. (2012). ”Coaching boys into men”: A cluster-randomized controlled trial of a dating violence prevention program. *Journal of Adolescent Health*, 51(5), 431–438.
- \* Miller, E., Tancredi, D. J., McCauley, H. L., Decker, M. R., Virata, M. C. D., Anderson, H. A. et al. (2013). One-year follow-up of a coach-delivered dating violence prevention program. *American Journal of Preventive Medicine*, 45(1), 108–112.
- MUCF. (2017). *Våldsförebyggande arbete i Botkyrka*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- MÄN. (2017). *En kommun fri från våld: Många små steg tillsammans gör skillnad*. Stockholm: MÄN.
- MÄN. (2018a). *MVP: Mentors in Violence Prevention, utbildningsmanual för gymnasiet* (version 1.1). Stockholm: MÄN.
- MÄN. (2018b). *MVP: Mentors in Violence Prevention, utbildningsmanual för högskolan* (version 1.1). Stockholm: MÄN.
- MÄN. (2018c). *MVP: Mentors in violence prevention, teorimanual* (version 1.1). Stockholm: MÄN.
- MÄN. (2020). *Åskådarens roll i ett jämställt samhällsklimat: Metodhandbok för kriminalvården*. Stockholm: MÄN.
- Nation, M., Crusto, C., Wandersman, A., Kumpfer, K. L., Seybolt, D., Morrissey-Kane, E., & Davino, K. (2003). What works in prevention: Principles of effective prevention programs. *American Psychologist*, 58(6/7), 449–456.
- Norén, J. & Eriksson, M. (2017). *Förändringsarbete med våldsutövande män: Strategier för kvalitetsutveckling*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.
- Nosek, M. A., Foley, C. C., Hughes, R. B., & Howland, C. A. (2001). Vulnerabilities for abuse among women with disabilities. *Sexuality and Disability*, 19(3), 177–189.
- Pascoe, C. J., & Hollander, J. A. (2016). Good guys don’t rape: Gender, domination, and mobilizing rape. *Gender & Society*, 30(1), 67–79.
- Pease, B. (2019). *Facing patriarchy: From a violent gender order to a culture of peace*. London: Zed Books.

- Pelto-Piri, V., Engström, K., Engström, I., Sandén, P., Warg, L. E., & Kjellin, L. (2017). *Hantering av hot och våld: Personalens syn på etik, bemötande och säkerhet i mötet med ungdomar på institutioner* (Rapport 2017:12). Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- \* Prinz, R. J., Sanders, M. R., Shapiro, C. J., Whitaker, D. J., & Lutzker, J. R. (2009). Population-based prevention of child maltreatment: The US Triple P system population trial. *Prevention Science, 10*(1), 1–12.
- Prop. 1997/98:55. *Kvinnofrid*. Stockholm: Fritzes.
- Rahmqvist, J., Wells, M. B., & Sarkadi, A. (2014). Conscious parenting: A qualitative study on Swedish parents' motives to participate in a parenting program. *Journal of Child and Family Studies, 23*(5), 934–944.
- Reidy, D. E., Berke, D. S., Gentile, B., & Zeichner, A. (2014). Man enough? Masculine discrepancy stress and intimate partner violence. *Personality and Individual Differences, 68*, 160–164.
- RFSU. (2018). Våra baspass. lektroniskt dokument hämtat från <https://www.rfsu.se/vad-vi-gor/nara-dig/lokalforeningar/senaste-stockholm/sexualupplysning/skolinfo/>
- Ricardo, C., Eads, M., & Barker, G. T. (2011). *Engaging boys and young men in the prevention of sexual violence: A systematic and global review of evaluated interventions*. Pretoria: Sexual Violence Research Initiative.
- Rich, M. D., Utley, E. A., Janke, K., & Moldoveanu, M. (2010). “I’d rather be doing something else”: Male resistance to rape prevention programs. *Journal of Men’s Studies, 18*(3), 268–288.
- Rooth, H., Forinder, U., Piuva, K., & Söderbäck, M. (2017). An assessment of two parenting training manuals used in Swedish parenting interventions. *Children & Society, 31*(6), 510–522.
- Rooth, H., Piuva, K., Forinder, U., & Söderbäck, M. (2018). Competent parents with natural children: Parent and child identities in manual-based parenting courses in Sweden. *Childhood, 25*(3), 369–384.
- Rothman, E. F., Adhia, A., Christensen, T. T., Paruk, J., Alder, J., & Daley, N. (2018). A pornography literacy class for youth: Results of a feasibility and efficacy pilot study. *American Journal of Sexuality Education, 13*(1), 1–17.
- Rothman, E. F., Daley, N., & Alder, J. (2020). A pornography literacy program for adolescents. *American Journal of Public Health, 110*(2), 154–156.
- Safran, E. R. (2007). Bullying behavior, bully prevention programs, and gender. *Journal of Emotional Abuse, 7*(4), 43–67.
- \* Salari, R., & Enebrink, P. (2018). Role of universal parenting programs in prevention. I Sanders, M. R. & Morawska, A. (red.), *Handbook of parenting and child development across the lifespan* (s. 713–743). New York: Springer.

- Sampaio, F., Sarkadi, A., Salari, R., Zethraeus, N., & Feldman, I. (2015). Cost and effects of a universal parenting programme delivered to parents of preschoolers. *European Journal of Public Health, 25*(6), 1035–1042.
- Sanders, M. R. (1999). Triple P–Positive Parenting Program: Towards an empirically validated multilevel parenting and family support strategy for the prevention of behavior and emotional problems in children. *Clinical Child and Family Psychology Review, 2*(2), 71–90.
- Sanders, M. R. (2012). Development, evaluation, and multinational dissemination of the Triple P–Positive Parenting Program. *Annual Review of Clinical Psychology, 8*, 1–35.
- Sanders, M. R., Kirby, J. N., Tellegen, C. L., & Day, J. J. (2014). The Triple P–Positive Parenting Program: A systematic review and meta-analysis of a multi-level system of parenting support. *Clinical Psychology Review, 34*(4), 337–357.
- SBU. (2010). *Program för att förebygga psykisk ohälsa hos barn. En systematisk litteraturöversikt* (SBU-rapport nr 202). Stockholm: Statens beredning för medicinsk utvärdering.
- SBU. (2016). *Våld i ungas nära relationer – förebyggande åtgärder* (SBU Kommentar nr 201606). Stockholm: Statens beredning för medicinsk utvärdering.
- SBU. (2019). *Föräldrastödsprogram vid utagerande beteende hos barn: effekter och verksamma komponenter* (SBU kommentar 08/2019). Stockholm: Statens beredning för medicinsk utvärdering.
- \* Schilling, S., Lanier, P., Rose, R. A., Shanahan, M., & Zolotor, A. J. (2020). A quasi-experimental effectiveness study of Triple P on child maltreatment. *Journal of Family Violence, 35*, 373–383.
- Sektionen för förebyggande arbete. (2016). *TÅGET: En arbetsguide för våldsförebyggande arbete i skolan* (Arbetsmaterial version 2.0). Tumba: Sektionen för förebyggande arbete.
- Setzman, A. (2019). Forskning på Locker Room Talks angreppssätt för att förändra normer bland pojkar i lagidrott. Elektroniskt dokument hämtat från <https://www.rf.se/Nyheter/Allanyheter/forskningpalockerroom-talksangreppssattforattforandranormerblandpojkarilagidrott/>
- SiS. (2011). *No power – no lose. En metod för konflikthantering*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse
- Sjögren, M., Berg, L., Hyllander, K. & Söderström, P. (2013). *Före han slår: om effektiva våldsförebyggande program med genusperspektiv*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Skr. 2011/12:3. *Jämställdhetspolitikens inriktning 2011–2014*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Skr. 2016/17:10. *Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialstyrelsen. (2010). *Behandling av män som utövar våld i nära relationer: En utvärdering*. Stockholm: Socialstyrelsen.

- Socialstyrelsen (2017). *Utvecklingen av diagnosen könsdysfori i Sverige*. Elektroniskt dokument hämtat från <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/statistik/2017-7-2.pdf>
- SOU 2015:55. *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och föryrck*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2016:60. *Ett starkare skydd för den sexuella integriteten: Betänkande av 2014 års sexualbrottskommitté*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- \* Splitvision Research (2019). "Det är bra att det kommer någon utifrån och pratar om sex och samlevnad": *Etnografisk utvärdering av RFSU Stockholms sex- och samlevnadsundervisning för högstadie- och gymnasieungdomar i Stockholms län*. Stockholm: RFSU.
- Statskontoret. (2018). *Utvärdering av regeringens utvecklingsprogram för jämställdhetsintegrering i myndigheter* (Delrapport 2018:17). Stockholm: Statskontoret.
- Storer, H. L., Casey, E., & Herrenkohl, T. (2016). Efficacy of bystander programs to prevent dating abuse among youth and young adults: A review of the literature. *Trauma, Violence, & Abuse*, 17(3), 256–269.
- Svensk live. (2017). En kort bakgrund till samarbetet med polisen och RFSU mm. Elektroniskt dokument hämtat från <http://www.svensklive.se/wp-content/uploads/Bakgrund-till-samarbeten.pdf>
- Svensk live. (2019). *Dare to care*. Svensk Elektroniskt dokument hämtat från Live. <https://www.daretocare.se>
- Sweco. (2016). *Slutrapport: Utvärdering av kompetensutveckling i normkritik för erfarna pedagoger*. Stockholm: Sweco.
- Sørensen, A. D., & Kjørholt, V. S. (2007). How do Nordic adolescents relate to pornography? I Knudsen, S.V., Löfgren-Mårtenson, L., Månsson, S.A. (red.), *Generation P? Youth, gender and pornography* (s. 87–102). Denmark: Danish School of Education Press.
- Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: A systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 7(1), 27–56.
- Tulin Brett, A. (2012). *En utvärdering av projektet 101 tillsammans: Ett normkritiskt projekt med fokus på jämställdhet, mångfald och rättigheter*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Ulfsdotter, M. (2016). *Evaluation of a Swedish universal health-promoting parenting program: Effectiveness, cost-effectiveness and predictors* (Doktorsavhandling). Solna: Karolinska institutet.
- \* Ulfsdotter, M., Enebrink, P., & Lindberg, L. (2014). Effectiveness of a universal health-promoting parenting program: a randomized waitlist-controlled trial of All Children in Focus. *BMC Public Health*, 14(1), 1083.
- Umeå universitet. (2020). Att förändra problematisk maskulinitet i pojgars idrottande: En studie av Locker Room Talks:s utbildningsinsatser. Elektroniskt dokument hämtat från <https://www.umu.se/forskning/projekt/att-forandra-problematiske-maskulinitet-i-pojgars-idrottande/>

- Uppsala kommun. (2019). Föräldravägledningen Triple P. Elektroniskt dokument hämtat från [https://triplep.uppsala.se/verksamhet\\_triplep/](https://triplep.uppsala.se/verksamhet_triplep/)
- Wacker, J. L., Parish, S. L., & Macy, R. J. (2008). Sexual assault and women with cognitive disabilities: Codifying discrimination in the United States. *Journal of Disability Policy Studies, 19*(2), 86–94.
- Wade, L. (2017). *American hookup: The new culture of sex on campus*. New York: W. W. Norton & Company.
- Waltman, M. (2014). *The politics of legal challenges to pornography: Canada, Sweden, and the United States* (Doktorsavhandling). Stockholm: Stockholms universitet.
- \* Ward, K. J. (2000). *Evaluation 1999/2000. Mentors in violence prevention*. Boston: Northeastern University Center for the Study of Sport in Society.
- \* Ward, K. J. (2001). *2000–2001 MVP evaluation report*. Boston: Northeastern University Center for the Study of Sport in Society.
- \* Ward, K. J. (2002). *2000–2002 MVP evaluation report*. Boston: Northeastern University Center for the Study of Sport in Society.
- Wassrin, A., & Hamelberg, N. (2019). *Machofabriken: Ett redskap för jämställdhetsarbete*. Unizon och MÄN.
- WHO. (2002). *World report on violence and health*. Genève: World Health Organization.
- WHO. (2006). *Intimate partner violence and alcohol* (WHO Fact Sheet). Genève: World Health Organisation.
- WHO. (2010). *Violence prevention: The evidence*. Genève: World Health Organization.
- \* Williams, D. J., & Neville, F. G. (2017). Qualitative evaluation of the Mentors in Violence Prevention pilot in Scottish high schools. *Psychology of Violence, 7*(2), 213–223.
- Wikman, S. (2012). Arbetslivet som arena för våld – en lägesbeskrivning. I Heber, A., Tiby, E. & Wikman, S. (red.) *Viktimologisk forskning. Brottsoffer i teori och metod* (s. 27–53). Lund: Studentlitteratur.
- Wilmerding, E., Knuth-Bouracee, M., & Edleson, J. L. (2018). Reflections on Jackson Katz and the MVP program. *Violence Against Women, 24*(15), 1794–1801.
- Wilson, S. J. & Lipsey, M. W. (2007). School-based interventions for aggressive and disruptive behavior. Update of a Meta-analysis. *American Journal of Prevention Medicine, 33*(s2), 130–143.
- Wright, P. J., Tokunaga, R. S., & Kraus, A. (2016). A meta-analysis of pornography consumption and actual acts of sexual aggression in general population studies. *Journal of Communication, 66*(1), 183–205.
- Wästerfors, D. (2007). *Fängelsebråk. Analyser av konflikter på anstalt*. Lund: Studentlitteratur.
- Wästerfors, D. (2009). *Konflikthantering i ungdomsvård ur ett sociologiskt perspektiv* (Forskningsrapport nr 2). Stockholm: Statens institutionsstyrelse.

- Wästerfors, D. (2011). Disputes and going concerns in an institution for “troublesome” boys. *Journal of Contemporary Ethnography*, 40(1), 39–70.
- Yakubovich, A. R., Stöckl, H., Murray, J., Melendez-Torres, G. J., Steinert, J. I., Glavin, C. E., & Humphreys, D. K. (2018). Risk and protective factors for intimate partner violence against women: Systematic review and meta-analyses of prospective–longitudinal studies. *American Journal of Public Health*, 108(7), e1–e11.



# Bilagor

## Bilaga 1: Informanter

<p><b>Intervjuer via telefon eller epost har genomförts med följande centrala aktörer:</b></p> <p>Myndigheten för familjerätt och föräldrastöd Allmänna arvsfonden Sveriges kommuner och regioner Riksförbundet för sexuell upplysning Friends MÄN för jämställdhet Unizon Brottsförebyggande rådet Länsstyrelsen Stockholm Mångkulturellt centrum Kriminalvården Statens institutionsstyrelse Riksidrottsförbundet/SISU Botkyrka kommun, Våldspreventivt center Socialförvaltningen Stockholm Länsstyrelsen Västerbotten Länsstyrelsen Örebro Vård och omsorgsförvaltningen i Eskilstuna kommun Locker room talk Hero of the talk Juventas Svensk live Föräldravägledningen Uppsala kommun</p>	<p><b>Följande forskare och experter har kontaktats:</b></p> <p>Gustav Nilsson (Pax i skolan) Anton Dahlberg (Uppsala universitet) Terese Glatz (Örebro universitet) Lene Lindberg (Karolinska institutet) Pia Enebrink (Karolinska institutet) Tobias K. Axelsson (Örebro universitet) Inger Eliasson (Umeå universitet)</p>
---	---

## Bilaga 2: Uteslutna metoder och insatser

Listan består av alla bortsorterade metoder/insatser som har tipsats om av centrala aktörer eller experter, eller listats i relevanta tidigare rapporter. Insatserna uppfyllde inte ett eller flera inklusionskriterier, alternativt gick information inte att finna. Flera insatser har också oklar koppling till våldsprevention.

<p><b>Metoder på indikativ nivå</b>  Caring dads  Stoppa och Stoppa bas</p> <p><b>Svagt, oklart eller inget genusperspektiv</b>  Inkluderande beteende i skolan  De otroliga åren  Project support  Attachement &amp; biobehavioral catch-up  Cos-P  COPE</p> <p><b>Internationella program</b>  Know your power  The men's program  The men's project  Working together  Acquaintance rape educational program  Acquaintance rape prevention program  Changing the rape-supportive attitudes of traditional and nontraditional male and female college students  Heroes  KidsMatter  Men of strength  Men can stop rape – men of strength  Prevention program for teenagers on sexual coercion  Rape prevention program  Rape prevention program with racially diverse college men</p>	<p><b>Insatser som inte är metoder eller med svag, oklar eller ostrukturerad metod</b>  Killfrågor  Medveten  Motmakt  Älskade barn  Det börjar med mig – Fatta man  Nätverket MenEngage  Nätverket Promundo  Något har hänt  Barnsäkert  Föräldraskap och våld  MÄN:s pappagrupper  Huskurage  Allan  Response-based practice  Allt vi inte pratar om  Trygg fotboll Göteborg  Tifa boxing clubs projekt Hjälp till  Westra Sveriges basketdistriktsförbunds projekt Idrott-skola-samhälle  Bryt!  Hero of the talk  Rivaler på plan – inte på stan  Utväg Skaraborg  Hederskontext och/eller integrationsfokus  Bygga broar  Mognad och Livsutrymme  Ung och fri eller?  Hederssnack  Din bror  Mindspring  I hederns skugga: De unga männens perspektiv</p>
---	--

<p>Rape prevention program with college men</p> <p>Reaching and teaching teens to stop violence</p> <p>Tjej och killgruppsmetoden</p> <p>Working together</p> <p>Program H (Brasilien)</p> <p>Soul city (Sydafrika)</p> <p>Stepping stones (Sydafrika)</p>	<p>Hedersrelaterat våld och förtryck: Skolans ansvar and möjligheter</p> <p>Mangaprojektet</p> <p>Våra rättigheter – ett metodmaterial om asylsökande kvinnors rättigheter</p>
--	--

### Bilaga 3: Inkluderade metoder

#### Metoder som uppfyller kriterierna

Intervention	Preventions-typ	Arena	Våldstyp	Används i Sverige	Utvärdering	Genusperspektiv	Kommentar
MVP	Universell	Skola (främst)	Fysiskt, psykiskt, sexuellt.	Ja	Ja, inkl. referee-granskad	Genusförändrande	–
Tåget	Universell	Skola (främst) och hemmet	Fysiskt, psykiskt, sexuellt, materiellt, ekonomiskt, försummelse och strukturellt våld	Ja	Ja, ej referee-granskad	Genusförändrande	–
Trygga säkra evenemang	Universell	Fritid	Sexualiserat våld i samband med festivaler	Ja	Ja, ej referee-granskad	Genusförändrande	–

## Metoder som nästan uppfyller kriterier

Friends	Universell	Skola	Mobbning, diskriminering och trakasserier i skolan	Ja	Delvis, inkl. referee-granskad	Genusförändrande	Ej utvärderat som fullständigt program
Alla barn i centrum (ABC)	Universell	Hemmet	Främja goda relationer och förebygga konflikter vuxna-barn.	Ja	Delvis, inkl. referee-granskad	Genusförändrande (valbar komponent)	Ej utvärderad för våld
VIP-programmet	Universell	Öppenvård	Bl.a. utsatthet för våld i nära relation	Ja	Ja, ej referee-granskad	Genussensitiv	Riktas till en målgrupp som är särskilt utsatt för våld

## Metoder med kvalitativa utvärderingar

Lås upp	Universell	Skola	Förtryckande normer och attityder, könsrelaterat förtryck och våld	Ja	Kvalitativ utvärdering, ej refereegranskad	Genusförändrande	Inte en strukturerad metod, fortbildning av professionella
RFSU:s baspass	Universell	Fritid/skola/institutioner	Kritiska reflektioner kring sexualitet och samtycke, inklusive porr	Ja	Kvalitativ utvärdering, ej refereegranskad	Genusförändrande,	Endast en enstaka insats

## Metoder som inte används i Sverige

Porn literacy	Universell	Fritid/ öppenvård	Kunskap, attityder och beteende kopplat till sex och pornografi	Nej	Ja, inkl. referee-granskad	Genusförändrande	–
Coaching boys into men	Universell	Fritid/idrott	Våld i ungas nära relationer	Nej	Ja, inkl. referee-granskad	Genusförändrande	–
Safe dates	Universell	Skola	Våld i ungas nära relationer	Nej	Ja, inkl. referee-granskad	Genusförändrande	–

## Ej utvärderade metoder i Sverige

Åskådarens roll i ett jämställt samtalsklimat	Universell	Institutionsvård	Diskriminering, hot, våld, trakasserier på arbetsplatsen	Ja	Nej	Genusförändrande	–
Machofabriken	Universell	Skola (främst)	Fysiskt, psykiskt och sexualiserat våld	Ja	Nej	Genusförändrande/dekonstruktion av könsbinaritet	–
Locker room talk	Universell	Idrotts-föreningar	Otrygghet i idrotts-sammanhang. Problematiska normer, attityder och jargong kopplat till maskulinitet.	Ja	Nej	Genusförändrande	Forskning pågår
Normkritiska samtalsgrupper	Selektiv	SiS- institutioner	Fysiskt, psykiskt, sexualiserat våld	Ja	Nej	Genusförändrande	Ej strukturerad metod



## Metoder som saknar genusperspektiv

Triple P	Universell, selektiv	Hemmet/föräldraskap	Vanvård/miss-handel av barn, aggressiva föräldrastراتيجier	Ja	Ja, inkl. refereregranskad	Nej	–
----------	----------------------	---------------------	--	----	----------------------------	-----	---

## Uteslutna metoder (steg tre)

Pax i skolan	Universell	Skola	Störande klassrumsbeteende, otrygghet	Ja	Ja	Nej	–
Kiva	Universell	Skola	Mobbning	Ja	Ja	Nej	–
Komet	Universell	Hemmet	Bl.a. utåtagerande beteende	Ja	Ja	Nej	–

Tryggare barn	Selektiv/ indikativ	Hemmet	Konflikter och våld inom familjer	Ja	Nej	Nej	Forskning pågår
Connect	Selektiv/ indikativ	Hemmet/ institution	Bl.a. utåtagerande beteende	Ja	Ja	Nej	–
En kommun fri från våld	Universell	Hela kommunen	Bl.a. mäns våld mot kvinnor	Ja	Nej	Genusförändrande	–
Agera tillsammans	Universell	Skola	Elevers våld i skolan	Ja	Nej	Genusförändrande	Metoden är under utveckling
Kärlek börjar aldrig med bråk	Universell	Skola	Bl.a. våld i ungas nära relationer	Ja	Nej	Genusförändrande	–
Botkyrkas våldspreventiva arbete	Universell	Hela kommunen	Bl.a. mäns våld mot kvinnor	Ja	Nej	Genusförändrande	

Dare-to-care	Universell	Skola/fritid	–	Ja	Nej	–	Ej strukturerad metod/under utveckling
Vill du?	Universell	Skola/fritid	–	Ja	Nej	–	Ej strukturerad metod/under utveckling
MVP för fritidshem	Universell	Skola	–	Ja	Nej	–	Ej strukturerad metod/under utveckling
Agera i park	Universell	Fritid	–	Ja	Nej	–	Ej strukturerad metod/under utveckling
Friends för idrottsföreningar	Universell	Fritid/idrott	–	Ja	Nej	–	–

Bringing in the bystander	Universell	Skola	Våld i nära relationer	Nej	Ja	Genusförändrande	Översatt och testad i svensk kontext, men bedöms vara svår att implementera
Fourth R	Universell	Skola	Mobbning, våld i ungas nära relationer	Nej	Ja	Genussensitivt/genusförändrande	–